

KÖZTES-EURÓPA
Társadalomtudományi folyóirat

A Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására Közleményei

2019/1. szám

XI. évfolyam 1. szám No. 25.

SZEGED
2019

KÖZTES-EURÓPA
Társadalomtudományi folyóirat
A Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására Közleményei

Főszerkesztő:

Dr. PhD Csüllög Gábor – Eötvös Loránd Tudományegyetem

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

Dr. PhD Bali Lóránt – Pannon Egyetem, Georgikon Kar
Prof. Dr. Gulyás László – Szegedi Tudományegyetem
Dr. habil. Császár Zsuzsanna – Pécsi Tudományegyetem
Dr. habil. Domonkos Endre – Budapesti Gazdasági Egyetem
Dr. PhD Győri Ferenc – Szegedi Tudományegyetem
Dr. habil. Kókai Sándor – Nyíregyházi Főiskola
Dr. PhD Suba János – Hadtörténeti Intézet és Múzeum
Dr. habil. Tefner Zoltán – Budapesti Corvinus Egyetem

Felelős kiadó:

Egyesület Közép-Európa Kutatására (EKEK)
6727 Szeged Lőwy Sándor utca 37.

Felelős kiadó személy:

Prof. Dr. Gulyás László, mint az EKEK elnöke
e-mail: laszlo.gulyas65@gmail.com

Tördelés:

Kádas Gabriella

Nyomda:

S-Paw Nyomda, Üllés

ISSN: 2064-437X

Szeged, 2019

TARTALOMJEGYZÉK

<i>Szombathy Zoltán: Vajdaság mezőgazdasági változásai az elmúlt 100 évben 1919–2019</i>	<i>5</i>
<i>Fritz János: „Agrárizmus” a két háború közötti Németországban – Egy mentalitástörténeti áttekintés historiográfiai megközelítésben</i>	<i>19</i>
<i>Pelles Márton: Az Atlantica Tengerhajózási Rt. története (1907–1918)</i>	<i>35</i>
<i>Leba József: Két krach Magyarországon, az 1873-as és az 1929–35-ös bankválság párhuzamos elemzése.....</i>	<i>49</i>
<i>Kurdi Krisztina: Galícia kutatások – érdekek és szempontok egy Közép-európai régió felfedezéséhez.....</i>	<i>71</i>
<i>Kovács István–Nádasi Levente: A közúti távolságok hatása a hajdú-bihari települések gazdaságára</i>	<i>79</i>
<i>Dukai Edit: Egyetemválasztás és elégedettségi vizsgálat a Pécsi Tudományegyetemen tanuló külföldi fiatalok körében</i>	<i>93</i>
<i>Varga Zoltán: Rekreációs turizmus Nyugat-Magyarországon</i>	<i>115</i>

SZOMBATHY Zoltán*

PTE KTK Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola
University of Pécs, Faculty of Business and Economics,
IPHD Program in Regional Development

VAJDASÁG MEZŐGAZDASÁGI VÁLTOZÁSAI AZ ELMÚLT 100 ÉVBEN 1919–2019

THE LAST 100 YEAR CHANGES IN THE AGRICULTURAL ECONOMY
OF VOJVODINA 1919–2019

ABSTRACT

My research presents the changes of the agricultural economy in Vojvodina over the last 100 years. My study is mainly focuses on the land use and the land structure. In my study I analyzed the statistics of different land uses in Vojvodina from the World War I until nowadays. Introducing the determinative periods of the last 100 years for those who are interested in gaining a deeper insight into the topic. The epics do not follow the same intermittent distribution. The political and economic fractures and major events mark their starting and ending points. In this way we can get a picture about the situation between the two world wars and about the situation of the occupied territories of Vojvodina. We can also gain insight into the agriculture of the socialist Yugoslavia and the war period of the 90s and the present period. In my work, graphs and maps show various changes in agricultural data. Most of the data for the charts and tables are from the publications of the Hungarian and Serbian Statistical Offices. In my research I deal specifically with the farmers. Farmers were exposed to different situations during different political periods. Sometimes they were attracted by atrocities for their occupation and sometimes they were helped. The effects of the different periods are also well reflected in the databases. Changes in farm size are also analyzed, which illustrates the changes in the situation of farmers in Vojvodina too. In the end of the study I present different solutions that could open possibilities to shape a strong region, which could be a severe corner stone of the economic system in Vojvodina.

Kulcsszavak: Vajdaság, mezőgazdaság, kukorica, búza, Jugoszlávia

Keynotes: Vojvodina, agriculture, corn, wheat, Yugoslavia

* PhD-hallgató/PhD-student; zoltan.szombathy@gmail.com

1. Bevezetés

Vajdaság elmúlt száz évével már sok munka foglalkozott, melyek a társadalmat, a politikai berendezkedést és a gazdaság különböző egységeit tanulmányozták. Jelen munkám a mezőgazdaságot veszi górcső alá, és ad áttekintést a fontosabb időszakokon keresztül, miközben kevésbé ismert adatokkal segít mélyebb betekintést biztosítani a téma iránt érdeklődők számára. A természeti adottságok áttekintése után hét időbeni korszakra osztódik fel a munka a múlt század elejétől egészen napjainkig. A korszakok nem követnek azonos időközönkénti felosztást, hanem politikai és gazdasági törések, valamint nagy horderejű események jelölik a kezdő és végpontjaikat. Így a műben képet kaphatunk a két világháború közötti helyzetről, a visszafoglalt vajdasági területek helyzetéről, a szocialista Jugoszlávia mezőgazdaságáról, a 90-es évek háborús időszakáról és a mai időszakról is.

2. A Vajdaság természeti adottságai

Vajdaság területét, bármelyik államhoz is tartozott, mindig az ország éléskamrájának tekintették. Ezt a kiváló minőségű talajának és az ebből fakadó erős mezőgazdaságnak köszönheti. A Vajdaság földrajzilag a Duna és a Tisza folyók által három régióra tagolható. Szerémség a Duna, a Száva és a horvát határ között fekszik. Domborzata változatos, a Tarcál hegység található a területén, amely egyben a fő meghatározó eleme a vidéknek. A területe főként erdőkkel borított. A vidék a középkorban híres volt jó borairól. Bánátot a Duna, a Tisza és Románia határolja. Sík területen fekszik, talaja a legtöbb helyen szikes, és a talajvíz igen közel található. Földművelésre kevésbé használható, annál inkább állattenyésztésre és győgnövénytermesztésre. Bánát déli részén található Vajdaság legmagasabb pontja, a Kudrici-tető 641 méteres magasságával.¹ Bácska pedig a Duna, a Tisza és a magyar határ között terül el. Domborzatilag sík területen fekszik, magasabban fekvő területe a Bácskai löszhátság. Ezen a területen dombosabb vidék terül el. Ezen kívül magasabban fekvő vidéke a Duna–Tisza torkolatánál található Titeli-fennsík. Bácskában a földek legnagyobb részét jó minőségű csernozjom, azaz feketeföld fedi. A feketeföld réteg Szenttamás és Óbecse környékén a legvastagabb és a legmagasabb minőségű, humusztartalma már világviszonylatban is kiemelkedő.

3. „Új szomszéd”. Vajdaság mezőgazdasága az első világháború után és a Jugoszláv királyságban

Érdemes pár szót említeni az SZHSZ agrárreformja előtti földbirtokviszonyokról, amely tulajdonosi struktúra kezdete egészen a török hódoltság utáni időkig vezethető vissza. Magyarország területi egységeként egészen annak feldarabolásáig Délvidék részét képezte. Ezen terület egy termékeny és gazdag vidékként élt az emberek tudatában, akik a gondtalan jólétet látták a vidéken. Ezt a képet erősítették a gazdag földesurak, akik közül jelentősebb területet a Batthyány, a Széchenyi a Csekonic, Chotek, Vojnits, Dundeski, Fernbach és Lelbach családok birtokoltak. Példaként Bánátban Csekonic András 32 272 kataszteri holdat birtokolt és ezzel Bánát legnagyobb birtokosa is volt egyben.² Ezen nagybirtokokon kezdte el átalakítani az SZHSZ a fent már kifejtett földreform és betelepítések folyamán a birtokstruktúrát én annak tulajdonosi hátterét.

Az SZHSZ (Szerb–Horvát–Szlovén Királyság) 1919 elején megkezdte Vajdaság területén az agrárreform végrehajtását. Az SZHSZ úgy döntött, hogy csak a 300 kataszteri hold szántóval és 500 kataszteri hold egyéb földterülettel rendelkező birtokokat vonja a reform hatálya alá. Az addig a Monarchiához tartozó területekből összesen kicsivel több, mint fél millió hektárt osztottak szét.³ A Trianon utáni időszakban 40 ezer magyar távozott önként vagy erőszakkal, eközben pedig 75 ezer szerb nemzetiségű világháborús harcost (dobrovoljac) telepítettek be gyakran új, számukra létrehozott falvakba.⁴ Példa erre Ókanizsa város, melynek 5981 hold szántójából csupán 1600 hold maradt, a többit az új telepeseknek adták.⁵ Az új állam vigyázott arra, hogy a szétosztott földeknek csak kis része kerüljön német vagy magyar tulajdonba, így az új tulajdonosi kör főleg a délszláv népekből került ki.

A földreform során a 10 kat. holdnál kevesebbel rendelkezők kaphattak családtagonként 1–5 kataszteri holdat. A földeket először az igénylőknek csak bérletbe adták és csak az 1931-es földreformot lezáró törvénnyel kerültek a tulajdonukba.⁶ A háború után a kiváló minőségű talaj által nyújtott jó termés segítette elkerülni a lakosság és állatállomány éhezését a vajdasági településeken. A termésátlag és termésmennyiség szempontjából Vajdaság mindig is kiemelkedő volt a kiváló kukorica és búza hozamával. Ezt az is jól bizonyítja, hogy a királyi Jugoszláviában a búzatermés 39%-át, a kukoricatermés 38%-át adta a Vajdaság.⁷ A betelepített lakosság gyakran nem ismerte a földművelés módjait, mivel a betelepítés előtt állattenyésztéssel foglalkozott a hegyvidéki környezetben. Így időbe telt, míg felzárkóztak a környező földműves társadalomhoz.

4. „Fordul a kocka”. Vajdaság mezőgazdasági helyzete a visszacsatolás időszakában

Az 1941 tavaszán Jugoszlávia egykori magyar területeinek nagyobb része Magyarországhoz, kisebb része Németországhoz, illetve a Független Horvát Államhoz került.⁸ A visszaszerzett terület az 1920-ban elcsatoltnak 55,2%-át tette ki. A háború alatt az állam irányította a mezőgazdasági termények felvásárlását és gyakran beleszólt abba is, hogy mit vessenek a gazdák a földjeikbe például egyes ipari növények kötelező termelését írta elő. Ezt azon célból tette, hogy a háborús helyzetben irányítsa a gazdaságot ezzel elkerülve az éhezést és a piac felbolydulását, valamint a katonaságnak megfelelő utánpótlást tudjon nyújtani.

A magyar állam nagy pénzeket volt kénytelen befektetni a térség pacifikálásába és a közigazgatás megszervezésébe (például az 1300 tanár fizetése), illetve a kolonizációba. A többi visszatért területhez viszonyított társadalmi-gazdasági fejlettsége miatt viszont a térség legalább nem jelentkezett hátráltató erőként.

A következőkben a visszacsatolt bácskai területek magyar statisztikai évkönyveiből nyert adatok alapján kaphatunk betekintést a mezőgazdasági földek tulajdonosi szerkezetébe.

1. táblázat: Bács-Bodrog megye földbirtokainak száma területnagyság szerint 1942-ben

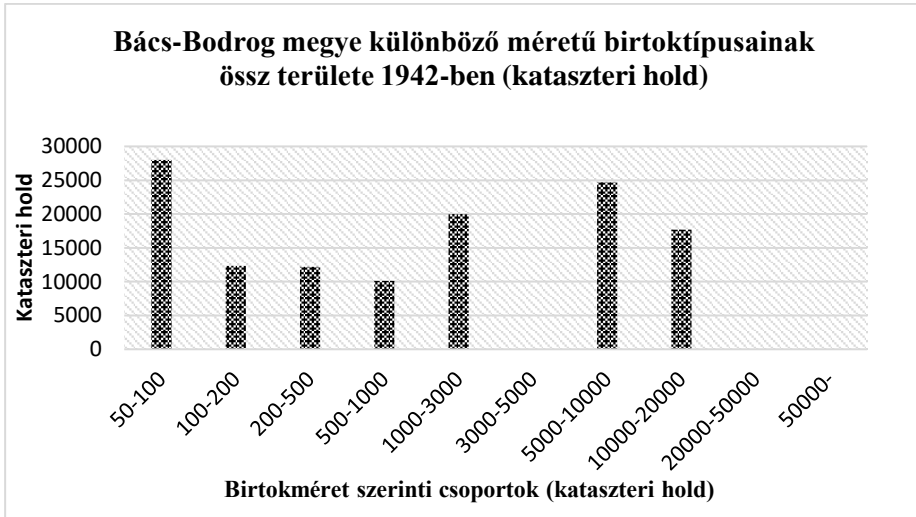
Table 1.: Number of land holdings in Bács-Bodrog county by area in 1942

Bács-Bodrog megye 50 kataszteri holdnál nagyobb földbirtokai 1942-ben (darab)										
Birtokméret szerinti csoportok (kataszteri hold)	50–100	100–200	200–500	500–1000	1000–3000	3000–5000	5000–10 000	10 000–20 000	20 000–50 000	50 000–
Birtokok száma	415	91	42	15	12	–	3	1	–	–

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal adatai alapján

1941 folyamán Bács-Bodrog vármegyében felmérést végeztek az 50 kat. holdnál (1 kat. hold megfelel 0,57 hektárnak, azaz 50 kat. hold 28,5 hektár) nagyobb birtokok között, amelynek segítségével most kiváló lehetőséget kaphatunk a tulajdonosi szerkezet áttekintésére. A fenti táblázatból jól látható, hogy a legtöbb birtok 50–100 hold közötti földmennyiséggel rendelkezett. A táblázatból az is jól látható, hogy a terület növekedésével csökken a birtokok száma is. A 10 000–20 000 hold birtok kategóriában pedig már csak egy gazdaság szerepel. Ebből jól látható a jugoszláv földtörvény tulajdonosi szerkezetre gyakorolt hatása.

1. ábra: Birtoktípusok összterületi nagysága 1942-ben
 Graph 1.: Total area of land types in 1942

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal adatai alapján

A fenti ábrában a különböző méretű birtokok összes területét vesszük alapul és hasonlítjuk össze. Látható, hogy Bács-Bodrog vármegyében az 50–100 hold közé eső üzemek összesen 28 004 holdat művelnek, ezzel összességében ez a legtöbb földdel rendelkező üzemméret. A legkevesebb föld az 500–1000 hold közötti gazdaságokhoz kapcsolódik, ők összesen 10 116 holdat művelnek. A második legtöbb földet (24 714 holdat) az 5000–10000 holddal rendelkezők bírták. A nagy különbségek jól szemléltetődnek a két legnagyobb kategóriánál, ahol az 50–100 és 5000–10 000 holddal rendelkezők kategóriája összességében megközelítőleg hasonló mennyiségű földet művel, amelyeken a kategóriától függően 415 birtok vagy 3 birtok osztozik. A fenti táblázat és ábra adataiból megállapítható, hogy az 50–100 hold közötti gazdaságok átlagosan 67 holdon, azaz 38 hektáron gazdálkodtak, amely egy jó életszínvonalat tudott biztosítani ebben az időben a tulajdonosainak.

A 2. táblázatban a mezőgazdasági földek művelési ágak szerinti felosztása alapján készültek az adatok, melyeket szintén a visszacsatolás időszakában a magyar statisztikai évkönyvekben jegyeztek le. Elsőre kitűnik, hogy Bács-Bodrog megyében a Szántóföldek alkották majd 80%-át a földterületnek. A szántóföldek nagy aránya mindig is sajátosága e vidéknek. A visszacsatolás időszakában még jelentős részesedéssel rendelkeztek a szőlősök, legelők, erdők, melyek idővel vesztek területi részesedésükből. Összességében kitűnik, hogy a szántóföldek mennyiségéhez képest a többi művelési kategória elhanyagolható mértékben volt jelen.

2. táblázat: Bács-Bodrog vármegye földterület hasznosítása (%-ban)
Table 2.: Land utilization in Bács-Bodrog County (%)

A földterület művelési ágak szerint törvényhatóságoként 1940-től 1942-ig (%)								
	Szántóföld	Kert	Rét	Szőlős	Legelő	Erdő	Nádas	Földadó alá nem eső terület
Bács-Bodrog	78%	0,7%	2,3%	2,2%	5,6%	4,1%	0,4%	6,4%

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal adatai alapján

3. táblázat: Városok földterület hasznosítása (%-ban)
Table 3.: Urban Land Utilization (%)

A földterület művelési ágak szerint törvényhatóságoként 1940-től 1942-ig (törvényhatósági jogú város) (%)								
	Szántóföld	Kert	Rét	Szőlős	Legelő	Erdő	Nádas	Földadó alá nem eső terület
Szabadka	73,4%	0,2%	1,3%	3,7%	15,5%	1,6%	1,0%	3,0%
Újvidék	66,5%	1,6%	4,8%	3,0%	5,0%	7,1%	3,2%	8,5%
Zombor	80,0%	0,7%	4,9%	0,4%	4,5%	0,1%	0,4%	8,5%

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal adatai alapján

Eddig csak Bács-Bodrog megyével foglalkoztunk, azonban a fenti táblázatban betekintést nyerhetünk a megye városainak földművelési típusok szerinti különbségeibe is, ezzel gazdagabban látva a vizsgált terület különbségeit. A földek művelési típusa szerint jelentékeny különbségek láthatók a különböző városok között. Szabadkán a földek 73%-a szántóföld, Zomborban 80%-a míg Újvidéken csupán 66%, amely nagyrészt a domborzatnak köszönhető, ugyanis 7% erdő volt ebben az időszakban található Újvidék környezetében, miközben más vajdasági városoknak csupán 1% körül mozgott az erdő állománya.

5. „Ami a tied az a miénk is”. A Vajdaság mezőgazdasága a második világháború utáni Jugoszláviában

1944 őszen a kommunista társadalmi berendezkedést megvalósító Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság részévé vált a régió. Földreformok kezdődtek, melynek keretében nagy mennyiségű földet államosítottak, illetve állami kontroll alatt műveltették a földeket, valamint szövetkezeteket alakítottak ki. 1948-ban megromlott a Szovjetunióval a vi-

szonya az országnak. 1953 márciusában törvényt hoztak a szövetkezetek felosztásáról és a birtokolható földterületeket 10 hektárban maximalizálták, amennyiben valaki főfoglalkoztatottként volt földműves; mellékfoglalkoztatásban 3 hektár volt a határ. Így 40% társadalmi, 60% pedig magántulajdonban maradt. Bár hatalmas területek kerültek állami igazgatás alá, azonban közel sem olyan nagymértékben, mint más kelet európai országokban, ahol a 90% feletti állami művelésű mezőgazdasági földarány sem volt kirívó eset, mint például Magyarországon. A vajdasági földművesek ilyen téren való előnye nagyban hozzájárult, a vidék későbbi virágzásához.

Vajdaság területén 1950-ben 1 570 000 hektár volt bevetve, amelynek tulajdonosi szerkezete a következőképp alakult. Az állam 9%-ot birtokolt, a szövetkezetek ennél lényegesen nagyobb részt, 39%-ot, a magántulajdonban levő területek pedig 51%-ot tettek ki. Ezt alapul véve megállapíthatjuk, hogy a magánszemélyek birtokolták Vajdaság összterületének 43%-át, a megművelt területek 52%-át és a bevetett területek 51%-át. Ennél nagyobb arányban csak a szőlősöknél (63%) és a gyümölcsösökben (66%) voltak jelen a magántulajdonok, azonban ezek területe elenyésző volt a bevetett területekhez képest.⁹ A szőlősök és gyümölcsösök magasabb magántulajdoni aránya annak is volt köszönhető, hogy ezek a földek elaprózódottan voltak megtalálhatók a települések területén, így nem lehetett őket nagyobb birtokokba rendezni. Ennek az oka, hogy Szerbia középső részén sokkal kevesebb állami birtok tudott létrejönni, mivel kevés volt a nagyobb összefüggő terület a hegyvidéken.

4. táblázat: Vajdaság földszerkezetének struktúrája tulajdoni típus és hasznosítási forma szerint 1950-ben (ezer ha)
Table 4.: Land structure of Vojvodina by type of ownership and form of utilization in 1950 (thousand ha)

Terület	Gazdasági szektor	Összterület	Produktív terület					Nem termő terület	
			Mezőgazdasági						
			Összes	Összes	Megművelt	Legelők	Tavak, mocsarak és halastavak		Erdőterület
Vajdaság	Összes	2154	1980	1863	1659	179	23	117	173
	Állami	413	327	214	156	49	9	112	86
	Szövetkezeti	807	775	772	655	108	8	2	31
	Magán	933	878	875	848	21	6	2	55

Forrás: Statistički godišnjak za 1950 godinu.
 Privredni savet vlade narodne Republike Srbije 1951

Az állam tulajdonában volt az erdők legnagyobb része. 117 000 hektárból 112 000 hektárt birtokolt. A legelők nagyobb része a szövetkezetek tulajdonában voltak, 179 000 hektár legelőből 108 000 hektár volt a szövetkezeti tulajdon. A legelők csupán 11% volt magánkézben.

6. A „boldog békeidők”. Vajdaság mezőgazdasága a szocialista Jugoszláviában

1967-től engedélyezték a parasztság számára a mezőgazdasági gépvásárlást. 1973-ban meghozták a Zöld Tervet, mely szerint a parasztok is igénybe vehették a banki hitelek a mezőgazdasági beruházásokhoz. És mivel nem volt teljes kollektivizáció a mezőgazdaságban, így a földterületeiken jó hasznát tudták venni az új banki hitelekből vásárolt mezőgazdasági képeknek a földművesek. A szocialista Jugoszláviában más keleti blokkhoz tartozó államokhoz képest viszonylagos jólét volt tapasztalható. A szabályozások és az iparosítás hatására sokan felhagytak a mezőgazdasági tevékenységükkel, így a jugoszláv időszak alatt 70%-ról 20%-ra csökkent azoknak az aránya, akik a mezőgazdaságból éltek. A parasztok helyzetén segített, hogy az 1988. november 25-én jóváhagyott rendelet értelmében egy család tulajdonába már 30 hektár is lehetett. Tény, hogy 1980 előtt, Tito Jugoszláviájában növekedtek a hektáronkénti termésátlagok, és más szocialista típusú országokkal ellentétben nem volt jellemző a hiánygazdaság. A szövetkezetekben és más állami tulajdonú szervezetekben viszonylag jó fizetéshez jutottak a dolgozók. Emellett plusz kiegészítést jelentett a föld a vajdasági lakosok számára, akik a nyolcvanas évekre a földek 55%-át birtokolták a mezőgazdasági területeknek. A mezőgazdaságban dolgozók ebben az időszakban hosszú távra tudtak tervezni és a földművelésből jó kiegészítő jövedelemre tettek szert, amit a gyerekek oktatására, vagy egyéb célra használtak fel.

Komoly gazdasági visszaesés kezdetének tekinthetjük a hatalomra jutott Milošević által 1987-ben kezdeményezett alkotmánymódosítást, melynek keretében a Vajdaságot reintegrálták Szerbiába. Ennek megvalósulása nem sokáig váratott magára, ugyanis 1988-ban megtörtént a Miloševićék által szervezett „joghurt forradalom” ként emlegetett Újvidéki tüntetés, ahol a tüntetők joghurtos dobozokkal dobálták meg a parlament épületét. A tüntetés hatására az autonómia párti kormány lemondott és a következő két év alatt új alkotmányt dolgoztak ki és vezettek be. Ettől kezdve Vajdaság gazdaságát már nem Újvidékről, hanem Belgrádból irányították.¹⁰ Ezzel elkezdődött Vajdaság mezőgazdaságának teljes kihasználása különböző politikai és gazdasági érdekek által szabad prédaként használva.

7. „Vidd, amit érsz!”. Vajdaság mezőgazdasági helyzete a 90-es években

Erről az időszakról röviden megállapítható, hogy Jugoszlávia felbomlásával Szerbia gazdasági helyzete sokat romlott, amelyhez nagymértékben hozzájárult az országot sújtó gazdasági embargó. Ezt a helyzetet fokozta az 1999-ben elkezdődött NATO-bombázás, amely a szerbiai GDP 50%-os csökkenését idézte elő. Ez a hatalmas visszaesés végül a lakosság lázadásához vezetett, amely segítségével sikerült a későbbiekben demokratikus kormányt létrehozni Szerbiában.

A 90-es évek alatt a Milošević-i rendszer éléskamraként és háborús anyagi forrásként használta Vajdaságot. Jóval kisebb összegért vásárolta fel a mezőgazdasági termékeket, mint az a piacon indokolt lett volna, kizsákmányolva a tartományt. Ezen kívül különböző, a mezőgazdaságot kiszolgáló gyárak karbantartási munkálatainak mellőzésével életben tartotta a háborúba sodort országot, viszont tönkre tette a mezőgazdaságot.¹¹

Mivel Jugoszláviában nem volt teljes kollektivizáció. A dekollektivizációról szóló törvényt, illetve a visszaszámaztatást sokáig halogatták Vajdaság területén. Csupán 1997-ben kezdték el a részleges visszaszámaztatást (10%-át juttatták vissza a tulajdonosoknak, ezek az úgynevezett „Míló földek”).

Érdekességképp megfigyelhető, hogy a háború évtizede alatt a rétek területe növekedésnek indult, ami a második világháború alatt volt csak jellemző. A 90-es évek alatt a rétek területe 32 303 hektárról 35 134 hektárra bővült. A 90-es években is folytatódott a mezőgazdasági földek összterületének lassú csökkenése. A 90-es években csökkent a mezőgazdasági földek terményhozama, ami a permetezés és műtrágyázás teljes vagy részleges hiánya, illetve a rossz minőségű anyagok használata okozott. A hozamesökkenés tapasztalható volt mind az állami és magán birtokokon is. Az embargó hatására üzemanyag hiány alakult ki. A traktorokat azonban fel kellett tölteni, így virágzott a feketekereskedelem. Magyarország területéről ekkor nagy mennyiségben szállítottak Jugoszlávia területére üzemanyagot.

8. „Halvány remény”. Vajdaság mezőgazdasága a háború után napjainkig

A 2000-es év nagy forduló volt Szerbia számára, ugyanis a szeptemberi választásokon veszített Milošević és az ezután kialakult zavargások miatt végül október 5-én le is mondott hivataláról. Nemsokára 2001 jan. 25-én Zoran Đinđić lett Szerbia miniszterelnöke. A 2001–2002-es időszak tekinthető a legaktívabb törvényhozási időszaknak. Ekkor alkották

meg a gazdasági alaptörvény legtöbb részét. 2003 tavaszán meggyilkolták Zoran Đinđićet, amely hatására megtorpant Szerbia az EU-hoz való közeledésben. A gazdaság ebben az időszakban már nem tudott olyan ütemben fejlődni, mint előtte, így megszakadt az addigi gyors gazdasági növekedés.¹² Ennek egyik fő oka, hogy a soron következő vezetők saját érdekszférájukat kezdték el gazdaságilag erősíteni és kevésbé törődtek az ország fejlődésével. A 2008-as válság egy kiszolgáltatott és nehéz helyzetben lévő országot ért el, ekkor az ország vezetése kölcsönöket vett fel, hogy enyhítse a válság hatásait, ez a folyamat azonban nem okozott jelentős javulást a gazdaságban, viszont jelentősen megnövelte az ország adósságállományát.¹³

A mezőgazdasági földek restitúciója folytatódott, 2001-ben az egyházi vagyon visszajuttatását fogadták el. 2005-ben felmérés készült a kárpótlási igényekről. A nehézségek ott kezdődtek, hogy a visszaszármasztatandó földek a szövetkezetekbe vagy agráripari kombinátokba voltak tömörítve, amelyeknek már elkezdődött a privatizációja. Az EU-nyomására azonban 2010-ben elfogadták a visszaszármasztási törvényt. Meg kell jegyezni, hogy az 1945 után elkobzott földekre volt érvényes a visszaszármasztási törvény, így kizárásra kerültek a németek, akiktől még 1944-ben vették el a földjeiket. A későbbiekben lassan szivárogtatták vissza a földeket, amelynek visszaszármasztási folyamata a mai napig tart.

A mezőgazdaság technológiai, befektetési és támogatási színvonala Vajdaságban elmarad más európai országokhoz képest, azonban az EU-hoz való közeledéssel idővel várható a támogatások megnövekedése és a gazdaság stabilizációja. Ehhez az egyik nagy lökést az EU-s piacok megnyílása jelentené. A mezőgazdaságot vizsgálva lényeges, hogy Vajdaság területét a félszáraz térségek közé sorolhatjuk. A térség alapvetően mocsaras vidék volt, azonban a lecsapolásokkal az elmúlt két évszázadban teljesen megváltozott a vidék látképe. A csapadékingadozás miatt gyakran váltja egymást a szárazság és a belvíz. A csatornarendszert azonban soha nem használták megfelelő mértékben. A DTD (Duna–Tisza–Duna) csatorna 510 ezer hektár öntözésére lenne alkalmas, ebből jelenleg csupán 30 ezer hektárt öntöznek. A DTD nagy része jelenleg eliszaposodott és tisztításra szorul, a szivattyú állomások átalakítására is szükség van a kétirányú szivattyúzás érdekében. Az öntöző rendszereket tekintve Vajdaságban jelenleg 94 000 hektárt öntöznek a 1,7 millió hektárból.¹⁴ A mai gyakran szélsőséges időjárási viszontagságok közt kiemelkedően fontos lenne a lecsapolási és az öntözési kérdést megoldani. Eddig nem sikerült eredményre jutni ez ügyben, azonban remélhetőleg az EU-hoz való közeledéssel megoldódnak a fentebb leírt problémák is.

9. Összefoglalás

Vajdaság elmúlt száz évével már sok munka foglalkozott. Ebben a munkában mezőgazdaságot vesszük górcső alá, és adunk áttekintést a fontosabb időszakokon keresztül, miközben kevésbé ismert adatokkal segítünk mélyebb betekintést biztosítani. Vajdaság bármelyik államhoz is tartozott, mindig az ország éléskamrájának tekintették. Főleg sík vidékből áll össze Vajdaság. Ebből a Tarcal hegy emelkedik ki, amely vidék híres a bortermeléséről. A Szenttamás és Óbecse környéki földek csernozjom rétege a legvastagabb Vajdaságban, ahol világviszonylatban is kiemelkedő a föld minősége. A török időszak lezárultától egészen Trianonig hasonló birtokviszonyok jellemezték Vajdaságot. Nagy földesurak tulajdonában voltak 20–30 ezer kataszteri holdas birtokok. Az SZHSZ ideje alatt földosztás történt főként a betelepülő délszláv lakosság javára. Sok várostól is elvették a földjeit, például Ókanizsától 4381 kataszteri holdat vettek el és osztottak szét. A második világháború alatt visszacsatolták Magyarországhoz a Bácskát. Bácskán belül Szabadka városnak a földjeinek 73%-a volt szántóföld, Zombornak 80%, Újvidéknek pedig csak 66%. Újvidék földjeinek 7%-a volt erdő. Ezen arányok jól mutatják, hogy ebben az időben még a szántóföldeken kívül elterjedtek voltak más művelési típusok is, melyek idővel visszaszorultak a szántók javára. A második világháború után a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság részévé vált a régió. A többi szocialista országhoz képest nem kellett minden földet beadni, így 1950-ben a magántulajdonban lévő földek aránya 51%-ot tett ki. A Titói Jugoszláviában idővel kedvező hitelek nyíltak meg a földművesek előtt, azonban így is 70%-ról 20%-ra esett azok aránya, akik a mezőgazdaságból éltek. Főleg kiegészítő jövedelemként tekintettek rá az emberek. 1988-tól 10 hektár helyett már 30 hektár lehetett egy család tulajdonában, amely hatására megnőtt az életképesebb családi gazdaságok száma. Az 1990-es évre viszont megváltoztak a viszonyok. Elkezdett felbomlani Jugoszlávia, megkezdődött a délszláv háború és elvették Vajdaság autonóm jogait, amelynek hatására a tartomány bevételei Belgrádba áramoltak. A 90-es években elkezdték visszaszámaztatni a földeket, melynek első ütemében a földek 10%-át adták vissza. Ez alatt megkezdődött a szövetkezetek privatizációja is. A háború hatására súlyos gazdasági válság bontakozott ki. A 2000-es évvel sikerült megbuktatni a Milošević rezsimet és demokratikus útra állítani Szerbiát. A gazdaság pozitív irányba kezdett fejlődni. A fejlődés azonban nem volt töretlen és a 2008-as válság egy gyenge országot ért el. Az ország és benne a mezőgazdaság a mai napig nem tudott igazán lábra állni. Az EU csatlakozási alapjaiból várja az ország az olyan szükséges mezőgazdaságra jelentékeny hatást gyakorló infrastruktúra kiépítését, mint az öntözőrendszer.

A fentiekben végig vettük a Trianontól napjainkig terjedő időszakot és azokat a fontosabb folyamatokat, amelyek a mezőgazdaság, földbirtokszerkezet és a földművesek működését befolyásolták. Láthattuk a vajdasági földművesek helyzetét a jugoszláv királyságban, ahol a nagybirtokokat elvették és az újonnan betelepített lakosság között osztották szét. A Magyarország által a második világháborúban visszafoglalt területek birtokstruktúrájáról is kaphattunk egy képet. A Tito alatti Jugoszlávia kezdeti időszakának nagymértékű átalakulásaival is megismerkedhettünk, ahogy a már kiforrott szocialista Jugoszláviában földműveskedők békésebb helyzetéről is olvashattunk. A háborús évek vadkapitalista nyitása pedig átvezetett minket a mába, ahol egy EU-hoz való csatlakozásban reménykednek a helyi földművesek.

JEGYZETEK/NOTES

1. A Vajdaság enciklopédiája: <http://vajdasag.rs/Kezd%C5%91lap> (2014)
2. Simon Attila–Kovács Attila (2008): Gazdaság és nacionalizmus. Földreformok az utódállamokban, In: Bárdi Nándor [et al.] szerkesztők. Kisebbségi magyar közösségek a 20. században, Gondolat kiadó, Budapest.
3. A. Sajti Enikő (1997): Kényszerpályán – Magyarok Jugoszláviában 1918–1941. Szeged: Hispania Kiadó. A részleteket lásd Gulyás László (2012): A királyi Jugoszlávia agrárreformja, különös tekintettel a Vajdaságra. In: Győri Ferenc szerk. (2012): A tudás szolgálatában. Földrajzi tanulmányok Pál Ágnes tiszteletére. Közép-Európai Monográfiák 5. Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged. 129–150. old.
4. Kovács Teréz (2012): A vajdasági magyar agrárnépesség kapcsolata a hatalommal. In: Kupa László (Szerk.): Együttélés és együttműködés: interetnikus kooperáció Közép-Európában. Pécs. pp. 135–147.
5. Kalmár Zoltán (2006): Tanyák, parasztgazdaságok Magyarokanizsa vidékén (1900–2000) Kiss Lajos Szabadka, Néprajzi társaság könyvtára 2.
6. Simon Attila–Kovács Attila (2008): i. m.
7. Bogdánfi Sándor (1950): Vajdaság szerepe Jugoszlávia mezőgazdaságában. In: Ernyes György (szerk.)
8. Kovács Csaba (2016): A „Délvidék” és a „Vajdaság” 1941–1948 között a sajtó és az emlékezet tükrében. In: Hornyák Á. és Bíró L. (szerk.): Magyarok és szerbek a változó határ két oldalán 1941–1948. MTA BKK TTI Budapest. pp. 129–152. A visszacsatolás eseménytörténetét lásd Gulyás László (2013): A Délvidék története 3. Trianontól a királyi Jugoszlávia összeomlásáig. Közép-Európai Monográfiák. 8. Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged. 113–121. old.
9. Statistički godišnjak za 1950 godinu. (1951) Privrednisavetvladenarodne Republike Srbije. Belgrad

10. Gulyás László (2005): Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák–Magyar Monarchiától napjainkig. Hazai Térségfejlesztő Rt. Budapest. 161. old. Továbbá Gulyás László (2019/a): Politikai folyamatok Tito halálától Milošević felemelkedéséig. In: Gulyás László (szerk.): A Délvidék története 5. kötet. Titótól Miloševićig 1944–2000. Közép-Európai Monográfiák No. 25. Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged. 51–57. old.
11. Gulyás László (2012/b) A vajdasági magyar kisebbség és a felbomló Jugoszláv állam. In: Kupa László (Szerk.) Együttélés és együttműködés. Interetnikus kooperáció Közép-Európában. Továbbá Gulyás László (2019/b): A Vajdaság és a széthulló jugoszláv állam. In: Gulyás László (szerk.): A Délvidék története 5. kötet. Titótól Miloševićig 1944–2000. Közép-Európai Monográfiák No. 25. Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged. 114–130. old.
12. Huszka Beáta–Bakó Tamás (2007): Észak-vajdaság magyar többségű községeinek gazdasága, <http://www.eokik.hu/data/files/123540304.pdf>
13. Uo.
14. Mészáros Minucsér (2014): Az öntözés helyzete a Vajdaságban. „Vízhiány és adaptív vízgazdálkodási stratégiák a magyar–szerb határ menti régióban”, Szeged Workshop.

FELHASZNÁLT IRODALOM/REFERENCES

- A Vajdaság enciklopédiája: <http://vajdasag.rs/Kezd%C5%91lap> (2014)
- A. Sajti Enikő (1997): Kényszerpályán – Magyarok Jugoszláviában 1918–1941. Szeged: Hispania Kiadó.
- Bogdánfi Sándor (1950): Vajdaság szerepe Jugoszlávia mezőgazdaságában. In: Ernyes György (szerk.)
- Gulyás László (2005): Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák–Magyar Monarchiától napjainkig. Hazai Térségfejlesztő Rt. Budapest. 161. old.
- Gulyás László (2012/a): A királyi Jugoszlávia agrárreformja, különös tekintettel a Vajdaságra. In: Győri Ferenc szerk. (2012): A tudás szolgálatában. Földrajzi tanulmányok Pál Ágnes tiszteletére. Közép-Európai Monográfiák 5. Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged. 129–150. old.
- Gulyás László (2012/b) A vajdasági magyar kisebbség és a felbomló Jugoszláv állam. In: Kupa László (Szerk.) Együttélés és együttműködés. Interetnikus kooperáció Közép-Európában.
- Gulyás László (2013): A Délvidék története 3. Trianontól a királyi Jugoszlávia összeomlásáig. Közép-Európai Monográfiák. 8. Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged. 113–121. old.
- Gulyás László (2019/a): Politikai folyamatok Tito halálától Milošević felemelkedéséig In: Gulyás László (szerk.): A Délvidék története 5. kötet. Titótól Miloševićig 1944–2000. Közép-Európai Monográfiák No. 25. Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged. 51–57. old.

- Gulyás László (2019/b): A Vajdaság és a széthulló jugoszláv állam In. Gulyás László (szerk.): A Délvidék története 5. kötet. Titótól Miloševićig 1944–2000. Közép-Európai Monográfiák No. 25. Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged. 114–130. old.
- Huszka Beáta–Bakó Tamás (2007): Észak-vajdaság magyar többségű községeinek gazdasága, <http://www.eokik.hu/data/files/123540304.pdf>
- Kalmár Zoltán (2006): Tanyak, parasztgazdaságok Magyarokanizsa vidékén (1900–2000) Kiss Lajos Szabadka, Néprajzi társaság könyvtára 2.
- Kovács Csaba (2016): A „Délvidék” és a „Vajdaság” 1941–1948 között a sajtó és az emlékezet tükrében. In. Hornyák Á. és Bíró L. (szerk.): Magyarok és szerbek a változó határ két oldalán 1941–1948. MTA BKK TTI Budapest. pp. 129–152.
- Kovács Teréz (2012): A vajdasági magyar agrárnépesség kapcsolata a hatalommal. In. Kupa László (Szerk.): Együttélés és együttműködés: interetnikus kooperáció Közép-Európában. Pécs. pp. 135–147.
- Mészáros Minucsér (2014): Az öntözés helyzete a Vajdaságban. „Vízhiány és adaptív vízgazdálkodási stratégiák a magyar–szerb határ menti régióban”, Szeged Workshop.
- Simon Attila–Kovács Attila. Gazdaság és nacionalizmus. Földreformok az utódállamokban, In: Bárdi Nándor [et al.] szerkesztők. Kisebbségi magyar közösségek a 20. században, Gondolat kiadó, Budapest, 2008.
- Statistički godišnjak za 1950 godinu. (1951) Privrednisavetvladenarodne Republike Srbije. Belgrád

FRITZ János*

Pécsi Egyetem Bölcsészettudományi Kar Interdiszciplináris Doktori Iskola
University of Pécs, Faculty of Humanities, Interdisciplinary Doctorate School

**„AGRÁRIZMUS” A KÉT HÁBORÚ KÖZTI NÉMETORSZÁGBAN
– EGY MENTALITÁSTÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS
HISTORIOGRÁFIAI MEGKÖZELÍTÉSBN**

„AGRARISM” IN GERMANY BETWEEN THE TWO WAR – AN MENTALITY
HISTORICAL REVIEW IN HISTORIOGRAPHICAL APPROACH

ABSTRACT

This paper examines the mentality history aspects of the nostalgies related to the German “agrarian state” before 1945, while it tries to create a sort of interpretation frame by reviewing the relevant historiographical factors. The first part of the study deals with the survival of the East Elbian large landholding qualifying the statements of the great American economic historian, Alexander Gerschenkron made in his book of 1944 “Bread and Democracy in Germany”. The second part covers the conceptions referring to the elite and peasantry through the viewpoint of the contemporaries and historians. There I analyze to what extent the ecosocial peculiarities of the different district types (little-, big peasantry, and large estates) influenced the image of the countryman of that time. The issue of the Rural People’s Movement (Landvolk) in Schleswig-Holstein, which was considered for long as a “pre-fascist” phenomenon, is of particular interest. Finally I try to put the relationship between “agrarism” and nationalsocialism in its place, as it has been both over- and underevaluated. Although this type of “agrarism” culminated without any doubt in this regime, it is not true that this would have been the ultimate purpose of Nazism. It was especially typical of the German historiography after 1945 to derive the “perilous ideas” from here. But it was an important increment of these analyses springing from self-loathing that in addition to the host medium of these ideas, they threw light upon the rural structures, too.

Kulcsszavak: agrárizmus, „Sonderweg”, belső kolonizáció, háborús blokád, Kapp-puccs, „konzervatív forradalom”, „Landvolk”, prefasizmus, agrárállam

Keywords: “agrarism”, “Special Path (Sonderweg)”, inner colonization, wartime blockade, Kapp Coup, “conservative revolution”, “Landvolk”, pre-fascism, agrarian state

* PhD-hallgató/PhD-student; fritz.janos.adam@gmail.com

1. Bevezetés

A német „agrárizmus” kapcsán – bár talán helyénvalóbb az agrár-fundamentalizmus kifejezés használata – mindenképp ki kell emelni, hogy arról az országról van szó, ahol a 19. század derekán beköszöntő új ipari nagyhatalmisággal való belső azonosulás az egyes emberek szintjén több generáción keresztül elhúzódott. Bár ebben a német romantikának, a protestáns megújulási törekvéseinek is nagy szerepe volt, de a háttérben sokkal inkább a régi elitek által kifejtett propagandáját kell keresni. Utóbbiak ugyanis arra építettek, hogy mivel a nemzetállam születése az iparosítás által előidézett nagyarányú elvándorlás, városba áramlás („Landflucht”) idejére esett, így az egyének számára a friss nemzeti egység tudatosításában a fő vonatkozási pontot a parasztság – nyelviség síkján pedig az adott dialektushoz való tartozás – jelentette. Az ebből adódó fáziseltolódás abban is megnyilvánult, hogy a konzervatív pártok ideológiáját még a weimari köztársaság idején is – különösen a gazdasági válság idején – az „agrárizmus” testesítette meg.¹ Koselleck-i értelemben itt is arról a társadalmi „tapasztalati tér” („Erfahrungsraum”) és a „történelmi várakozáshorizont” („Erwartungshorizont”) közti aszinkronitásról van szó, ami a modernségbe való átmenet sajátja volt.²

A „barna diktatúra” és a második világháború fényében azonban ezt az „agrárizmust” az 1945 utáni nyugati és német történetírás leginkább a demokrácia, a demokratizálódás szemszögéből közelítette. Elég csak arra utalni, hogy – a híres Turner-féle tétel alapján – gyakran hivatkoztak arra, hogy míg az USA-ban a „*frontier*” a demokrácia bázisa volt, addig annak német megfelelője Keleten éppen, hogy a tekintélyelv megerősödését jelentette.³ Ebben a kontextusban – mint történelmi tehertétel – maga az „agrárizmus” is a náciizmus felé kövezte volna ki az utat. Bár kétségtelen, hogy a németeknél ez az eszmerendszert a náci diktatúra alatt járatták csúcsra, de az már nem igaz, hogy ennek a rendszernek ezen törekvések beteljesítése lett volna a végső célja. A modernkori történészek a náciizmus gyökereinek vizsgálatánál általában a pángermán, antiszemita komponenseket emelik ki. Az olyan neveket, mint Gobineau, Chamberlain, Schönerer, Lueger a magyar közönség jól megtanulhatta Ormos Mária műveiből! Viszont inkább az 1945 utáni német történetírás, ezen belül is különösen a Jürgen Kocka fémjelezte bielefeldi iskola volt az, amely az ide vezető modernizációellenes tendenciákra reflektálva megalkotta a „Sonderweg” tézist. Ennek keretében önmarcangoló jelleggel vizsgálták meg az „ordas eszméket” befogadó társadalmi közeget, különösen a preindusztriális gyökereket. Itt az agrártársadalom-történeti

aspektusait leginkább Hans-Jürgen Puhle vizsgálta az 1960–1970-es években. Puhle e munkáiban a „barna diktatúrát” egyértelműen a 19. századi agrárprotekcionista törekvésekből vezette le.

2. A kelet-elbai nagybirtok 1918 utáni megmaradásának okai

A legelső, a nácizmus és agrarizmus közti összefüggést hangsúlyozó mű már rögtön 1944-ben megszületett, amikor a nagy amerikai gazdaságtörténész Alexander Gerschenkron megírta „Kenyér és demokrácia Németországban” című könyvét.⁴ Az írás lényegében amellől érvel, hogy az a fajta agrárfundamentalizmus, amit a „junkerosztály” 1871 után a hatalma átmentése érdekében kifejtett, 1933 után Hitlerékkal jutott el csúcára. Eltekintve attól, hogy ez az állítás – mint arra majd kitérek – több sebből vérzik, a nácizmussal csak a végén kívánnék foglalkozni. Most előbb a kelet-elbai nagybirtokra szeretnék koncentrálni. Ezzel kapcsolatban Gerschenkron idézi Wilhelm Roepke-t, a szociális piacgazdaság fogalmát megalkotó jeles közgazdászt, aki a harmincas években „napjaink egyik legnagyobb rejtélyének” nevezte a kelet-elbai nagybirtok az első világháború után megmaradását.⁵

Ennek okait az amerikai gazdaságtörténész a következőkben látja: 1. A kelet-elbai tartományokban nem volt olyan agrár-túlnépesedés, mint ami a kelet-európai országokat jellemezte. 2. Telepítési szempontból a nyugati területek parasztjai a maguk fejlettebb viszonyait nem szívesen cserélték fel a Kelettel, úgymond „Mazóviával”. 3. A szociáldemokratákat nem igazán érdekelte az agrárkérdés, elsősorban a munkásságra koncentráltak, ami azon kívül volt nem érdekelte őket. 4. A háború utáni éhínség és blokádnak sem kedvezett a földosztó hangulatnak. 5. A bolsevikoktól való félelem arra készítette a jobboldali szociáldemokratákat, hogy kiegyezzen a porosz tábornokokkal. Nézzük meg közelebbről a fenti állításokat! Ezek közül az első az, amivel maradéktalanul egyet lehet érteni. A többi a későbbi kutatások fényében már némileg felülvizsgálatra szorul. Ezzel kapcsolatban hadd utaljak Friedrich Wilhelm Boyensnek, egy, a régi Sering-féle porosz iskola nyomdokain haladó szerzőnek a telepítésekről írt könyvére. Gerschenkron téziseit ezen 1959-es könyv idevágó passzusaival árnyalám.⁶

Ami a nyugati parasztoknak az Elbától keletre való áttelepedésének kérdését illeti, először is, volt azért ilyen irányú mozgás, ha ez nem is volt jelentős és tartományonként különbözött. Az Elbától eltávolodva a telepeseken belül egyre kisebb volt ennek a csoportnak az aránya. Másodszor a nyugati parasztok részéről nem annyira az elmaradott viszonyok estek kifogás alá, hanem a célrégióknak az övékétől eltérő vallása.

Boyens könyvében éppen ilyen beilleszkedési nehézségekről számol be Mecklenburg kapcsán, ahol katolikus vesztfáliai telepések – a szekularizáció ellenére – hiába akartak gyökeret verni, elszigeteltek maradtak új környezetükben. Egyébként a németeknek a magyarokénál magasabb elvándorlási hajlandósága nagyban összefüggött a lutheranizmusnak a hivatásra („Beruf”-ra) vonatkozó tanításával.

A német szociáldemokráciának az agráriumhoz való hozzáállásáról alkotott gerschenkroni kép is több ponton korrekcióra szorul. A szociáldemokraták ugyanis egyre inkább revizionista irányba mentek el, amely összefüggésben fontosnak tartották az elmozdulást a korábbi nagyüzempárti álláspontjukról. Az első világháború után pedig az a körülmény, hogy Németországban bevezették az általános választójogot, ami felértékelte a vidéki szavazókat, további „revizionista” elmozdulást eredményezett. Ez a trend a párt 1927. évi Fritz Baade nevéhez köthető kieli agrárprogramjában csúcsosodott ki, ami már kifejezetten a kiscgazdaságoknak adott zöld utat. Boyens is kiemeli az 1919. évi birodalmi telepítési törvényt, amit a szociáldemokraták a nacionalistákkal egyetértésben hoztak.

A háborús blokádnak, éhínség lélektani hatását tekintve pedig Gerschenkron azt hagyja figyelmen kívül, hogy Németországban 1918 októberében Hindenburg ígéretet tett a katonák telepítésére. Boyens említi a „baltikumi harmad” kérdését is Ennél a balti tartományokból átkerült jelszónál – ami csak a Kapp-puccs után került le a napirendről – arról volt szó, hogy az átállt balti bárók felajánlották a német kormánynak, hogy birtokaik egyharmadán német katonákat telepítenek. Ígéretekből tehát nem volt hiány, az más kérdés ezek csak töredékesen valósultak meg. A dolog gyakorlati részét tekintve a weimari köztársaság első éveiben egyébként a birtok-kiegészítő célú telepítéseknek is viszonylag nagy súlya volt.

Ami a jobboldali szociáldemokraták állítólagos opportunizmusát illeti, ennek ellentmond a Kapp-puccs ténye. A kezdeményező itt éppen, hogy a jobboldali-konzervatív oldal volt. Ennek kapcsán újból Boyensre kell hivatkozni, aki szerint a puccs a „vidék” preventív célú lázadása volt a „várost” képviselő parlamentarizmus esetleges beavatkozása ellen. Boyens „vidék” alatt természetesen a hagyományos hivatali-földbirtokos vezető réteget érti. Bár a puccs elbukott, azonban azzal, hogy a régi elit megmutatta oroszláncörmeit, a weimari politikusok többé nem mertek a nagybirtokhoz nyúlni.

3. Miért nem alakult Németországban parasztpárt?

A nagybirtok első világháború utáni megmaradása – különösen a kelet-elbai tartományokban – nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a parasztság érdekartikulációja továbbra is a honorációs-szervezetek („Landbund”) keretei között zajlott. Ám ennek ellenére az 1970-es években Hans-Jürge Puhle utólag mégis megpróbált választ keresni arra a kérdésre, hogy Németországban – egyébként más nyugati országokhoz hasonlóan – vajon miért nem alakult parasztpárt? Puhle szerint ennek oka a németeknél általában a regionális széttagoltságban, a nagybirtok-monopolizálta érdekviseletben, felekezeti szembenállás primátusában, valamint az industrializmus elszívó hatásában rejlett. Parasztpárt híján maradtak a honorációs-szervezetek, amelyek vonatkozásában az evangélikusok és a katolikusok eredetileg külön-külön egyesületeket hoztak létre. Előbbiek szövetségeit „Bund”, utóbbiakét a „Verein” elnevezés jelezte. Idővel azonban a katolikusok nyitottak az evangélikusok felé – ők voltak kevesebben – és a protestáns tartományokban is katolikus mintára „Verein”-okba tömörültek a parasztek. A következő lépés ezen egyleteknek az országos szinten való összefogása volt. Ennek következtében az eredetileg katolikus konnotáció idővel olyan jelentéstartalom irányba ment el, ami az igazi paraszti szervezetre utalt.⁷

A gazdasági válság azonban jelentősen fellazította ezt a rendszert, még ha a legtöbb régióban alapvetően sikerült is a parasztságot a konzervatív honorációs-szervezeti kontroll alatt tartani. A Jürgen Bergmann–Klaus Megerle szerzőpáros, illetve Rainer Pomp szerint alapvetően négy irányvonal kristályosodott ki.⁸ Az elsöre a legjobb példát Brandenburg jelentette, ahol – erős nagybirtok és erős parasztság mellett – a régi elit továbbra is megőrizte vezető szerepét. (Pontosabban Pomeránia ennek is egy radikálisan szélsőjobboldali válfaját képviselte, amennyiben az itteni „hivatásrendi” szervezet Hugenberghez kötődött, amely vonal kész volt szövetkezni a nemzetiszocialistákkal szövetkezni. Pomerániában a Hugenberg-féle irány vonzereje az egysíkúbb termeléssel, a nagybirtok nagyobb eladósodottságával magyarázható. Továbbá e tartományban feszítőbb probléma volt a „Landarbeiter”-kérdés is.)

A második változat az önálló parasztpárt megalakítására tett közép-németországi kísérlet volt. 1928. februárjában főleg türingiai, hesseni, frankeni hatókörrel létrejött a Keresztény-Nemzeti Parasz- és Vidékpártot („*Christlich-nationale Bauern- und Landpartei*”). Ám ez a párt csak nagyon rövid életű volt és az 1930. szeptemberi „*Reichstag*”-választáson végleg megbukott. sikerült konzervatív kontroll alatt tartani az elégedetlenséget. A harmadik utat a schleswig-holsteini „*Landvolk*”-mozgalom

képviselte, és ez már – mint arra alább részletesebben kitérek – éles szakítást jelentett ezzel a rendszerrel. Végül ott voltak a Centrupárt, a katolikus egyház és a „Bauernverein”-ok által befolyásolt nyugati mozgalmak, amelyek megnyilvánulásaikban kevésbé voltak extrémek.

4. Vidéki elitek és a „Landarbeiter”-kérdés

Napjaink egyik kiváló német társadalomtörténészének számító Heinz Reif a munkáiban e rétegnek a megváltozott viszonyok között való útkeresését emeli ki.⁹ Reif hangsúlyozza, hogy a nemesség a vidéket mindig is a saját terrénumának tekintette, sőt a „vezető szerep vidéken” („Führung auf dem Lande”) felfogás a weimari időkben még hangsúlyosabb lett. A politikai szempontokon túl demonstrálni akarták a „vörös fővárostól” való távolmaradásukat, aminek jegyében programmá vált a vidéki birtokra való visszavonulás. Ám, míg a vezető szerep illúziója a kelet-elbai tartományokban a gazdasági válság hatására végleg szerteoszlott, addig Bajorországban a nemességnek sikerült jobban megőriznie pozícióját. Reif-fal ellentétben viszont Rainer Pomp a brandenburgi hivatásrendi szervezet („Landbund”) példájára hivatkozva – politikailag mindenképpen – kedvezőbben ítéli meg a kelet-elbai nemesség korabeli erőhelyzetét. Szerinte a nemesség az 1924–1928 közötti stabilizáció időszakában szándékosan vonult passzivitásba, mivel fő célját, a birtokainak szocializálásának megakadályozását lényegében már köztársaság első éveiben elérte. Az olyan távlati célok pedig, mint a monarchia visszaállítása, Weimar bukása, időben kitolódtak. Mindezen túl a nemesi nagybirtokosok azért is távol maradtak az érdekvédelmi szervezettől, mert riasztotta őket a parasztság túlságosan erőszakos nyomulása. Pomp szerint a nemességnek és parasztságnak a szervezet vezetésében való osztozása szükségszerűen az antiszemita tartalmak fokozódásával járt, hiszen, ha a nemesség a monarchia bukásával bizonyítani akarta vezetésre való termettségét, igazolnia kellett neki, hogy ő maga is a „népből sarjadt”. Viszont annak, hogy a dolgok tiszta parasztpárt irányába fejlődjenek, úgy vetettek gátat, hogy sok pénz költöttek paramilitáris egységek (pl. a „Stahlhelm”) fenntartására.¹⁰

Mindezzel együtt a keleti-elbai tartományokban az igazi agrártársadalmi problémát már a császárság idejében a „Landarbeiter”-kérdés jelentette, noha az olyan nagyváros-ellenes ideológusok, mint a néprajzos Wilhelm Heinrich Riehl, a statisztikus Georg Hanssen és a szociáldarwinista antropológus Otto Ammon még a parasztra, és nem a „Landarbeiter”-re fókuszáltak. 1914 előtt leginkább Theodor von der Goltz, a konzervatív agrárközgazdász volt az, aki utóbbiakat – akik körében hagyó-

mányosan a szociáldemokrácia szervezkedett – szerette volna megnyerni a konzervatív-nemzeti oldalnak, miközben fontosnak tartotta szociális felemelésüket.¹¹ A weimari köztársaság idején ezt a munkát Heinrich Sohnrey¹² folytatta, aki már az 1890-es években – a porosz agrárminisztériumnak az agráriusokkal szembenálló erőinek támogatásával – e célra külön szervezetet („Deutscher Verein für ländliche Wohlfahrts- und Heimatpflege”) hozott létre. Vidékfejlesztési kézikönyve,¹³ amely egyáltalán nem emlékeztet az addigi „Agrárpolitik” címet viselő egyetemi tanári jellegű téziseket tartalmazó művekre – mindazonáltal, számos praktikus javaslatot tartalmaz a vidéki életminőség javítását és közösségteremtést illetően. Sohnrey későbbi életútját tekintve – amelynek során sokszor szembement mind az agráriusokkal, mind a szociáldemokratákkal – nem meglepő, hogy az végül a náci pártba torkollott.

5. A schleswig-holsteini „Landvolk”-mozgalom

A gazdasági válság kezdetén az a mozgalom, ami a hagyományos honorációs szervezeti kereteket leginkább szétfeszítette és ami hamarosan egész Észak-Németországra kiterjedt, a schleswig-holsteini „Landvolk” („Vidék Népe”) volt. Erre az akcióra azonban rávetül annak árnyéka, hogy 1929-ben ebben a tartományban ért el először áttörést az NSDAP a vidéki szavazók körében. A két tény a későbbi közkeletű magyarázat szívesen össze is mosta, mondván ez az úgymond „prefasiszta” paraszti elégedetlenségi mozgalom tisztította volna meg a nácik előtt az utat. De valóban egy „prefasizmusról” lett volna szó? Az olyan szaktörténések, mint Rudolf Heberle, Gerhard Stoltenberg, Dieter Gessner munkái nyomán már némileg árnyaltabban látjuk a kérdést. E művek olyan momentumokra hívják fel a figyelmet, ami cáfolja mind a konzervatív propaganda kliséit, mind a háború utáni baloldali magyarázatokat.

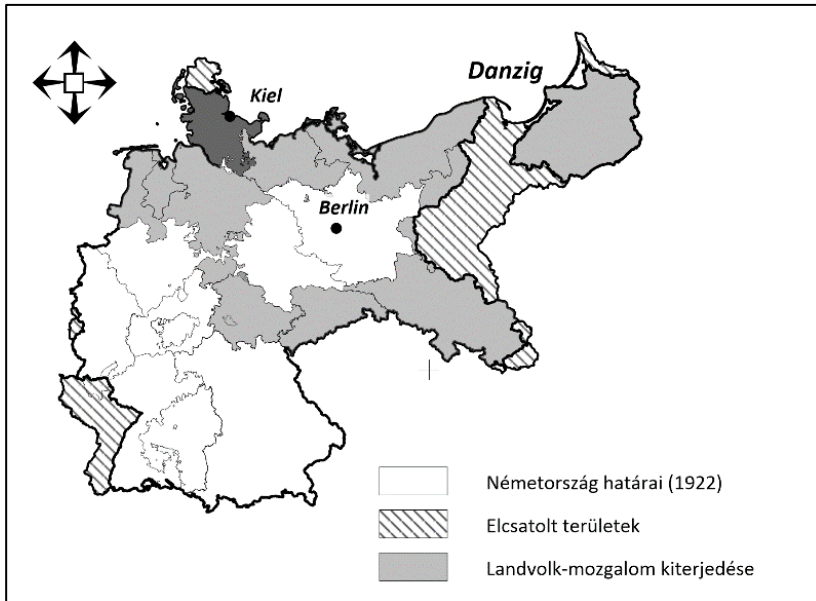
Ezek szerint Schleswig-Holstein már 1914 előtt egy baloldali fellegvár volt és 1918- Nem véletlen tehát, hogy az intenzív gazdálkodásra való átállás itt volt legelőrehaladottabb, aminek következtében a parasztság országosan is itt halmozta fel a legtöbb adósságot. Ebből adódott, hogy a gazdasági válság idején a paraszti elégedetlenség a tartományok közül Schleswig-Holsteinban tetőzött leginkább. Ezt fokozta az is, hogy amikor 1925-ben Németország visszatért agrártermékei vámvédelméhez, az inkább a kelet-elbai gabonatermelőknek kedvezett. A tartomány székhelyén, a Kielben kirobbant matrózlázadással kezdődött az a forradalom, amely végül elvezetett a császárság bukásáig.

Másrészt az említett szerzők arra figyelmeztetnek, hogy mivel a tartományt 1866-ban anektálták a poroszok, a „Landvolk”-nak – azzal

együtt, hogy igenelte a német egységet – erősen poroszellenes éle is volt. Miközben Schleswig-Holstein abban is különbözött a kelet-elbai területektől, hogy itt feudalizmus idején is sok helyen nem volt jobbágyosság, hanem szabad parasztság dominált.¹⁴ A belső szeparációra irányuló törekvés a dán viszonyok élénk figyelemmel kísérésével párosult, amit igyekeztek utánozni.

Mindezen túl a parasztság Schleswig-Holsteinban a városi középosztállyal nemcsak gazdaságilag, hanem társadalmilag és kulturálisan összefonódott. Mindez megteremtette annak lehetőségét, hogy a „Landvolk”-kal egy, a hivatásrendi kereteket túllépő széles paraszti elégedetlenség jöjjön létre. Mai terminológiával élve itt egy lazán szervezett polgári engedetlenségi mozgalom jelent meg, amely nagy tömegdemonstrációkon tiltakoztak a kényszerárverések ellen és az adózás megtagadására szólítottak fel. A „Landvolk” hamarosan egész Észak-Németországra kiterjedt, kibontva a 15. századi parasztháborúk fekete lobogóját.

1. ábra. A Landvolk mozgalom kiterjedése Németországban
Figure 1.: Extension of the Landvolk movement in Germany

Forrás: <https://censusmosaic.demog.berkeley.edu/data/historical-gis-files> alapján saját szerkesztés

De hogyan telepedtek rá a nácik erre az apolitikusnak egyébként nem mondható parasztszervezetre? 1929–30-ban az NSDAP már egy feltörekvő párt volt, amely vidéken is kizárólagosságra tört és hosszú távon szerette volna kizárni az ilyen spontán akciókat. A Landvolk” bekebele-

zése során a nácik előbb átvették a paraszti aktivisták „völkisch” szóhasználatát vették át, majd lemásolták a mozgósítási módszereket, végül a mozgalmat a többi párttól elszigetelve és a vezetőket félre állítva teljesen kisajátították a kezdeményezést.

6. A régi konzervatív jelszó: „vissza az agrárállamhoz”

A jobboldali pártok olvasatában a mezőgazdaság bajaira a megoldást – mint „ultima ratio” – az „agrárállam” ígérete jelentette. Ez a toposz még 1880-as évek vitáira megy vissza, amikor a konzervatívok azzal érveltek az „ipari állam” ellen, hogy az fokozott mértékben sodorhatja az országot világpolitikai konfliktusokba, valamint, hogy a növekvő ipar növekvő szocializmust jelent.¹⁵ Ám a későbbi fejleményeket tekintve, feltehetjük a kérdést, hogy vajon mi volt a különbség a régi vágású konzervatív nacionalisták (Sering), a későbbi radikális jobboldaliak (Hugenberg) és a nemzetiszocialisták (Darré) által vizionált „agrárállam” között? Itt látni kell, hogy Sering még a hagyományos nemzetpolitikai felfogás nyomvonalán haladt, azaz fő törekvése az volt, hogy a parasztgazdaságok számának szaporításával – ami implikálta a nagybirtok „organikus” úton való lebontását – Keleten egy „parasztokból álló fallal” állja útját a „szláv veszélynek. Fontos kiemelni, hogy Sering ebbeli törekvését 1918 után már nem kötötte össze az agrárprotekciónizmus követelésével, úgy vélve, hogy az már túlhaladottá vált.

Vele szemben Hugenberg hozzáállása erősen gazdaságpolitikai indítatású volt. Ő, mint a válság során veszteséges – és éppen ezért a vámvédelemre szoruló – ágazatok, úgy, mint a nehézipar és a mezőgazdaság érdekeinek szólója, erőteljesen protekcionista alapokon állt. Ezen kiindulásból – mint arra a „Keleti Segély” („Osthilfe”) körüli csatározások rávilágítottak – a lehető legnagyobb mértékben meg akarta óvni a nagybirtokot. Darré-nál, a felemelkedő náci párt agrárpolitikusanál viszont a „faj” örve alatt, egy új vidéki elit, egy „új nemesség”, („Neuadel”) megteremtése volt a cél. Ne feledjük, hogy a náci párt eredetileg egy városi formáció volt, amely meg akarta vetni lábát vidéken. Mindettől függetlenül mindegyik variáns a hivatásrendiség talaján állt, amely modellelre ebben az időben már az olasz minták is rányomták bélyegüket.

Az 1933-as náci „Machtergreifung” idején a „vissza az agrárállamhoz” jelszava – ami a német viszonyok ismeretében meglehetősen furcsán hangzik – két kérdést vet fel. Az egyik, hogy itt vajon csupán az agrárnépesség lett volna megnyeréséről szó? A másik, hogy – mint arra alább kitérek – ez burkoltan az autarkia kiépítésének szándékát jelentette volna? Nézzük mindenekeelőtt az agrárnépességnek szóló propagandát!

Itt lehet „pro” és „contra” alapon passzusokat idézni Hitlertől¹⁶, bizonyítva annak „agrárállam” iránti elkötelezettségét, ám a szavahihetőség több mint kétséges. Bizonyossággal csupán annyit mondható, hogy a gazdasági válság radikalizálta a vidéki szavazókat, különösen a gabona-termelő keleti tartományokban. Az más kérdés, hogy a diktatúra elmélyülésével később egyre inkább kiábrándultak a náciokból. Ez következett be a nagy kelet-elbai agrárjellegű tartományban, Pomerániában is! Konrad Heiden az egyik legelső – svájci emigrációban írt – Hitler-életrajz szerzője arról tudósít, hogy az 1932-es választási hadjárat során milyen ovációval fogadták itt a leendő diktátort.¹⁷ A Darré-féle szervezet 1934-es hangulatjelentései viszont ugyanitt már arról számolnak be, hogy a parasztok elégedetlenek, mert bár a náci piacsabályozás stabil árakat teremtett, de áruhiány van, az állam pedig mindenbe beavatkozik.¹⁸

7. A darré-i „agrárállam”: „vér és rög”, „termelési csata”

Amire a „vissza az agrárállamhoz” jelszó a vidéken való konszolidáción túl alkalmas volt, az az, hogy elterelje a figyelmet a kezdődő fegyverkezésről. E feladatokra az argentinai születésű Walther Richard Darré-nál alkalmasabb embert keresve sem lehetett találni. A Himmlerhez hasonlóan agrármérnök végzettségű Darré a maga indoktrináltságával, parasztideológiájával meggyőzően tudta azt a külföld felé kommunikálni, hogy – ha furcsa módon is, de – békés építkezés folyik.¹⁹ Darré az „agrárállamra” vonatkozó koncepciójában alapvetően Gustav Ruhland-hoz, a gabonaválság időszakának antiliberalis teoretikusához nyúlt vissza, aki abban az időben az agrárautarkia, egyfajta tervgazdálkodás és mindenekelőtt a gabonakereskedelem állami monopóliumának talaján állt. Mivel e metódusok a „nagyter-gazdaság” korában már bizonyos fokig elavulttá váltak, ezért Darré azokat „piacsabályozássá” („Marktordnung”) és „részleges autarkiává” („Teilautarchie”) oldotta. Utóbbi a kelet-európai agrárgazdaságokat úgy illesztette be a „nagyter-gazdaság” rendszerébe, hogy azokat nyerstermék-beszállítói szerepre kárhoztatta. Odahaza Darré a „Birodalmi Élelmezési Renddel” (Reichsnährstand”) egyfajta náci „szántóföldtől az asztalig” típusú szervezeti formát célzott meg, amellyel arra törekedett, hogy átfogja a termelőket, a feldolgozó üzemeket és az élelmiszerkereskedőket.

Bár ezen intézkedések kifelé egy időre biztosították a rendszernek a működését, Darré-nak azonban – aki ideológusnak jobb volt, mint agrárpolitikusnak – a tényleges eredményeket egyre inkább a szómágiával kellett pótolni. Ennek keretében a „parasztot” megkülönböztették az alacsonyabb kategóriát jelentő „földművestől”, ilyen értelemben a nagybir-

tokos gróf is „paraszt” volt. Az kétséges, hogy a rendszer a nagybirtokot kívánta volna restaurálni. Inkább az lehetett a cél, hogy a nagybirtokot hosszú távon a parasztságban feloldják, de erre már nem volt idő. Darré ugyanis egyre inkább szembekerült mind Schacht-tal, a gazdasági miniszterrel, aki a fiskális politika oldaláról kritizálta törekvéseit, mind Göringgel a fegyverkezés szempontjából támadta.²⁰

A „birodalmi parasztvezető” („Reichsbauernführer”) mentségére ugyanakkor elmondható – hivatkozva itt Horst Gies-re, a náci agrárpolitika szakértőjének véleményére²¹ –, hogy a nácik hatalomra jutásukkor dilemmában voltak, hiszen két egymással ellentétes dolgot vállaltak fel. Egyrészt a német mezőgazdaság válságának megoldására a reagrárosodást. Másrészt pedig az iparosítás mellett is hitet tettek, hogy felszámolják a munkanélküliséget. Ilyen körülmények között csak a nagytér-gazdaság lehetett az, ami az ipar és a mezőgazdaság egyensúlyának megbomlását elodázhatta volna. Kezdetben úgy tűnt, hogy az iparosítás csak átmenetileg kell, de ez a remény csalókanak bizonyult, hiszen erre már a fegyverkezés miatt szükség volt, továbbá a hosszú távú trendek is az iparosítás mellett szóltak.

A „Machtergreifung”-ot követően egyre inkább kiéleződött harc a náci hierarchián belül a fegyverkezési és az átideologizált agrárlobby között. Ennek során az agrárlobby a következőkre hivatkozhatott: a mezőgazdaság és a parasztság jelentette a náci ideológia egyik fontos vonatkoztatási pontját, valamint az „élelmezési szabadság” („*Nahrungsfreiheit*”) biztosításának fontosságára hivatkozhatott. Ám az utóbbi már a harmincas évek közepén csődöt mondott, 1938/39-ben a német önellátási szintet 83%-ra becsülték. Ebből adódóan egyre inkább a fegyverkezési lobby kerekedett felül, amely 1936-ban elindította a Négyéves Tervet. 1934-től visszaesett a telepítési tevékenység is, már csak azért is a hadseregnek repülőterekre, gyakorlóterekre volt szüksége.

8. Összefoglalás

A felemás módon megvalósult demokrácia, azaz az a „születési rendellenesség”, hogy a régi elitek helyükön maradtak, a korabeli német vidék problémáinak kezelésében is éreztette hatását. David Schoenbaum szerint, míg a harmincas évek Németországának keleti tartományaiiban stagnált az ipari fejlődés, addig a nyugatiakban jelentős agrár-túlnépese- déssel kellett számolni.²² Az, hogy erre a megoldást a kolonizációk folytatásában – különösen a Nyugat–Keleti Telepítés („West–Ost Siedlung”, WOS) felerősítésében – látták, a problémák felszíni kezelésére utal. Bár a weimari idők felpörgetett telepítései szociális értelemben már kétség-

telenül előrelépést jelentettek a császári időszak kolonizációihoz képest, de ezek helyben inkább a problémák további halmozódásával jártak.²³ A csapdahelyzetből az igazi kiút vagy egy radikális földreform, vagy egy széleskörű iparosítási folyamat beindítása lehetett volna. Ám ezek egyike sem volt kívánatos, mivel mindenképpen a régi elitek hatalmának lebontását eredményezték volna. Miközben a másik oldalon ezen forгатókönyvek tényleg elvezethettek volna a „Landarbeiter”-osztály felemeléséhez, illetve kifogták volna a szelet az elvándorlás vitorláiból.

A náciizmust illetően utólag nem is az az érdekes, hogy ki volt ennek a szálláscsinálója, hanem az, hogy a húszas évekre már megjelent az „agrárizmus” egy új generációja, amely – ha nem is túl sikerrel, de – igyekezett túllépni a hivatásrendi kereteken. A válság idején egyébként más nyugat-európai országokban – skandinávoknál, franciáknál – is voltak hasonló paraszti elégedetlenségi mozgalmak. Franciaországban a dorgérizmus, a Henri Dorgères vezette akció mozgatott meg nagy tömegeket.²⁴ Német vonatkozásban a schleswig-holsteini eset arra világít rá, hogy a hagyományos agrárizmus hagyományos struktúrái már nem tudták az agrárválságot kezelni, a feltörekvő új erők pedig dilettánsak voltak. Ilyen körülmények között a náciok ragadták magukhoz kezdeményezést, akik szintén egy, a saját képükre gyúrt hivatásrendiséghez tértek vissza. Ha a parasztpártiságnak nem is kedveztek a feltételek, erre az időre már a hivatásrendiség túlhaladottá vált. Hiszen a nagybirtok és a parasztság közti bizalom még régen megbomlott, ahol ki-ki a saját útját járta – erre az „Osthilfe”-vel való visszaélések csak ráerősítettek –, és egy közös szervezetnek csak kényszerházasság-jellege lehetett.

Kétségtelen, hogy az agrárizmus a náciok idején, pontosabban Darré minisztersége alatt tetőzött, de az már nem igaz, hogy ennek a rendszernek ez volna a végső célja, hiszen az a revansizmus, amely kezdettől fogva áthatotta a náci párt törekvéseit, értelmét veszítette volna. Az is vitatható, hogy ami megvalósult ebből az „agrárizmusból”, az a kelet-elbai nagybirtok érdekében történt volna. Társadalompolitikájukban a náciok a nemességen túl akartak lépni, a nagybirtokot csak egy bizonyos szintig tolerálták.²⁵ Darré-nak – ha hitelt adhatunk Heinz Haushofer-nek – az volt a tragédiája, hogy komolyan gondolta parasztideológiáját. 1936-tól egyre inkább háttérbe szorult, majd 1942 tavaszán végleg lemondott.

JEGYZETEK/NOTES

1. Gessner, Dieter (1976): Agrardepression, Agrarideologie und konservative Politik in der Weimarer Republik. Zur Legitimationproblematik konservativer Politik in der Zwischenkriegszeit, Franz Steiner Verlag GmbH., Wiesbaden, pp. 168–179.
2. Wolfgang Kaschuba (1990): Az agrártársadalom útban a modernség felé: új kutatási távlatok In. Vári András (szerk.): A német társadalomtörténet új útjai, Gazdaság- és társadalomtörténeti füzetek I., Közép- és Kelet-Európai Akadémiai Kutatási Központ, Budapest. pp. 67–70.
3. Gerschenkron, Alexander (1966): Bread and Democracy in Germany, Cornell University Press, Ithaca and London. p. 21.
4. Gerschenkron, Alexander (1966): Bread and Democracy in Germany, Cornell University Press, Ithaca and London.
5. Uo. p. 93.
6. Boyens, Friedrich Wilhelm (1959): Die Geschichte der ländlichen Siedlung Erster Band: Das Erbe Max Serings, Landschriften-Verlag GmbH., Berlin–Bonn. pp. 97–99.
7. Stoltenberg, Gerhard (1962): Politische Strömungen im schleswig-holsteinischen Landvolk 1918–1935. Ein Beitrag zur Meinungsbildung in der Weimarer Republik. Herausgegeben von der Kommission für Geschichte des Parlamentarismus und der politischen Parteien, Droste Verlag. pp. 40–46.
8. Bergmann, Jürgen–Klaus Megerle (1989): Protest und Aufruhr der Landwirtschaft in der Weimarer Republik (1924–1933). Formen und Typen der politischen Agrarbewegung im Regionalen Vergleich. In. Kaelble, Hartmut–Kiesewetter, Hubert–Megerle, Klaus: Regionen im historischen Vergleich. Studien zu Deutschland im 19. und 20. Jahrhundert, Westdeutscher Verlag, Opladen, pp. 200–287.
9. Reif, Heinz (2012): Adel im 19. und 20. Jahrhundert, Enzyklopädie Deutscher Geschichte Band 55, Oldenbourg Verlag, München.
10. Pomp, Rainer (2011): Bauern und Grossgrundbesitzer auf ihrem Weg ins Dritte Reich. Der Brandenburgische Landbund 1919–1933, Akademie Verlag GmbH., Berlin. pp. 304–335.
11. Goltz a „Landarbeiterek”-nek a polgári társadalomba való sikeres beintegrálása érdekében a következő javaslatokat tette: telephelyeiket közigazgatásilag és szavazóközretileg egyesítsék a közeli községgel, kapjanak szavazati jogot, szervezkedhessenek, javítsák szociális körülményeiket (lakáskérdés), javítsák anyagi viszonyaikat, műveltségük emelését, E javaslatok nagy részének megvalósítására azonban csak 1918 utáni új rendszerben került sor. (Goltz, Theodor von der [1872]: Die ländliche Arbeiterfrage und ihre Lösung, Danzig.)
12. Sohnrey egy észak-németországi báró és egy cseléd lány törvénytelen fia volt, tanítónak tanult, vidéki történeteket elmesélő íróként indult. A „Heimat” szó – ami a nagyarányú elvándorlásra való reakció volt – berobbanása a köztudatban neki tulajdonítható. (Stöcker, Georg [2011]: Agrarideologie

- und Sozialreform im Deutschen Kaiserreich, V&R unipress GmbH., Göttingen. pp. 42–95.)
13. Sohnrey Heinrich (1901): Wegweiser für ländliche Wohlfarts- und Heimatspflege, Dorfschriftenverlag, Berlin.
 14. Julius Langbehn író, aki a 19. század végén a helyi a „Los von Berlin”-mozgalmat elindította, megalkotta azt a tézisé is, miszerint az alsószászok és poroszok között alkati különbségek is vannak. Ez már abban az időben nagy visszhangra talált. (Heberle, Rudolf [1962]: Landbevölkerung und Nationalsozialismus. Eine soziologische Untersuchung der politischen Willensbildung in Schleswig-Holstein 1918–1932, Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart. p. 144.)
 15. Az 1902-es Bülow-féle vámtarifa-intézkedéseket megelőző parlamenti vitában Posadovszky gróf, a német agráriusok vezérszónoka ezeket az érveket hozta fel az „agrárállam” mellett. (Panzer, Arno [1975]: Die Industrie und Landwirtschaft im Spiegel der Außenwirtschaft und Zollpolitik von 1870 bis heute, Zeitschrift für Agrargeschichte und Agrarsoziologie, Jahrgang. 23. Heft 1. 1975. pp. 71–75.)
 16. Idehaza 1935-ben Kerék Mihály is nagy tetszéssel idézte Hitlernek azt a beiktatásakor tett kijelentését, miszerint, „A Harmadik Birodalom vagy egy parasztállam lesz, vagy megsemmisül.” („Das Dritte Reich wird ein Bauernreich sein, oder es wird untergehen.”) (Kerék Mihály [1935]: A telepítés félévszázada. A mezőgazdasági telepítés rendszere és eredményei Németországban 1886-1935-ig. *A Magyar Út Kiadása, Budapest. p. 12.*)
 17. „...Egy ízben baleset éri a menetrendet és Hitler megkésve jön Stralsundba gyűlésre. Nyolc órára kellett volna ott lennie és éjszaka fél háromkor jött meg. 40 000 ezer ember nyolc óra hosszat kitartott, aztán Hitler másfél óra hosszat beszélt, a szürkülő hajnal elibe. Negyven-ezren álltak, mint a cövek, és a pirkadatba énekelték, „Deutschland über alles!’...” (Konrad Heiden [1937,1989]: „Hitler”, Kelta Kft., Budapest, p. 180.)
 18. Barch R16 2060 51 1935. január 11-ei jelentés, pp. 4–5.
 19. Darré-nál valóban nem „békeszínlelésről” szó, mint ahogyan azt Vitári Zsolt a „Hitlerjugend” 1939 előtt intenzíven ápoltt külkapcsolatai kapcsán írja, amellyel a cél az volt, hogy eltereljék a figyelmet a készülődő német agresszióról. (Vitári Zsolt [2012]: A Hitlerjugend és Délkelet-Európa, Gondolat Könyvkiadó, Budapest, pp. 104.) Heinz Haushofer német agrártörténész szerint Darré ellenezte a keleti hódító háborút és élesen szembe szállt a „felsőrendű faj” („Herrenvolk”) gondolatával. (Haushofer, Heinz [1959]: Ideengeschichte der Agrarwirtschaft und Agrarpolitik im deutschen Sprachgebiet Band II, Bayrischer Landwirtschaftsverlag, München–Bonn–Wien, pp. 320–321.)
 20. Petzina, Dietma (1968): Autarkiepolitik im Dritten Reich. Der nationalsozialistische Vierteljahresplan. Deutsche Verlagsanstalt, München, pp. 95–105.
 21. Gies, Horst (2000): Reagrarisierung oder Industrialisierung? Programmatik und Realität in der nationalsozialistischen Agrar- und Wirtschaftspolitik, Zeitschrift für Agrargeschichte und Agrarsoziologie, Jahrgang 48. 20001, Heft 2. pp. 145–160.

22. Schoenbaum, David (1968): Die braune Revolution. Eine Sozialgeschichte des Dritten Reiches, Ullstein Buchverlage GmbH&Co. KG., Berlin. p. 368.
23. A telepítések felpörgetésének ellenzői a kelet-elbai tartományokban mind nagyobb számban megjelenő dél- és nyugat-németországi parasztok láttán azt híresztelték, hogy Északra vissza akarják lopni a katolicizmust. (Topf, Erwin, 1933: Die Grüne Front. Der Kampf um den deutschen Acker, Rowolt Verlag GmbH., Berlin W50, p. 182–185.
24. Puhle, Hans-Jürgen (1977): Warum gibt es in Westeuropa keine Bauernparteien? In: Gollwitzer, Heinz (hersg.): Europäische Bauernparteien im 20. Jahrhundert, Gustav Fischer Verlag, Stuttgart–New York. pp. 603–667.
25. Darré 1934-ben az egyik pomerániai gyűlésen a következőket mondta: „Ott, ahol a nagybirtok megtudott állni a saját lábán, maradjon meg a továbbiakban is. Viszont ott, ahol a nagybirtokot nem lehet többé fenntartani, adja át a helyét életképebb, a gazdasági struktúrájának megfelelő viszonyoknak. A mai naptól a kelet-elbai nagybirtok, mint a nemzetség birtoka, megmaradhat egy küszöböt elérő szinten, ha megérti az idők szavát.” („Der ostelbischer Großgrundbesitz von heute kann sich als Geschlecht auf der Scholle halten, wenn er den Geist der Zeit erkenne.”) (Schoenbaum, David [1968]: Die braune Revolution. Eine Sozialgeschichte des Dritten Reiches, Ullstein Buchverlage GmbH&Co. KG., Berlin. p. 198.)

FELHASZNÁLT IRODALOM/REFERENCES

- Bergmann, Klaus (1970): Agrarromantik und Grosstadtfeindlichkeit, Hain Verlag, Meisenheim am Glan.
- Gerschenkron, Alexander (1966): Bread and Democracy in Germany, Cornell University Press, Ithaca and London.
- Bergmann, Jürgen–Brockstedt, Jürgen–Fremdling, Rainer–Hohls, Rüdiger–Kaelble, Hartmut–Kieswetter, Hubert–Megerle, Klaus (1989): Regionen im historischen Vergleich. Studien zu Deutschland im 19. und 20. Jahrhundert, Westdeutscher Verlag, Opladen.
- Boyens, Friedrich Wilhelm (1959): Die Geschichte der ländlichen Siedlung Erster Band: Das Erbe Max Serings, Landschriften-Verlag GmbH., Berlin–Bonn.
- Boyens, Friedrich Wilhelm–Lehlich, Oswald (1960): Die Geschichte der ländlichen Siedlung. Zweiter Band: Das wirtschaftliche und politische Ringen um die ländliche Siedlung, Landschriften-Verlag GmbH., Berlin–Bonn.
- Darré, Richard Walther Darré (1930): Neuadel aus Blut und Boden, J. S. Lehmanns Verlag, München.
- Gollwitzer, Heinz hrsg (1977): Europäische Bauernparteien im 20. Jahrhundert, Gustav Fischer Verlag, Stuttgart–New York.
- Goltz, Theodor von der (1872): Die ländliche Arbeiterfrage und ihre Lösung, Danzig.
- Gies, Horst (1968): Die nationalsozialistische Machtergreifung auf dem agrarpolitischen Sektor. Zeitschrift für Agrargeschichte und Agrarsoziologie, Jahrgang 16. 1968, Heft 2. pp. 210–232.

- Gies, Horst (1973): Der Reichsnährstand – Organ berufständischer Selbstverwaltung oder Instrument staatlicher Wirtschaftleitung?, Zeitschrift für Agrargeschichte und Agrarsoziologie, Jahrgang 21. 1973, Heft 2. pp. 216–233.
- Haushofer, Heinz (1959): Ideengeschichte der Agrarwirtschaft und Agrarpolitik im deutschen Sprachgebiet Band II., Bayrischer Landwirtschaftsverlag, München–Bonn–Wien.
- Heberle, Rudolf (1962): Landbevölkerung und Nationalsozialismus. Eine soziologische Untersuchung der politischen Willensbildung in Schleswig-Holstein 1918–1932, Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart.
- Moore, Barrington Jr. (1967): Social Origins of Dictatorships. Lord and Peasant in the Making of the Modern World, Beacon Press, Boston.
- Pomp, Rainer (2011): Bauern und Großgrundbesitzer auf ihrem Weg ins Dritte Reich. Der Brandenburgische Landbund 1919–1933, Akademie Verlag GmbH., Berlin.
- Reif, Heinz hrsg. (1994): Ostelbische Agrargesellschaft im Kaiserreich und in der Weimarer Republik, Akademie Verlag, Berlin.
- Reif, Heinz (Ed.) (2001): Adel und Bürgertum in Deutschland Teil 2: Entwicklungslinien und Wendepunkte im 20. Jahrhundert. Akademie Verlag, Berlin.
- Reif, Heinz (2012): Adel im 19. und 20. Jahrhundert, Enzyklopädie Deutscher Geschichte Band 55, Oldenbourg Verlag, München.
- Sohnrey Heinrich (1901): Wegweiser für ländliche Wohlfarts- und Heimatspflege, Dorfschriftenverlag, Berlin.
- Stöcker, Georg (2011): Agrarideologie und Sozialreform im Deutschen Kaiserreich, V&R unipress GmbH., Göttingen.

PELLES Márton*

PTE KTK Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola
University of Pécs, Faculty of Business and Economics,
IPHD Program in Regional Development

**AZ ATLANTICA TENGERHAJÓZÁSI RT. TÖRTÉNETE
(1907–1918)****

THE HISTORY OF THE ATLANTICA SEA NAVIGATION LTD. BETWEEN
1907–1918

ABSTRACT

The Budapest-based Atlantica Sea Navigation Ltd. was the largest free shipping company in Hungary in the early 20th century. After its establishment in 1907, the company linked two endpoints of the Hungarian export to the sea, Fiume and the ports of the Lower-Danube, with many parts of the world from South America through European ports to the Far East. The company, with its own and time-chartered steamers, has consistently sought to maintain domestic routes with the help of special Hungarian state aids. Based on my research in the Rijeka State Archives (Državni Arhiv u Rijeci) and the Hungarian National Archives, I have the opportunity to present the company's operations, ship and cargo turnover and business results in the years of peace between 1907 and 1914, including the first World War. I hope with this paper I could strengthen our knowledge in this scientific field (Business Maritime History).

Kulcsszavak: Atlantica, Fiume, tengeri gőzhajózás, gazdaságtörténet, külkereskedelem

Keynotes: Atlantica, Fiume, Steamshipping, Business Maritime History, Foreign Trade

1. Bevezetés

A magyar kereskedelmi tengerészet történetében kiemelten fontos volt az 1907-ik év. Miután 1868-tól Fiume újra Magyarország része lett, a mindenkori magyar kormány elkezdett dolgozni egy modern kikötő kiépítésén, és kétféle módon a magyar tengeri kereskedelem fejlesztésén.¹ Egyrészt az állam

* Pelles Márton PhD-hallgató/PhD-student; pelles.marton@tkk.pte.hu

** Az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP–18–3–I kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.

szerződéseket kötött hajózási vállalatokkal, amelyek bizonyos állami szubvenció fejében vállalták, hogy rendszeres járatokkal kapcsolják össze Fiumét és a világ nagyobb kikötőit, valamint előnyben részesítik a magyar kereskedelmi érdekeket.² Másrészt az 1893. évi XXII. törvénycikk értelmében minden olyan magyar szabadhajózási vállalat hajóépítési- és fuvardíj-támogatást kaphatott, amely legalább kétharmadrészt magyar honpolgárok tulajdonát képezte, és amely magyar kikötőből vagy kikötő részére szállított árut.³ Az 1907. év ennek az 1893-as szabadhajózási törvény megújításának, és ezzel együtt az Atlantica Tengerhajózási Rt. megalakulásának az éve volt.

2. A vállalat alapítása és működése

A vállalatot 1907-ben az új szabadhajózási törvény (1907. évi VI. törvénycikk) elfogadásával egy időben, az abban foglalt támogatásokkal már számolva, politikusok, kereskedelmi szakemberek, bankárok, állami vállalatok vezetői és tehetősebb budapesti polgárok alapították.⁴ A vállalat alapítókéje 4 000 000 Korona lett (20 000 db 200 koronás részvényvel), melynek 70%-át az Angol–Osztrák Bank birtokolta.⁵ A bank képviselőin (Dóczi Ignác, Engel Pál, Landesberger Gyula) kívül részvényes volt Morawitz Károly politikus (10%), Dr. Petschek Izidor (10%), Pollacsek Jenő fakereskedő (2,5%), és egy-egy részvényvel gr. Serényi Béla politikus, algyői Kótányi Zsigmond, a MAV egyik vezetője és gr. Batthyány István nyugalmazott pénzügyminisztériumi titkár is, valamint a bank további dolgozói, és ezek hozzátartozói.⁶ A vállalat alapítását támogatta az akkori kereskedelmi miniszter Kossuth Ferencz és államtitkára Sztterényi József is.

A társaság alapítása körüli kereskedelmi politikusok hathatós közreműködése kapcsán az Alkotmány nevű újság 1907. október 4-i számában Bájjer Lajos éles kritikát fogalmazott meg a társasággal, és annak vezérigazgatójával Pollacsek Jenővel szemben.⁷ A vezércikk kritikája rámutatott egy erős, korrupciós gyanúra, hiszen a vállalat már az 1907-es törvény megszavazása előtt elkezdett a törvénynek megfelelő hajóépítési támogatásokkal gőzösöket építtetni Angliában, illetve az üzembe helyezett hajókon a legénység nemzetiségi összetétele nem felelt meg az 1879. évi XVI. törvénycikknek, azaz kevés volt a magyar matróz és parancsnok az állam pénzén építtetett hajókon.⁸ Az újság azt írta, mögöttük fiumei munkanélküli tengerészkapitányok álltak, akik sértve érezték magukat a kialakult helyzet miatt, azonban kutatásaimból tudom, hogy az Alkotmány újságra Bájjer szerkesztőn keresztül erős befolyása volt a Fiumei Sirius Páholynak, melyben nagyon sok olyan szabadkőműves volt, akik egy potenciális és veszélyes versenytársat láttak a frissen megalakult Atlantica-ban és annak vezetőjében Pollacsekben.⁹ Az ügy kapcsán az At-

lantica végül felvett magyar tengerészeket is, ám a háttérben mozgó pénzügyi aggályokat végül a Szerényi államtitkár alatt működő Fiumei Tengerészeti Hatóságnak kellett elsimítania.

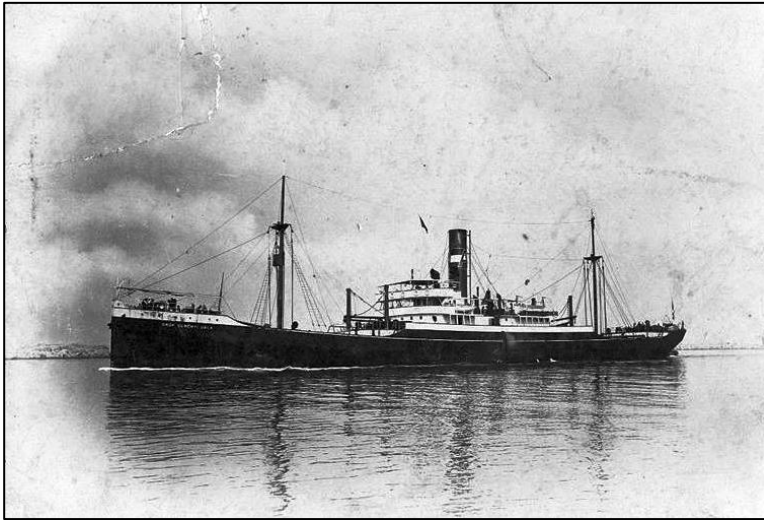
Az alapszabály értelmében vállalat célja hosszújaratú hajózás volt, hogy a világ összes fontos kikötőjében képviselhesse a magyar kereskedelmi érdekeket.¹⁰ Ezt a társaság a fontosabb kikötőkben létrehozott ügynökségei révén kívánta elérni. A társaság székhelye Budapest volt, ahol Geiger Béla, Solymássy E. Oszkár, Dr. Fónagy Ödön és Czanich Ferencz vezetésével egy 25 főt foglalkoztató központot tartott fenn.¹¹ Fiumében egy három fős fiók; Odesszában egy két fős és Nyikolajeffben egy öt fős ügynökség; Brailában egy tizenhat fős, Sulinában egy két fős és Londonban egy-egy fős képviselőlet működött.¹² A társaság alapvetően Pollacsek Jenő vezérigazgató kapcsolati rendszerét használta arra, hogy kereskedelmi fuvarokat szerezzen a fontos kikötők között.

Fizetéseket tekintve a magyar hajózási társaságok általában differenciáltak az alkalmazottaik járandóságaiban arra nézve, hogy az illető milyen szerepben és hány éve dolgozott az adott vállalatnál. A hajózási vállalatok a hivatalnokoknál általában kettő, a gépészeknél négy, a kapitányoknál és hajóhadnagyoknál három-három kategóriát különböztettek meg, de ez nem volt egységes. Elmondható, hogy a nagyobb méretű osztrák–magyar tengerészeti társaságok között (Lloyd, Adria Rt., Magyar–Horvát Rt. Magyar–Horvát Szabadhajózási Rt., Magyar Keleti Rt., Oriente Rt.) az Atlantica fizette a legtöbb bért az alkalmazottainak. Ez azt jelentette, hogy a hivatalnokok havi 180–216 K és 240–264 K; a hadnagyok 120 K; a gépészek 120–160 K, 160–200 K, 270–310 K és 360–400 K; a kapitányok pedig 400–450 K között kerestek.¹³

3. Kereskedelmi flotta és hajóforgalom

Az 1907-es alapításkor a vállalat hat darab modern óceánjárót építtetett; négyet azonos tervek alapján West Hartlepoolban (SS Szerényi, SS Magyarország, SS Gróf Serényi Béla, SS Pollacsek – *1. kép*) és kettőt Sunderlandban (SS Kossuth Ferencz, SS Morawitz). Jól látható, hogy a vállalat a gőzöseit a saját részvényeseiről és a megalakulást segítő politikusokról nevezte el. Értelemszerűen Pollacsek 1911-es nemességi adománylevelét és névváltoztatását követően a róla elnevezett gőzöst is Polnaya keresztelték. Ezen gőzösök közül a Szerényi típusúak 3665 bruttó regisztertonna térfogattal rendelkeztek, melyből 2665 nettó regisztertonna volt a szállító kapacitásuk és 5250 tonna volt a hordképességük. A sunderlandi Kossuth Ferencz típusú gőzösök 4790 BRT és 3100 NRT térfogattal, valamint 7000 tonna hordképességgel rendelkeztek.¹⁴

1. kép: Az SS Gróf Serényi Béla
 Picture 1.: The SS Gróf Serényi Béla

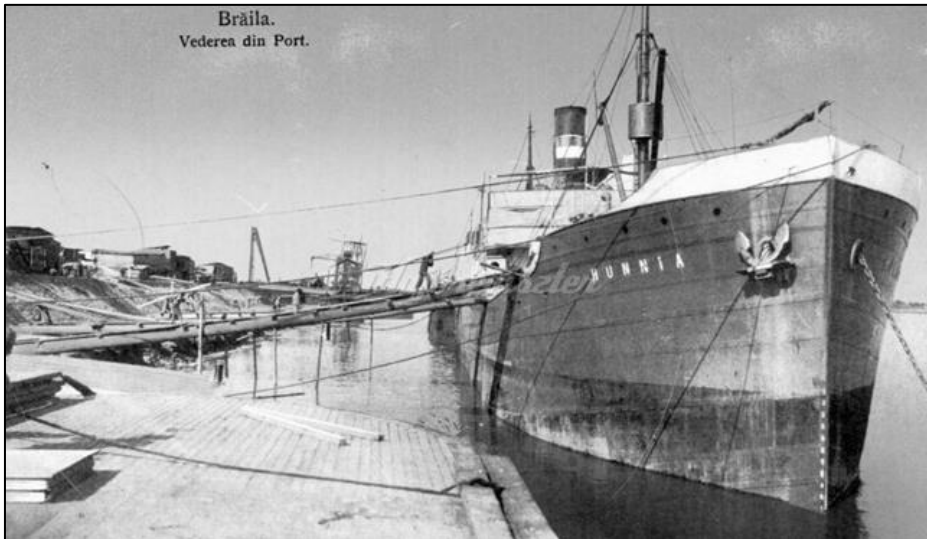

Forrás: Hajóregiszter

Az alapítás körüli kérdéseken kívül még egy helyen tetten érhető az, hogyan tudott a vállalat állami pénzt a saját részére lehívni. 1910-ben megvásároltak egy viszonylag kisméretű óceánjárót, az SS Tengert (1220 BRT, 857 NRT, 2000 tonna hordképesség). Ezután teljesítették az 1907. évi szabadhajózási törvény hajóbeszerzési támogatásához szükséges minimumot (2–3 teljes rakománynyi hazai érdekű fuvar) és a gőzöst 1911 végén eladták. Ezt követően az állam részére benyújtották a támogatási kérvényt az 1912-es évre, és meg is kapták az összesen 97 600 Koronás összeget.¹⁵

A vállalat 1911-ben új részvényesek bevonásával 6 000 000 Koronára emelte az alaptőkéjét.¹⁶ Ilyen volt például báró Fejérváry Imre, Baranya vármegye és Pécs szab. kir. város egykori főispánja is.¹⁷ A tőkeemelésre azért volt szükség, hogy a társaság új gőzösöket építhessen. Stockton on Tees-ben épült meg az SS Budapest és az SS Fiume, melyek egyenként körülbelül 3655 BRT és 2325 NRT térfogattal és 5300 tonna hordképességgel rendelkeztek. Ezeken felül Newcastleban is épült három új gőzös: az SS Gróf Khuen-Héderváry és az SS Atlantica 4990 BRT, 3240 NRT térfogattal és 7200 tonna hordképességgel, míg az SS Hunnia (2. kép) 2233 BRT, 1383 NRT térfogattal és 3500 tonna hordképességgel.¹⁸ A vállalat így az 1907–1910 közötti négy évben átlagosan 15 873 NRT, az 1911–1914 közötti négy évben pedig 28 598 NRT tiszta szállítókapa-
 citással rendelkezett. A gőzösök után a vállalat az 1918. évig összesen 3 531 730 Korona 7 fillér hajóbeszerzési támogatást kapott.¹⁹

2. kép: A Hunnia gőzös fát rakodik Brailában (1911–1913 közötti felvétel)
Picture 2.: The SS Hunnia loading wood in the port of Braila around 1911–1913

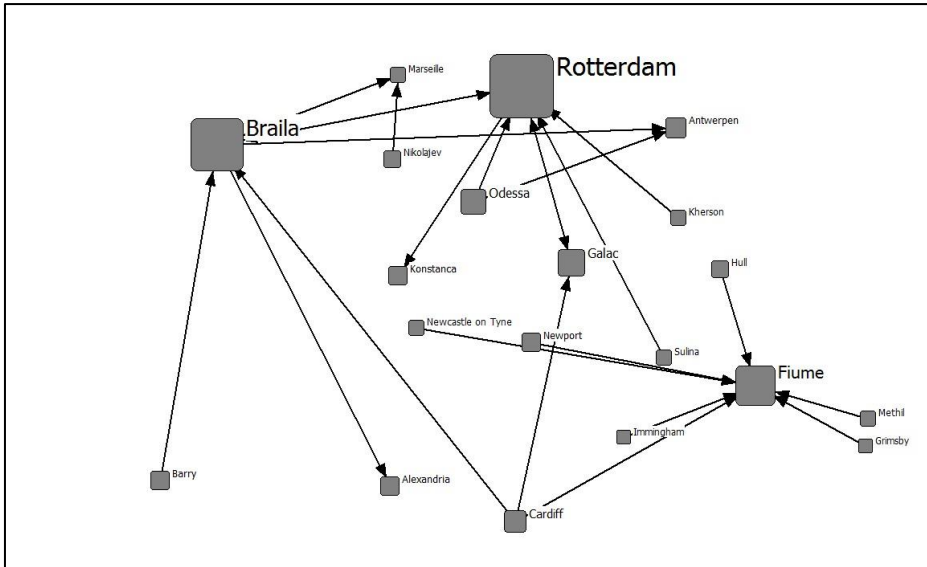

Forrás: Hajóregiszter

4. A társaság hajó- és áruforgalma

A társaság áruforgalmának összegzéséhez felkutattam a fiumei levéltárban az összes ezzel foglalkozó dokumentumot, ez háromféle forrást jelent: az első a társaság egyes hajóinak hajónapló szelvényei, melyek egy-egy út részleteit tartalmazzák; a második a Fiumei Tengerészeti Hatóság éves forgalmi kimutatásai; a harmadik pedig a vállalat éves közgyűléseinek jegyzőkönyve, mely tartalmazza az adott év aggregált áruforgalmát is.²⁰ Ezen források jól kirajzolják, hogy a vállalat által létrehozott kereskedelmi ügynökségek helyei kulcsszerepet játszottak a társaság forgalmában és 1912-ig a vállalatnak bérelt gőzösökkel is kellett fuvaroznia, olyan sok megrendelést kapott. Az Atlantica saját hajói az alapítástól az első világháború kitöréséig világszinten 81 kikötő között 483 fuvarot teljesítettek 1 723 331 tengeri mérföld hosszúságban, mely mellett a bérelt gőzösök további 368 922 tengeri mérföldet tettek meg.²¹ Az Atlantica saját hajóinak forgalmára nézve, készítettem egy hálózatot, amely megmutatja, hogy mely kikötőket milyen mértékű áruforgalommal kötött össze a vállalat; ezen hálózathoz most a 25 000 tonnánál nagyobb fuvarokra szűkített grafikont mutatom be (*1. ábra*).

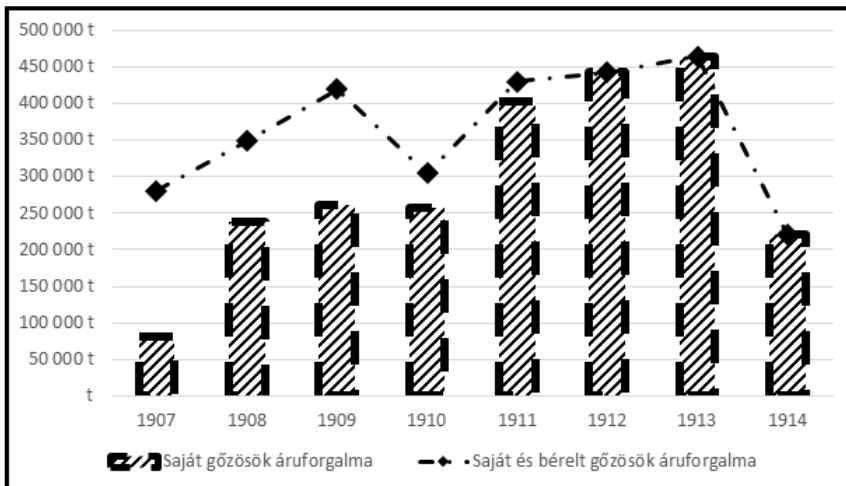
1. ábra: Azon kikötők hálózata 1907–1914 között, amelyeket az Atlantica Rt. saját gőzösei 25 000 tonna áruforgalomnál nagyobb mértékben kötöttek össze
Figure 1.: The network of those ports which linked by the Atlantica's 25 000 q or higher traffic

Forrás: Szabadhajózási iratok

Az Atlantica áruforgalmát alapvetően három csoportba lehetett sorolni. Egyrészt, ahogy az az ábrán is jól látszik, több gőzösnél is rendszeresen megfigyelhető volt, hogy az al-dunai és fekete-tengeri kikötők-ből gabonát és fát szállítottak Alexandriába és Rotterdamba majd ezután a hollandiai és angliai kikötőből (pl. Cardiff) kőszén és kokszt hoztak Fiume vagy az al-dunai kikötők részére.²² Másrészt voltak tipikusan a „hazai közgazdaság” részére történt fuvarok is, például rizs Indonéziából, foszfát a Karácsony-szigetekről vagy gyapot az USA délkeleti kikötőiből. Harmadrészt pedig ott voltak az egyéb szabadhajózási fuvarok a világ kikötői között. Ez utóbbi azt jelentette, hogy a vállalat hajói jártak Dél-Amerika: Rosario Santa Fe és Buenos Aires; Észak-Amerika: Tampa, Baltimore és Port Inglis; Ázsia és Óceánia: Karacsi, Bombay, Colombo, Calcutta, Akyab, Moulmein, Karácsony-szigetek és Afrika: Orán, Port Said, Alexandria, Tripoli kikötőiben. Továbbá Európában brit, norvég, spanyol, francia, holland, német, olasz, török, görög, román, és fekete-tengeri orosz kikötőkben; Fiumében, Triesztben és Buccariban. A társaság összegzett áruforgalmát az alábbi 2. számú ábrán jelenítettem meg.

2. ábra: Az Atlantica éves áruforgalma 1907–1914 között, tonnákban
 Figure 2.: The yearly good turnovers of the Atlantica Ltd. between 1907 and 1914 in tons

Forrás: Szabadhajózási iratok

Az Atlantica összes áruforgalmának mértékéről elmondható, hogy 1907–1914 között 2 912 162 tonna árut szállított a vállalat, ennek 19%-át (543 125 t) bérelt és 81%-át (2 369 037 t) saját gőzösökön. Ha az *1. ábrára* visszatérve megvizsgáljuk, hogy az egyes kikötőknek áruforgalommal súlyozva mekkora szerepük volt a vállalat életében, akkor azt kapjuk, hogy a saját gőzösök az összes áru 48,68%-át a dunai kikötők, 38,96%-át Rotterdam, és 20,64%-át Fiume részére szállították.

A társaság áruforgalmának vizsgálata kapcsán ki kell térnünk a címben megfogalmazott kérdésre, azaz arra, hogy milyen szerepe volt az Atlantica Rt.-nek a magyar tengeri külkereskedelemben? E kérdés megválaszolásához két nézőpontból fogom az Atlantica és a társaság közvetlen versenytársainak azonos időszak alatt szállított áruforgalmait összehasonlítani: egyfelől bemutatom, hogy ezek abszolút mértékben mekkorák voltak, másfelől elemzem, hogy ezen vállalatok csak Fiumén keresztül mennyi árut hoztak, vagy vittek el. A Magyar Statisztikai évkönyvekből tudjuk, hogy az Ausztrián kívüli magyar külkereskedelemnek átlagosan 12%-a tengeri forgalom volt.²³ Ez főképp a fiumei kikötőt jelentette, mint egyetlen közvetlenül magyar kikötőt, és csak nagyon kis mértékben az al-dunai kikötőket (számszerűsítve átl. 11% Fiume, 1% Al-Duna).

A 2. és 3. végjegyzetekben felsorolt vállalatok közül kettő olyan van, mely potenciálisan az Atlantica versenytársa volt: Az Oriente Rt. és a Magyar–Horvát Szabadhajózási Rt. Azért e két társaság mert ezek az Atlantica melletti két legnagyobb szabadhajózási vállalatok voltak, így ők

hárman ugyanazon a piacon versenyeztek. 1907–1914 között az Oriente Rt. 6 db gőzössel (átl. 12 000 NRT) összesen 1 016 413 tonna árut szállított; a Magyar–Horvát Rt. szintén 6 gőzössel (14 000 NRT) 996 110 tonna árut szállított és az Atlantica 12 saját gőzössel (átl. 25 000 NRT) 2 369 037 tonna árut; tehát ezen időszak alatt az Oriente egy gőzöskére jutott átlagosan 169 402 tonna, a Magyar–Horvátéra 166 018 tonna és az Atlanticára 197 419 tonna. Ez azt jelenti, hogy az Atlantica a társaságok abszolút áruforgalmaiban messze kiemelkedett még a legnagyobb szabadhajózási vállalatok közül is. A siker kulcsa többek között abban kereshető, hogy az ügynökségek kiváló munkája révén, az Atlanticának jóformán nem voltak üres járatai két kikötő között, szemben a többi hazai szabadhajózási vállalattal, akik sűrűn csak fenéksúlyal közlekedtek.²⁴

Az Atlantica fiumei áruforgalmáról elmondható, hogy a vállalat 424 147 tonna árut vitt a kikötőbe, és csak 12 465 tonnát szállított el Fiuméből, így csak a kikötőváros importja kapcsán hasonlítom össze a társaságot más vállalatokkal. Fiume behozatalában nem csak a szabadhajózási, de az államilag szubvencionált vállalatok is jelentős szerepet játszottak. A város átlagos éves importja 1907 és az utolsó teljes békeév 1913 között 808 225,6 tonna volt. A hazai (osztrák, magyar, horvát) tengeri gőzhajózási vállalatok áruforgalmának átlagos éves részesedése ebből az alábbiak szerint alakult. A legnagyobb hazai vállalat az Adria Rt. bírta az éves importátlag 11,67%-át. Őt követte a kisparthajózási Magyar–Horvát Rt. 8,31%-kal. Ezután jött az Osztrák Lloyd 7,08%-kal, majd az Atlantica 6,36%-kal, a Magyar–Horvát Szabadhajózási Rt. 6,23%-kal, az Oriente Rt. 3,84%-kal, a Magyar Keleti Rt. 1,83%-kal, a Cunard 1,39%-kal, a Kostrena gőzös 0,95%-kal, a Copaitich és Társai cég 0,72%-kal, az Indeficienter gőzös 0,13%-kal és végül a Photogen Rt. Etelka gőzöse 0,05%-kal.²⁵ Azt láthatjuk tehát, hogy az Atlantica a fiumei import és így Magyarország tengeri behozatalában is az előkelő negyedik helyen szerepelt és csak két olyan magyar és egy osztrák államilag szubvencionált vállalat előzte meg, melyeket az osztrák–magyar állam kifejezetten a saját érdekű hazai áruk szállítására hozott létre és ezért támogatott. Ez azt jelentette, hogy az Atlantica Rt. maradéktalanul eleget tudott tenni az alapszabályban rögzített céljainak, hisz amellet, hogy ilyen nagy arányú áruforgalmat bonyolított le a magyar kikötő részére, olyan újszerű árunemeket is először szállított nagy tételben Fiuméba, mint amilyen például a karácsony-szigeteki foszfát volt.

5. A vállalat háború alatti működése

A háború kitörése²⁶ nem érte váratlanul a vállalatot. A kereskedelemügyi minisztérium a Tengerészeti Hatóságon keresztül már 1914 július 28-a előtt figyelmeztette a hajózási társaságokat, hogy próbálják meg a Földközi-tengerre szorítani forgalmukat egy esetleges Szerbia elleni háború esetére.²⁷ Azonban a háború világméretűvé növekedése kényelmetlen helyzetbe hozta az Atlanticát. A világháború kitörésekor így háromféle sorsa lett az Atlantica gőzöseinek: vagy megpróbálták az ellenséges vizeken hazajutni, vagy ellenséges kikötőben elfoglalták őket, vagy megpróbálták semleges kikötőkbe hajózni.

A flottából a vállalat az SS Hunniát még 1914. április 3-án Cardiffban oroszoknak eladta. Az SS Kossuth Ferencz 1914-én július 26-án futott be Methilből kőszénrakománnyal Fiuméba, az SS Fiume szintén kőszénrakománnyal augusztus első napjaiban ért Pólába. Az SS Szerényi newporti kőszénnel augusztus 4-én, az SS Magyarország penarthei kőszénnel augusztus 7-én, az SS Gróf Khuen Héderváry pedig vasárunkkal augusztus 7-én futott be Fiuméba. Az SS Polnajt a britek Londonban hadizsákmányként elkobozták. Az SS Gróf Serényi Béla július 28-án indult gabonaszállítvánnyal Brailából Rotterdamba és Cartagénába húzódott be a háború elől, az SS Atlantica Odesszából indult gabonával Rotterdam irányába július 25-én és Ferrolba tudott semleges kikötőbe jutni. Az SS Morawitz július 8-án indult Antwerpenből Galvestonba (USA), ahonnan nem jött vissza Európába a háború miatt; az SS Budapest Buenos Airesből vitt árut Norfolkba (USA) és szintén az amerikai kontinensen maradt.²⁸ Utóbbi két gőzöst az Atlantica 1915-ben eladta amerikai vállalatoknak. A hazajutott gőzösöket ezután a szabadhajózási törvények értelmében a Hadügyminisztérium által koordinált háborús célokra kellett használni, elsősorban csapat- és szállítánymozgatásokra.²⁹

A háború az Atlanticának nem csak a hajóállományát, de a személyzetét is érintette, hiszen a magyar honosságú alkalmazottakat besorozták. Erre az esetre ugyan készített a társaság egy felmentési kérelmet, amelyben hosszasan értekezett arról, mely alkalmazottak miért nélkülözhetetlenek a vállalat részére, azonban a Hadügyminisztérium egyedül Polnay Jenő vezérigazgatónak a cs. és kir. 6. számú honvéd huszárezred tartalékos hadnagyának engedélyezte felmentését.³⁰

Mivel a háború alatt az osztrák–magyar tengerészet beszorult az Adriai-tengerre, ezért a kereskedelem szinte teljesen ellehetetlenült. Ezt elkerülendő, bizonyos iratok arra utalnak, hogy a Fiumei Kormányzó és a Tengerészeti Hatóság szorgalmazta a vállalatokat, hogy építtessenek kereskedelmi tengeralattjárókat, melyek ki tudnának jutni az Ottrantói-szoroson, ám ennek megvalósulásáról már nem szólnak a források.³¹

Az Atlantica annak érdekében, hogy fenn tudja tartani a kereskedelmét az Adriai-tengeren, 1917-ben egy Honvéd névre hallgató 3300 BRT térfogatú gőzöst és öt darab dízelmotoros vitorlást vásárolt.³² A Szellő, a Szélvész, a Hullám és az Orkán 220 BRT a Zápor 450 BRT tonnatartalommal bírt, így ezek a hajók elsősorban a helyi kisparti Fiume-dalmáciai kikötők közötti forgalomra voltak alkalmasak.³³

Az 1917. évi közgyűlés iratai arra utalnak, hogy a társaság kilátásba helyezte dunai tengerjáró hajók építését, és ennek megfelelően a bajai, újvidéki és zombori hidak felnyithatóvá való alakításának tervezetét; illetve saját hajógyár létesítését, amelyhez megvásárolták Háros és Hunyadi dunai szigeteket, amelyeken az erdőségeket azonnal le is tarolták.³⁴ E vállalkozás létrehozásával 1918-ban az Atlantica Tengerhajózási Rt. megszűnt és helyét az újonnan alakult Atlantica Trust vette át, amelybe így a hajógyár mellett egy folyami kotróvállalatot is bekapcsoltak.³⁵ Polnay később a két világháború között az egykori Atlantica hajókkal ugyan megalapította az Oceania, illetve a Fiumana tengeri gőzhajózási részvénytársaságokat, azonban ezek már egy más kor, más kihívásaira adott válaszai voltak ennek a sikeres, megnesmesített üzletembernek.

6. A vállalat üzleti eredményei

Ahogy arra már utaltam az 1907. évi szabadhajózási törvény kedvezményeket és támogatásokat biztosított az Atlanticának. Noha a vállalat pénzügyi beszámolóit nagyon szűkszavúak és szinte átláthatatlanok, azt tudjuk, hogy a vállalat 1907–1918 között összesen 3 531 730 K állami hajóépítési és hajóbeszerzési támogatást kapott.³⁶ E mellett a feltárt áruforgalmi adatok alapján legalább 931 894 K fuvardíjtámogatásban is részesült a társaság.³⁷ Ezeken felül a szabadhajózásból származott a vállalat többi jövedelme. A költségek levonása után keletkező tiszta nyereséget négyféle módon osztotta szét a vállalat. Először az évenként összeülő közgyűlés megállapította a részvényeseknek adandó osztalék mértékét, ezután az alapítóknak adott plusz osztalék mértékét. A fennmaradó összeg egy részét a tartalékalapba tették, a maradékot pedig a vezetőségnek adták prémium gyanánt. Az *1. táblázatban* összefoglaltam a társaság üzleti eredményeinek alakulását.

Láthatjuk, hogy már az első 1907-es üzletévtől kezdve nyereségesen tudott működni az Atlantica, és fennállása első négy évében átlagosan 5%-os osztalékot adott a részvényeseknek, majd a második – a tőkeemlést követő – négy évben is 8–10%-os osztalékot fizetett. A háború alatt, ahogy a társaság előbb kisparthajózásra rendezkedett be, majd megvásárolta az egyik dunai folyami kotróvállalatot és hajógyár építésbe kezdett,

1915–18 között átlagosan 5%-os osztalékot fizetett. Kijelenthető, hogy a részvényeseknek megérte a pénzüket az Atlanticába fektetni.

1. táblázat: Az Atlantica Rt. 1907–1918 közötti üzleti eredményei Koronában
Table 1.: The financial results of the Atlantica between 1907 and 1918 in Crowns

	1907	1908	1909	1910	1911	1912
Részvénytőke (K)	4 000 000 K	4 000 000 K	4 000 000 K	4 000 000 K	6 000 000 K	6 000 000 K
Osztalék (K)	90 000 K	240 000 K	240 000 K	280 000 K	420 000 K	600 000 K
Osztalék (K%)	2,25%	6%	6%	7%	7%	10%

	1913	1914	1915	1916	1917	1918
Részvénytőke (K)	6 000 000 K	6 000 000 K	6 000 000 K	8 000 000 K	8 000 000 K	11 000 000 K
Osztalék (K)	600 000 K	300 000 K	300 000 K	400 000 K	300 000 K	550 000 K
Osztalék (K%)	10%	5%	5%	5%	4%	5%

Forrás: Szabadhajózási iratok

7. Összegzés

Ha összegezni kívánjuk az Atlantica Tengerhajózási Rt. 1907–1914 közötti tevékenységét, akkor elmondhatjuk, hogy a vállalat elérte az alapszabályában kitűzött céljait. Igaz, hogy a társaság politikai befolyástól nem mentesen működött, de talán részben ezen hátszélnek és Polnay zseniális üzleti érzékének köszönhetően az Atlantica a háború előtt legutolsónak alapított vállalként is a magyar kereskedelmi tengerhajózás egyik legfontosabb, legmodernebb és legjobb hatásfokkal működő gőzhajózási vállalatává vált. Láttuk azt, hogy a létrehozott ügynökségek révén a vállalat olyan nagy mennyiségű áru szállítását vállalta, amelyet kezdetben csak bérelt, majd később újonnan épített gőzösökkel tudta ellátni, illetve, hogy a vállalat nem csak a többi magyar hajózási vállalat között horizontálisan számított nagy árumennyiséget szállító társaságnak, de Fiume és így a magyar tengeri külkereskedelem szempontjából is meghatározó vállalattá nőtte ki magát. Ezen tények alapján kijelenthető, hogy az Atlantica volt talán az egyetlen olyan hajózási vállalatunk, mely a háborús összeomlást is a saját javára tudta fordítani, és egy korszerű szervezeti átalakítással, tőkésítéssel és más vállalatok felvásárlásával és a cégbe olvasztásával, működését a két világháború között is tudta folytatni.

JEGYZETEK/NOTES

1. Gonda Béla (1906): A tengerészet és a fiumei kikötő. Budapest. Pátria irod. vállalat és nyomdai részvénytársaság nyomdája.
2. Ezen vállalatok közé tartozott 1871–1891 között Osztrák–Magyar Lloyd, mely Triesztől és Fiumétól Keletre szállított árut; 1874–1918 között az Adria Magyar Királyi Tengerhajózási Rt., mely Ausztria-Magyarország kikö-

- tőitől Nyugatra tartott fenn járatokat, illetve 1902–1914 között az Adria közelében árut is szállítottak Fiume és New York között a Cunard kivándorlókat szállító hajói; 1891–1918 között a Magya–Horvát Tengeri Gőzhajózási Rt., mely alapvetően az Adriai-tengeren kötötte össze a kisebb kikötőket; valamint 1898–1918 között a Magyar Keleti Tengerhajózási Rt., mely egyrészt az al-dunai kikötőkben vette át az osztrák és magyar folyamhajózási vállaltok árúit és vitte tovább a világpiacra, másrészt 1912-től fenntartotta a Fiume–Ausztrália járatokat.
3. Ennek hatására több szabadhajózási vállalat is működött ezt követően: 1893–1918 között az Oriente Magyar Tengerhajózási Rt.; 1895–1912 között a Copaitich és Társa Szabadhajózási Rt.; 1896–1909 között a Photogen Forgalmi Rt.; 1900–1918 között a Magyar–Horvát Szabadhajózási Rt.; 1901–1918 között az Indeficienter gőzöst foglalkoztató vállalatok; 1903–1918 között a Kostrena gőzös mögötti vállalatok; 1907–1918 között az Atlantica Tengerhajózási Rt.
 4. DAR. TH. Ált. 415–1907–XXI–437.
 5. Tanulmányom jelen szakaszától kezdve sok helyen fogok a kor pénznemében Koronában közölni adatokat. A nagyságrendek könnyebb megértéséhez végeztem egy rövid számolást mely megmutatja, hogy a Korona mennyi mai 2018-as forintot érne (1892. évi XVII. tc.). 2018. március 4-én 1kg színarany 10 831 000 HUF-ot ért, 1892-ben a törvény szerint 3280 koronát ért, azaz 1 korona ma körülbelül 3300 HUF-ot érne.
 6. DAR. TH. Ált. 460–1908–XX–3426.
 7. Pollacsek Jenő 1911-ben Ferencz Józseftől az Atlantica élén végzett munkájáért tiszasülyi Polnay névvel magyar nemességet kapott (Libri Regii 72:564–565). Polnay a háború után a Fridrich-kormányban közlelmezési miniszter volt. Nevéhez fűződik, hogy 1944-ben „Bár maga is üldözött volt (zsidó származása miatt), 1944-ben a bp.-i Gyermekkert Egylet vezetőjeként közel 400 elhagyott, üldözött kiskorú életét mentette meg.” (MÉL).
 8. DAR. TH. Ált. 415–1907–XXI–437.
 9. MNL. OL. P–1083; P–1134.
 10. DAR. TH. Ált. 539–1910–II–2768.
 11. Budapesten a Falk Miksa u. 18–20. szám alatt a mai napig megtalálható az egykori Atlantica palota.
 12. DAR. TH. Ált. 583–1911–II–3058.
 13. DAR. TH. Eln. 8–1908–IV–263; DAR. TH. Ált. 732–1914–I–4232.
 14. A bruttó regisztertonna (BRT) megmutatja a hajó összes férőhelyét, a nettó regisztertonna (NRT), pedig csak a tiszta szállítóteret számolja, levonva a BRT-ből az olyan egységeket, mint kabinok, élelemraktár, szivattyúk stb.; egy regisztertonna száz köbláb, körülbelül 2,83 köbméter (Ákos–Horváth 2007). DAR. TH. Segédkönyvek. 241. Hajólajstrom.
 15. DAR. TH. Ált. 623–1912–I–128; Állami Költségvetés 1912:895–898.
 16. DAR. TH. Ált. 630–1912–II–636.
 17. DAR. TH. Ált. 630–1912–I–3906.
 18. Szabadhajózási iratok.
 19. Állami Költségvetés 1917–1918:979–980.

20. Szabadhajózási iratok.
21. Definíció szerint egy tengeri mérföld 1852 méter.
22. A fát általában Erdélyből vasúton szállították a romániai kikötőkbe Polnay faipari kereskedelemmel foglalkozó vállalatának keresztül.
23. MSÉ 1907–1914; Fiume forgalma 1907–1914.
24. Szabadhajózási iratok.
25. Fiume forgalma 1907–1913; MSÉ 1907–1913; Szabadhajózási iratok.
26. Arról, hogy hogyan érintette Fiumét a Nagy Háború lásd Gulyás László–Bali Lóránt (2012): Ten years from the history of Fiume, 1914–1924. 41–53. pp. *The Twentieth Century*. 2012/2. 41–52. old.
27. Zsigmond (2011).
28. DAR. TH. Ált. 733–1914–II–50.
29. Zsigmond 2011.
30. DAR. TH. Ált. 730–1914–I–927.
31. DAR. TH. Ált. 859–1917–XI–235.
32. DAR. TH. Ált. 842–1917–I–1089.
33. DAR. TH. Ált. 844–1917–I–2702.
34. DAR. TH. Ált. 844–1917–I–2702.
35. Érdekes, hogy József Attila költő ifjúkorában 1920-ban hajóinasként dolgozott is az Atlantica Trust Vihar, Török és Tatár dunai vontatóin (Népszava 1980. április 11-i szám, 6. o.). MNL. OL. Z 1070. Atlantica Tengerhajózási Rt. 1887–1929.
36. Állami Költségvetés 1912:895–898; Állami Költségvetés 1917–1918:979–980.
37. Szabadhajózási iratok.

FELHASZNÁLT IRODALOM/REFERENCES

- Ákos György–Horváth József (2007): *Amerre a szél visz, s hullám utat ad. Avagy: magyar tengerészek a világ óceánjain, vitorlák alatt.* Budapest. HA-JÓS Bt.
- Állami Költségvetés 1912: https://library.hungaricana.hu/hu/view/AllamiKoltsegvetes_1912/ Letöltve: 2017. január 14.
- Állami Költségvetés 1917–1918: https://library.hungaricana.hu/hu/view/AllamiKoltsegvetes_1917-1918/ Letöltve: 2017. január 14.
- Ezer év törvényei: <http://1000ev.hu> Letöltve: 2018. március 4.
- Fiume forgalma (1907–1914): *Fiume hajó- és áruforgalma 1907–1913.* Szerkeszti és kiadja a Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. Pesti Könyvnyomda-részvénytársaság.
- Gonda Béla (1906): *A tengerészet és a fiumei kikötő.* Budapest. Pátria irod. vállalat és nyomdai részvénytársaság nyomdája.
- Gulyás László–Bali Lóránt (2012): Ten years from the history of Fiume, 1914–1924. 41–53. pp. *The Twentieth Century*. 2012/2. 41–52. old.
- Hajóregiszter: <http://hajoregiszter.hu/> Letöltve: 2018. március 4.

- Libri Regii – Királyi Könyvek: <https://archives.hungaricana.hu/hu/libriregii/>
Letöltve: 2017. január 14.
- MÉL: Magyar Életrajzi Lexikon: <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/> Letöltve: 2017. január 14.
- MSÉ 1907–1914: Magyar Statisztikai Évkönyvek. Budapest. Az Athenaeum R. Társulat Könyvnyomdája.
- Népszava 1980 április 11.
- Zsigmond Gábor (2011): A magyar kereskedelmi tengerészet az első világháborúban. Doktori PhD-értekezés. Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, Kossuth Lajos Hadtudományi Kar, Hadtudományi Doktori Iskola. Budapest. http://uni-nke.hu/downloads/konyvtar/digitgy/phd/2011/zsigmond_gabor.pdf Letöltve 2017. január 13.

Levéltári források

- DAR. TH.: Državni Arhiv u Rijeci – Rijekai (Fiumei) Állami Levéltár. 46. Pomorska oblast za Ugarsko-hrvatsko primorje u Rijeci (1870–1918) – A Magyar Királyi Tengerészeti Hatóság iratai (1870–1918).
- Magyar Nemzeti Levéltár. Országos Levéltár. P–1083. Szabadkőműves szervezetek levéltára. Symbolikus Nagypáholy.
- Magyar Nemzeti Levéltár. Országos Levéltár. P–1134. Sirius páholy 1901–1915.
- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár: Z 1070. Atlantica Tengerhajózási Rt. 1887–1929.
- Szabadhajózási iratok: DAR. Tengerészeti Hatóság. Általános iratok: 112–1894–XXI–2795; 151–1897–XXIII–5234; 216–1900–XXI–7; 242–1902–XXI–4; 284–1904–XXI–805; 284–1904–XXI–940; 284–1904–XXI–1310; 284–1904–XXI–1148; 316–1905–XXI–55; 316–1905–XXI–296; 316–1905–XXI–1040; 316–1905–XXI–2336; 364–1906–XXI–2; 365–1906–XXI–1440; 365–1916–XXI–2713; 365–1906–XXI–5512; 415–1907–XXI–321; 415–1907–XXI–437; 415–1907–XXI–800; 416–1899–XXI–4206; 459–1908–XX–205; 460–1908–XXI–2; 460–1908–XXI–360; 460–1908–XXI–2207; 496–1909–II–134; 496–1909–II–161; 496–1909–II–307; 496–1909–I–5599; 497–1909–III–596; 538–1910–II–117; 538–1911–II–3583; 581–1911–II–72; 582–1911–II–173; 623–1912–I–128; 623–1912–I–134; 629–1912–II–147; 630–1912–II–816; 630–1912–II–3906; 675–1913–I–1931; 676–1913–I–3365; 678–1913–II–132; 679–1913–II–132; 682–1913–II–911; 682–1913–II–1951; 682–1913–II–9104; 729–1914–I–707; 733–1914–II–50; 730–1914–I–927; 732–1914–I–4232; 733–1914–II–50; 734–1914–II–2449; 842–1917–I–1089; 844–1917–I–2702; 870–1918–I–203; 977–1916–I–3138.

LEBA József*

Történettudományi Doktori Iskola PPKE, Budapest

**KÉT KRACH MAGYARORSZÁGON, AZ 1873-AS
ÉS AZ 1929–35-ÖS BANKVÁLSÁG PÁRHUZAMOS
ELEMZÉSE**

TWO COLLAPSES IN HUNGARY, PARALLEL ANALYSIS
OF THE 1873 AND 1929–35 BANK CRISES

ABSTRACT

In my paper I intend to present two big and important economic crises of the modern age Hungary, their beginning, their emergence, their reasons, their course, their influence and their importance. I write about the treatment experiments of the financial crises, about the changes of Hungarian financial institutions. I survey the effect of the banks to the Hungarian economy. The appearance of a new phenomenon is very important at this time in Hungary. This is cash economy. I analyse the two ages separately, but I describe the events in parallel. At first I am dealing with the international economic events and after from big to small I am analysing the Hungarian economy in the two ages. In this study the central factors are the Hungarian banks, their emergence, their development, their prosperity and later on, their survival experiments in the crises. I analyze the stages of the emergence of financial crises in the two periods, comparing their similarities and differences. Besides, I explain about the position of the finance in Hungary and about the appearing speculation. I show you also the dangers of speculation. I mention the question of silver and gold and the big boom of the railway building at the last quarter of the XIX. century. Shortly I present the reasons of the uplift after the Austro-Hungarian compromise, I introduce the economic consequences of the tragical Trianon peace treaty and the financial prosperity after the middle of the 1920-s. I would like to portray what enormous impact the financial institutions have in modern times in modern states and how money can change everything in a capitalist world.

Kulcsszavak: gazdasági válság, pénzügyi válság, spekuláció, pénzügyi szervezetek, magyar gazdaság

Keynotes: economic crisis, financial crisis, speculation, financial institutions, Hungarian economy

* PhD-hallgató/PhD-student; herr.onkelz@gmail.com

1. Bevezetés

Felment a tulipán ára? Nem, nem ment fel az ominózus eset óta, mégis sokan, sokszor a mai napig is azt hiszik, hogy felmehet. Egy dolog irreális túlértékelése már elegendő egy válság megalapozására, azonban a komoly kríziseknek, melyek a modern, pénzalapú gazdaságokon időről-időre végig söpörnek, általában több oka is szokott lenni. Válságot okozhat a bizalomvesztés a hitelszervezetben, a termelés túlzott felfutása, egyes termékek hirtelen drágulása, a pénztelenség a gazdaságban, mely csódsorozatot indít be és válságot okozhat a pénz belső érték hullámzása is. Dominóhatást indíthatnak el túlértékelt ingatlanok, biztosító és tőzsdéi cégek, mint az történt 2008-ban. Pánikot okozhat világszerte egy termék árának változása vagy a termék visszatartása, miként azt láthattuk 1973-ban és 1979-ben az olajválságok során. A különböző válságok végigkísérték az emberiség történetét, azonban gazdasági világválságokról csak a XIX. századtól beszélhetünk, mivel ekkor alakult ki a sokszereplős valódi világgazdaság. Elmondhatjuk, hogy az okok hosszabb időn keresztül lappanganak, többé-kevésbé láthatóan-érezhetően, s az alapzat esetleges többévi aláesése után döntik romba a gazdaság építményét, néha dominószerűen borítva, több iparágat vagy több országot.

A válság lényegét már Ricardo felismerte. Szerinte az élelmiszerek előállítására alkalmazkodik egy szabály alapján az aktuális szükség mértékéhez. Ezzel szemben azonban az ipar esetében már nemcsak a fizetőképesség kereslet, hanem az ízlés és nagyon sokszor az előállító és a megcélzott személy is irányadó a termelendő javak mennyiségére nézve. Emellett a háborúk, a védvámok és a nemzetgazdasági intézkedések is jelentős befolyást gyakorolhatnak a válság valamely országban való megjelenésére. Ricardo emellett azt is kiemelte, hogy a megrázkódtatások súlyosabbak ott, ahol a gazdaság tőkében gazdagabb, tehát a válság megjelenése bizonyos gazdasági és pénzügyi haladottságról árulkodik.¹

A pénzválság csak fejlett államban tud megmutatkozni, ott azonban óhatatlanul időről időre megjelenik.²

És mivel küzd az állam? Lónyay szavaival: „Minden államra nézve, mely fennállani kíván, a legfontosabb feladat: az államháztartást biztos alapra helyezni és rajta változatlanul fenntartani, ez más szóval: a rendezett pénzügy.”³

Meglátásom szerint a rendezett pénzügyek létrehozásában, a monetáris stabilitásban jelentős szerepük van a bankoknak, szerepük azonban sajnos a pénzügyi válságok kirobbanásában sem elhanyagolható és esetenként ezeknek a pénzügyi viharoknak maguk is áldozatul esnek, vagy legalábbis nagyon megtépázva kerülnek ki belőlük.

Posztulátumnak veszem azt, hogy a modern gazdaságokban a bankok léte szükségszerű és a gazdaság egészére összességében megtermékenyítő hatással vannak a tőke befektetése által.

A kisebb-nagyobb válságok hosszú sorából az 1873-ast és az 1929–35-öst fogom elemezni, hazánk bankjai tekintetében, párhuzamosan leírva a két krachot. Írásom témájául azért választottam e két recessziót, mert az 1873-as volt, mely hazánkat először érintette, mint a hazai tőkés gazdaság válsága, az 1929–35-ös pedig hatásában a legjelentősebb volt minden gazdasági krízis közül, hiszen hosszabb távon politikai struktúrákat is megváltoztatott Európában és totális rendszerek jöttek létre.

Bemutatom a krachokat megelőző néhány év vonatkozó gazdasági eseményeit, kitérek a válságok kitörésére, okaira és a hazai pénzügyi intézetekre gyakorolt hatásukra. Szót ejtek a válságkezelés kérdéséről, összegzem, hazánk pénzügyi szereplői mennyit s miben változtak a két súlyos recesszió hatására.

Dolgozatom célja a két el nem kerülhető pénzügyi krízis árnyalt bemutatása a magyar pénzügyi szektorra gyakorolt hatása által, illeszkedve a nemzetközi trendekhez, melyek döntő ráhatással voltak a hazai eseményekre.

2. Nemzetközi kitekintés, likviditás, gazdasági helyzet a válságok előtt

2.1. Konjunktúra a kiegyezéstől kezdődően

A korszak nagy jelentőségű kérdése a közgazdaság szempontjából a valutakérdés volt a tárgyalt időszakban. A kérdésnek mindössze két összetevője volt, az egyik az arany, a másik az ezüst.⁴ Korszakunkban az említett két nemesfém egymáshoz való értékviszonya jelentősen megváltozott. Az ezüst ára az aranyhoz viszonyítva folyamatosan és jelentősen romlott. Emiatt sok ország igyekezett az aranyra áttérni s az ezüstöt minél inkább demonetizálni, hogy ily módon stabilizálják pénzüik fundamentumát. A mi vizsgálatunk szempontjából legjelentősebb állam Németország, mely szintén áttért az aranyalapra, s ennek folyamányaként nagy mennyiségű ezüstöt dobott piacra. A német pénzreformot a franciákra legyőzésük után kivetett óriási összegű hadisarc tette lehetővé. A francia milliárdok által is ösztönzött Németország alapításokba kezdett. A francia–német háború következményei az Osztrák–Magyar Monarchiában is éreztették hatásukat és ezzel összefüggésben a Lajta mindkét oldalán számos üzleti alapítás történt és szép lassan megjelent, majd fokozatosan egyre nagyobb teret nyert, főként Bécsben és Ausztriában a pénzügyi intézetek létrehozása. A francia és német árukereslet nagyobb tevő-

kenysége így arra ösztönözte Angliát, hogy saját tőkéjét s a nála elhelyezett óriási összegeket is mozgásba hozza. Megjelentek a profi alapítók.

Az időszak másik kulcsszava a vasút volt, a vasútépítés fokozatosan a világ mániájává vált, főként 1868-tól. Sorra épültek az új és új vonalak nemcsak nálunk Európában, hanem az Amerikai Egyesült Államokban, Latin-Amerikában és Oroszország távoli vidékein is.

Az 1860-as évek vége és a '70-es évek eleje tehát lázas tevékenységgel telt szinte mindenhol a civilizált világban. A kemény munka mellett azonban megjelent az üzérkedés, ezáltal a vállalkozási szellem egy része tőzsdejátékká vált. Ahogyan emelkedett az értékpapírok ára, úgy emelkedett az árucikkek ára, s ezzel párhuzamosan növekedtek a munkabérek, a földjáraadékok és a nyereségek, túl magasra. A gazdasági haladást jelentősen eltúlozták, a felduzzasztott árak miatt a kereskedés jóval nagyobbak látszott a tényleges volumennél s emellett indokolatlan tevékenységek indultak be.

Miközben a fentebb vázolt folyamatok zajlottak a világban, hazánkban is peregtek az események. 1867 többek közt anyagi téren is tűzött ki feladatokat nemzetünk elé. A cél a szerencsésebb körülmények közt élt nemzetek utolérése volt, nekünk is vagyonossá és művelté kellett válnunk. Évszázados mulasztásokat kellett pótolnunk, ezt azonban sokszor tervszerűtlenül, kapkodva tettük, előfordult, hogy gazdasági téren a vállalkozásokkal kapcsolatban hibázott a törvényhozás és a kormányzat s a hibáknak következményei lettek. Emellett kétségtelen, hogy a kiegyezés egybeesvén a jelentős nemzetközi fellendüléssel nagy ívű konjunktúrát hozott.⁵ Az ipari és mezőgazdasági gépek szaporodtak, a falvakban és a városokban az építkezések lendületet vettek és meghatározódott az életvezeti cikkek fogyasztása.⁶ Az időszakban, azaz 1867–1873 között a gazdaság különböző ágazataiba fektetett összegek:

- Közlekedés: 1 milliárd,
- Mezőgazdaság: 500 millió,
- Ipar: 240 millió,
- Egyéb építés: 140 millió.

Látható, hogy a beruházások jelentős hányadát az infrastruktúra fejlesztésére fordították.⁷ A legfontosabb itt is a vasút volt, míg hazánkban 1867-ben 320 mérföldnyi vasúti pálya volt, addig ez a hossz 1873-ban már 836 mérföldet tett ki.⁸ A kormányt, az országgyűlést, a vállalkozókat, és a közönséget elkapta a vasútépítési mámor.⁹

2.2. Az 1920-as évek, az első világháború után a nagy gazdasági világválság előtt

Az első világháború pusztítása nemcsak fizikai rombolásban nyilvánult meg, hanem a megszokott és normálisnak tekintett gazdasági kapcsolatok felbomlásában és összezavarásában is. Ez a két világháború közötti időszakban is számos probléma forrása volt.¹⁰ A háború felborította a világ gazdaságának egyensúlyát is. Az óriási hadikiadások az Egyesült Államok kivételével arra kényszerítették a hadviselő országokat, hogy mondjanak le az aranystandardról, amely a háborút megelőző időszakban legalább valamennyire stabilizálta az árakat s szinten tartotta mozgásukat. A háború utáni Párizs környéki békerendszer nem megoldotta a fegyveres konfliktus okozta súlyos gazdasági problémákat, hanem újabakkal tetézte azokat. Magyarország a régi terület 32,7%-át és a régi népesség 41,6%-át kapta örökül.¹¹ Hosszú távú negatív hatás volt, hogy az ország feldarabolása miatt nagy aránytalanságok jöttek létre, bizonyos iparágakban nyersanyaghiány jelentkezett hazánkban, míg más gazdasági ágazatokban kihasználatlan kapacitások alakultak ki. Míg 1918 előtt a magyar gazdaság integer része volt a Dualista Monarchia gazdaságának, addig a trianoni szerződés után villámgyorsan, történeti szempontból nézve egy szemvillanásnyi idő alatt egy stabil, belső és megfelelően védett piacról kényszerűen kilépett a világpiacra, ahol világpiaci árak mellett mindenhol devizával kellett fizetni, és ha külkereskedelmet akart folytatni bizony vámakadályokba ütközött.

Az ország gazdasági létfeltételei jelentősen átalakultak és Magyarország egy teljesen új gazdasági egységgé volt kénytelen válni miután kiszakadt abból a közegből, mely védeltséget és önellátást biztosított előtte hosszú időn keresztül.¹²

Új helyzetet teremtett a saját pénz is, melyben szintén megszűnt a korábbi egység.

A bécsi tőkecsoportok, melyek sokáig meghatározóak voltak, elveszítették korábbi erejüket és emellett Ausztria maga is adós országgá vált. Átmenetileg Németország is kiesett a Magyarországot finanszírozó tőkésállamok közül. Összességében tehát a bejártatott, hagyományos külső források elapadtak. Az elszabaduló inflációt is csak hosszú idő múltán 1924 júniusában sikerült megfékezni. A termelés színvonala is sokáig igen alacsony szinten maradt, majd lassan emelkedni kezdett. Magyarország már nem volt az, ami korábban.

3. Bankkonjunktúra 1867 után és 1924 után

3.1. Bankkonjunktúra 1867 után

Hazánkban a bankszektor kialakulása sajátos utat járt be, amely illeszkedett Közép-Európa fejlődési vonalába. A kontinens egyéb részein ez másként alakult, Angliában az ipari forradalom megelőzte a modern bankrendszer kialakulását, a nyugati országokban pedig ezek a folyamatok párhuzamosan játszódtak le, a mi térségünkben azonban a bankszektor fejlődése – a vasútépítéssel együtt, párhuzamosan – egyengette az ipari forradalom útját.

A XIX. század második felében hazánkban a bankrendszer és a modern infrastruktúra kiépítése került a fejlődés középpontjába. Magyarországon a pénzügyi szolgáltatást nyújtó intézetek két fő típusa a takarékpénztár és a bank volt. A vidékre inkább előbbi volt jellemző. A takarékpénztár elsősorban a helyi lakosság takarékoságában játszott szerepet, fő feladata a betétgyűjtés, a bejövő források szélesítése volt. Végeztek hitelnyújtást is, de lényegesen kisebb volumennel, mint a másik hazai pénzügyi típus. A bankok, melyek inkább a nagy városokra voltak jellemzőek, univerzális hitelintézetként funkcionáltak. Szakosított pénzügyintézetekként, tartós befektetésekkel foglalkoztak az ügyfélkör korlátozása nélkül. Tevékenységi körük rendkívül széles volt, a betételfogadás és a hitelnyújtás mellett foglalkoztak, zálogházi tevékenységgel, csekk kibocsátásával, értéktárgyak tárolásával, kezességvállalással, váltóleszámítolással, devizaügyletekkel is. Esetenként óriási összegekkel szálltak be iparvállalatok finanszírozásába. Az országban 1848-ig összesen harminchat pénzügyi intézet létesült, a modern hitelszervezet csak csírájában volt meg, mindössze a Pesti Hazai Első Takarékpénztár 1836-tól s a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank 1841-től működött valódi bankként, a többi valójában takarékpénztárként funkcionált. A forradalom leverésével a hitelszervezet fejlődése is megtorpant és csak az 1850-es évek stagnálása után következett be egy kis fellendülés. A pénzügyintézetek száma 1866-ra már nyolcvanra szaporodott, ezek szintén nagyrészt takarékpénztárak voltak, de sok közülük már részvénytársasági formában működött. A kamatlábat kormányintézkedéssel korlátozták, 5%-nál magasabb kamat szedése tilos volt.

A magyar hitelrendszerben a kiegyezés után ugrásszerű fejlődés következett be, nagyarányú felfutás bontakozott ki.¹³ A kiegyezést követő években pénzügyintézetek egész sora jött létre, köztük sok kisebb bank külföldi és belföldi tőke segítségével, valamint takarékpénztárak melyek, a belső tőkefelhalmozódást használták ki.

Megindult a külföldi, főként osztrák tőke nagyarányú beáramlása. Az osztrák Rothschildok a bécsi Creditanstalt-tal, valamint a magyar nagy-

birtok és nagytőke reprezentánsaival életre hívták a hazai gazdasági élet hosszú időn át meghatározó szereplőjét, a Magyar Általános Hitelbankot. Angol és osztrák tőkésék a bécsi Angol–Osztrák Bank és magyar tőkésék segítségével az Angol–Magyar Bankot, a frankfurti-párizsi Erlanger-bankház a bécsi Franco–Osztrák Bankkal pedig a Franco–Magyar Bankot alapították meg. Szintén az Erlanger-bankház hozta létre 1871-ben a Magyar Általános Földhitel Rt.-t, majd '72-ben a Magyar Általános Municipiális Hitelintézetet. Ez az öt bank hatalmas részvénytőkével rendelkezett, a magyarországi hitelintézetek közt valóságos óriások voltak. Összesített tőkeerejük megközelítette a 280 milliót, ezzel az összes magyarországi pénzügyintézet tőkeerejének több mint a felét képviselték. A nagybankok egymás után létesítették a kisebb bankokat és takarékpénztárakat, az Angol–Magyar Bank például tizenöt vidéki intézetet. Ezek a nagybankok a korszak francia alapításai nyomán elterjedt credit-mobilier típusú bankok voltak, mivel ilyen volt a bécsi Creditanstalt is, ezt a típust ültették át a hazai gyakorlatba. Az alapítások főként a fővárosban olyan mértéket öltöttek, hogy az ott lakók azt mondogatták: „Nemsokára Pest nemcsak minden városrészének és utcájának, hanem minden nagyobb házában is saját takarékpénztára lesz.” Mint eső után a gomba, úgy szaporodtak Magyarországon a bankok és a takarékpénztárak, számuk 1873-ra már 429-re emelkedett, miközben tőkeállományuk is folyamatosan küszöb fölé, megháromszorozódott, 169 millióról 531 millióra ugrott.

1. táblázat: A takarékpénztárak száma és tőkeerejük Magyarországon 1864 és 1872 között

Table 1.: The number and the capital strength of the savings bank in Hungary between 1864 and 1872

1864	32 takarékpénztár	42 millió betéttel
1870	136 takarékpénztár	117 millió betéttel
1871	153 takarékpénztár	143 millió betéttel
1872	305 takarékpénztár	166 millió betéttel

Forrás: Halász Imre (1874): Pénzügyeink hanyatlásának okai. Nemzetgazdasági Szemle, 246. old.

A pénzügyintézetek üzleti tevékenységében időszakunkban mindvégig meghatározó szerepet játszott a hazai mezőgazdaság hitelezése. A mezőgazdasági ágazatnak kiadott hitelek jelentős hányada jelzáloghitel volt s ezek a bankok tőkeállományának 50–60%-át tették ki többnyire. Elmondható, hogy az akkoriban kiépült bankrendszer erősen agrárcentrikus volt.

Megjelent 1867 és 1873 között egy jelentős belső tőkefelhalmozás is, melyet egy milliárdra becsülhetünk, ehhez adódott hozzá még a külföldi tőkebehozatal, mely kerekén másfél milliárdra volt tehető.¹⁴

Hazánkban a tőzsde is létrejött, bár az is később, mint Nyugaton, 1864-ben nyílt meg, de alapszabályát csak 1865-ben hagyták jóvá s ezt még tovább módosították 1869-ben.¹⁵ A pesti tőzsde később igen forgalmassá vált, a tőzsdei élet zárás után délután előbb a tőzsde lépcsőin, majd még éjjel is tovább folyt, kicsivel arrébb a Japán Kávéház asztalainál.¹⁶

Összességében elmondhatjuk, hogy 1867-től fejlődött az ország gazdasági ereje. Ez a gyors emelkedés még 1873-ban is tartott, egy ideig.¹⁷

3.2. A hazai bankok 1924 után

Az első világháború és az azt követő nehéz időszak minden szempontból megtépázták Magyarországot, ez alól a pénzügyi szektor sem volt kivétel. Nagyon sokat ártott a kommün időszaka, mikor még tőzsde sem volt, s a Szabadság-tér lépcsőin kötötték az üzleteket.¹⁸ Lassan ismét elindult a bankkonjunktúra, de ennek alapja már egy nagy átértékelési folyamat volt.¹⁹ A pénzügyi intézetek minden további fejlődését meghatározta két tényező, a leszűkült működési terület és a megcsappant tőkeállomány. Trianon után bankszektorunk lehetőségei összezsugorodtak. A hazai pénzügyi intézeti hálózat magas fejlettségi szintű volt, de az új körülményekhez alkalmazkodva kényszerűen megváltozott. Az első világháborút követő évtizedben a magyar pénzügyi intézetek hitelezési tevékenysége és tőkeállománya sajnos a századelő aktivitásától folyamatosan elmaradt.

A bankok közül a legnagyobbak szüntelenül és egyre erősebben terjesztették ki befolyásukat a korábban önálló kisebb hitelintézetekre, a vidéki pénzpiac nagy részét érdekkörükbe vonták. A legnagyobb nyolc fővárosi bank százötven másik pénzügyi intézetet tartott az érdekeltségében. Ezek a nagybankok tőkeerő szempontjából is dominánsak voltak, a teljes hazai tőke 72%-át uralták. A legnagyobbak közül is kiemelkedett két pénzpiaci szereplő, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank és a Magyar Általános Hitelbank, ketten a trianoni Magyarország összes hitelintézeti tőkéjének egyharmadát birtokolták.²⁰ A nagy pénzügyi intézetek nemcsak a kisebb bankokat kebelezték be, hanem igyekeztek érdekkörükbe vonni a gazdasági élet egyéb jelentős tényezőit is. A koncentráció eredményeként a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank már nyolcvanhárom fontos iparvállalatot ellenőrzött a '30-as évekre. Nem maradt le mögötte a Magyar Általános Hitelbank sem, mely ugyanebben az időszakban százegy jelentős iparvállalatot vont érdekkörébe. Könnyen kiszámolható, hogy a két óriás majdnem kettőszáz iparvállalatot tartott fennhatósága alatt. Emellett tőkeerejük is kiemelkedő volt, 450 millió pengő tőkéjükkel a hazai gyáripar 50%-át ellenőrizték.

A korszakban a magyar pénzügyi intézetek száma folyamatosan csökkent. A stabilizáció után Magyarországon, 1924 végén 2168 pénzügyi intézet mű-

ködött, ez a szám egyre kisebb és kisebb lett az évek során. A csökkenés fő oka a már fentebb említett összeolvadásokon kívül sok hitelintézet felszámolása volt. Mindezek következtében a hazai pénzüzetek száma 1938-ra 1425-re csökkent, ami összességében bizonyos racionalizálódást jelentett. Számuk alkalmazkodott a lecsökkent ország területhez és a lecsökkent tőke mennyiséghez.

2. táblázat: A hitelintézetek és részvénytársasági intézetek számának csökkenése
Table 2.: The decrease of the number of the credit institutions and the joint stock companies

	1929	1930	1931	1932	1933	1934
Hitelintézetek száma:	1941	1844	1801	1776	1744	1715
Részvénytársasági intézetek:	593	557	547	486	475	454

Forrás: Dr. Schlett András (2015): A devizahitelezés történeti előképe, Magyarország külső eladósodása az 1920-as években in: A Devizahitelezés Nagy Kézikönyve (Lentner Csaba szerk.) Nemzeti Közszolgálati és Tankönyvkiadó. Budapest. 83. old.

A megváltozott környezetben bankjaink erőteljesebben foglalkoztak a mezőgazdaság hitelígyeinek kielégítésével. Ez volt az úgynevezett zöldhitel, ami egyéves hitellel korlátozódott. Ennyire rövid lejáratú hitellel természetesen nem lehetett alapozni s ez nem tette lehetővé a mezőgazdaságban a komoly technikai fejlesztéseket. A hazai eszközállomány fejlődését erősen gátolta a tőkehiány s az, hogy a pénzüzetek sokszor elzárkóztak a jelzálogkölcsonök folyósítása elöl. Az 1920-as évek első felében a jelzálogkölcson még hozzájárult a gazdasági fejlődéshez, 1925–29 közt évente átlagosan 132,4 millió pengő jelzálogkölcsonöt jegyeztek be, utána azonban ez megváltozott.

A bankok tevékenységének kényszerű visszaesését okozta az is, hogy míg a XIX. század végén és a XX. század elején a térségben a korabeli világátlagot meghaladó gyorsaságú gazdasági növekedés egyik központi tényezője volt az infrastruktúra fejlesztése, azon belül is főként a vasúté, ez a trianoni béke után tulajdonképpen szükségtelenné vált, az ez irányú befektetések visszaestek.

Az első világháborút követő időszak gazdasági folyamatainak szemléltetésére nagyon alkalmas a nemzeti jövedelem alakulása, mely a háború utáni évtizedben 1929-ben volt a legmagasabb, de ez is csak 10%-kal volt magasabb az 1913-asnál, s ez zuhant 1933-ra 55%-ára.

A problémák orvoslására hazánk hosszas tárgyalások után 250 millió aranypengő kölcsonöt kapott 1924-ben. Ez volt az úgynevezett népszövetségi kölcson.²¹ A népszövetségi kölcson magas kamata azt eredm-

nyezte, hogy a hazai kamatszínvonal és a további külföldi kölcsönök ára emelkedni kezdett. Ezáltal pénzszüke alakult ki, amely a gazdaság egészére kihatott és egyébként életképes vállalkozások is veszélyes helyzetbe kerültek. Kölcsönfelvételnél elsőrendű adósok is 10% körüli kamatszinttel számolhattak, de nem volt ritkaság a 17–20%-os kamat sem.

Egymásra talált két jelenség ugyanakkor, a belföldi tőkeínség és a külföldi tőkebőség. Magánhitelek áradata indult el. A hazai tőkeszegény pénzintézetek igénybe vették a külföldi banktőkét s Magyarországon belül kiközvetítették. A külföldi tőke beözönlése nagy hitelkonjunktúra kialakulását eredményezte. Az 1920-as évek végére azonban ez a folyamat eladósodást eredményezett. Az egyre nagyobb hitelösszegek növekvő törlesztési kötelezettsége egyre súlyosabb pénzügyi tehertétellé vált. A magyar gazdaság teljesítőképessége pedig szép lassan háttérbe szorult.

4. A válságok kitörése, jellegzetességeik, okuk és a spekuláció

4.1. Az 1873-as gazdasági válság Magyarországon

A válság kirobbanásának évében eleinte Európában nyugalom honolt. Párizs nem sokkal volt a kommün után, Franciaország egy része még német megszállás alatt állt és így a franciák szegénnyé váltak a háború miatt.²² A már említett alapításokból így a franciák kimaradtak, a többi magasabb anyagi nívón álló, gazdagabb nemzet azonban folyamatosan részt vett benne.²³ Mindenki szeretett volna meggazdagodni. Kisebb repedések a „gründolás” építményén már 1872-ben megjelentek, a bécsi tőzsde akkor egy kicsit rogyadozott s feltűnt, hogy hová vezethet a tőzsdéjáték és az alapítási mánia, de abban reménykedtek, hogy Németország nagy tőkét fog az osztrák-magyar üzérkedés rendelkezésére bocsátani, majd mikor ez nem történt meg, azt remélték, hogy a hamarosan sorra kerülő vilákiállítás fog hatalmas tőkét Bécsbe vonzani.

Mindeközben Magyarországon folytatódott az alapítások kora. Újabb és újabb részvényekre alapított vállalatok és intézmények jöttek létre, melyek nagy része kezdettől nem volt életképes, mivel nem nyugodtak biztos alapokon. Sokat csak az „agiotage”²⁴ miatt hoztak létre, mások csak könnyelműek voltak.²⁵

A „nagy krach” 1873. május 9-én tört ki a bécsi tőzsdén. A kapitalista gazdasági berendezkedés addigi történetének legmélyebb válsága alakult ki. Kártyavárként omlott össze a szédelgésre alapított vállalatok, legfőképpen bankok egész sora és szerencsétlen módon maga alá temetett számtalan egyébként működő és életképes vállalkozást is. Ez hamarosan Magyarországra is átterjedt. Budapesten, valamint vidéken közvetlenül

a tőzsdekrach után huszonhat bank és takarékpénztár került csődbe vagy kezdte meg a felszámolását. Ezzel párhuzamosan fellépett egy súlyos hitelválság is, amelyen nem segített a bankjegykibocsátás sem. Az elkövetkező években a pusztulás folytatódott és mindösszesen hetvennégy pénzüintézet szűnt meg a válság következtében, ezek közt a Francia–Magyar Bank és az Angol–Magyar Bank testvér vállalataikkal együtt. A válság okozta veszteségek miatt megingott a kiegyezést követő években rohamosan a hazai hitelszervezetekbe nyomuló külföldi tőke. A külföldi tőke visszavonult a magyar piacról és egy időre tulajdonképpen megszüntette a magyarországi tevékenységét. A magyar pénzüintézetek öt óriása közül egyedül a Magyar Általános Hitelbank vészelt át a krízist, azaz csupán a legerősebb külföldi tőkeérdekeltség, a Rothschild-csoport volt képes megtartani a magyarországi előretolt állását.²⁶

Május 13-án az osztrák pénzügyminiszter megpróbálta megakadályozni, hogy a válság a kereskedelemre és az iparra is áterjedjen, kérésére a bankokat felfüggesztették, így próbálván az ércfedezetet menteni.²⁷

Nagy- és kisbirtokosok, nagy- és kistőkések egymással versenyeztek a „gründolás” idején és a tőzsdei spekulációkban, amellyel igyekeztek felhajtani a részvények árát.²⁸ Ez egy csapásra véget ért. Az 1873-as válság a szükséges tőkével nem rendelkező vagy azt nem jól felhasználó bankok közt hatalmas irtást végzett. A jelentősebb pénzüintézetek közül talpon maradt a már említett Magyar Általános Hitelbankon kívül a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank, az Első Magyar Iparbank, a Magyar Jelzálogbank és a Magyar Leszámítoló & Pénzváltó Bank.²⁹

Annak ellenére, hogy az 1873-as krízis rombolásai óriásinak tűntek, azok nagy része csak képzeletbeli értékeket tett tönkre, ugyanis habból és buborékból már akkor sem lehetett épületeket emelni. A Schönberg-féle tőzsdealap szerint 1872 és ’73 decembere közt 55 316 422 Ft volt a különbség az árfolyamoknál a fővárosban lévő hazai intézetek részvényei között.³⁰ Ha ezt a nagy százalékban csak spekulációs veszteséget átszámoljuk mai értékre, hatalmas összeget kapunk. A korban egy országgyűlési képviselő hozzávetőlegesen havonta százkilencen forintot keresett. Egy mai képviselő – szintén forintban – 989 000-et keres. E két számból levezetve a fenti tőzsdealap által írt veszteség mintegy 288 000 000 000 forint volt mai értéken. Egy év alatt és csak Budapes-
ten.

A túlzérkedés összeomlása után a fizetési és fogyasztási képesség le-
hanyatlott, az árak csökkentek, ez a romboló folyamat legalább 1875-ig tartott. A kamatláb esett, a tőkések jövedelme csökkent.³¹ Az emberek rákényszerültek a takarékosagra. A földjáradék, a vállalkozói nyereség

és a munkabér szintén lejjebb szállt. Az ennyire összeszűkült bevételek és az ebből fakadó gyenge költségek kihatott a beruházásokra, melyek szintén visszaestek és így a bankokra néhány nehéz év várt.

A külföldi tőkések nagyobb arányban újra 1879-ben jelentek meg, az osztrák és a francia nagytőke együtt tette meg az első lépéseket, létrehozták a Magyar Országos Bankot, egy jelentős új alapítást.³² Két korábbi kisbankot pedig feltőkésítettek az osztrák és francia beruházók, így az addig félmillió, illetve másfél millió forint alaptőkével működő Magyar Leszámítoló & Pénzváltó Bank és a Magyar Jelzálogbank is jelentős tényezővé vált. Egy másik osztrák–francia csoport a nagy múltú Pesti Magyar Kereskedelmi Bank alaptőkéjét emelte kétszeresére, így az 1880-as évekre már ismét öt külföldi érdekeltségű nagybank működött az országban. (Az itt említett négy nagy pénzintézet mellett az ötödik a Rothschild-csoporthoz tartozó Magyar Általános Hitelbank volt.) A felhalmozódó tőkének ismét jelentős részét kezdték befektetni az újabb alapításokba és takarékpénztárak, népbankok és vidéki bankházak egész sora alakult. A piac ismét élt, a recesszió után 1879-ben indult el új lendülettel az üzlet.³³

A válság kirobbanását több okra vezethetjük vissza és ezek közül csak egy volt a már említett spekuláció. Közrejátszott a hazai eseményekben az is, hogy az 1853-as jobbágy felszabadítás komoly anyagi terhet rótt az államra, mivel a nemeseket kárpótolni kellett az így elvesztett föld és ingyen munkaerő után, ami hosszú évekre elhúzódó folyamattá vált.³⁴ Ez az anyagi kompenzáció hatalmas összeggel terhelte meg az államkasszát még az 1870-es évek első felében is. Ehhez járult az 1873-as súlyos kolerajárvány és az az évi rossz termés. Amennyiben az egyes okok súlyát hazánk vonatkozásában sorrendbe akarjuk tenni, akkor józan emberi megfontolás alapján a legsúlyosabb a kolera volt, mely 1872 májusában jelent meg Máramarosban és következő év szeptemberéig országszerte szedte áldozatait. A második legsúlyosabb ok a rossz termés volt, mely főként a búzatermelést érintette. A búza rossz termése, mivel monokultúrája a hetvenes években egyértelműen meghatározó volt a szántóföldi természerkezetben szinte az egész országban ellátási nehézségeket okozott. Kisebb jelentőségű tényező volt a jobbágyfelszabadítás hosszú távú hatása, mely az államháztartás egyensúlyának megbomlását okozta. E három nagyobb válságok együttes negatív hatása is óriási lett volna, de végül a negyedik, az emberéletben, éhezésben és az állam egyensúlyának megbontásában legkisebb jelentőségű, a tőzsdekrach adta meg a kegyelemdőfést a magyar gazdaságnak és benne a bankszektornak, s mindezek a tényezők együttesen alakították ki az 1873-as válságot.

4.2. Az 1929–35-ös gazdasági válság Magyarországon

Az 1929-ben kezdődő, majd hosszan elhúzódó recessziót szokták „nagy gazdasági világválság”-nak is nevezni, mert valóban nagy volt, tulajdonképpen az egész civilizált világot érintette, azonban nem minden eleme jelent meg azonnal. A túltermelési válság már 1929-ben megjelent, más szektorra, például a pénzügyi szolgáltatások ágazatára csak később, 1931-ben terjedt át, akkor azonban hatalmas erővel rázta meg a bankokat.

A pénzügyi válság mélypontja nálunk is 1931 nyara után következett be, amikor Magyarországot elérte a pénzügyi és hitelszervezet nemzetközi összeomlása. Az adós országok, köztük Magyarország, rendkívül gyorsan, hónapok alatt veszítették el deviza- és aranytartalékjaikat. Az osztrák és német bankok helyzete megrendült, ennek hazai kihatása is volt, mivel összeomlott a Magyarországon erősen érdekelt Creditanstalt-Bankverein, s ez a hazai bankokat, mindenekelőtt a Creditanstalt-Bankverein-nel szoros üzleti viszonyt ápoló Magyar Általános Hitelbankot katasztrofális helyzetbe sodorta.³⁵ Az Oesterreichische Creditanstalt-Wiener Bankverein magyar beágyazódottságát jól mutatja, hogy a kor hazai bankfelügyeleti csúcsszerve, a Pénzügyi Központ az ő kezességüket használta sok éven keresztül adó- és vámilleték biztosítására. Az együttműködés stabil voltára utalt, hogy a kezesség 1926-ban még csak 1,6 millió pengő volt, később azonban emelkedni kezdett, 1928-ban két millió pengőre, majd néhány év után hárommillió aranypengőig növekedett.³⁶

A sok és folyamatos csőd miatt a külföldi hitelezők felmondták az összes lehető hitelt. A Magyar Nemzeti Bank május elseje és július tizenharmadika közt mintegy kettőszáz millió pengő, hozzávetőlegesen negyven millió amerikai dollár értékű devizát és aranyat fizetett ki. Ez meghaladta a Magyar Nemzeti Bank teljes deviza- és érckészletét, s csak azon az úton volt lehetséges, hogy a Nemzetközi Fizetések Bankjához és a vezető európai jegybankokhoz fordultak gyorssegélyért s ötmillió font értékű kincstárjegyet bocsátottak ki. Hazánk arany- és devizakészletei kimerültek, 40%-ról 28%-ra csökkent a pengő aranyfedezete. Mivel mindenki egyszerre akarta kivenni a pénzét, a hazai betéttulajdonosok és a külföldi hitelezők egyaránt, az egyidőben jelentkező kifizetési igény a magyar bankrendszer teljes összeomlásával fenyegetett.³⁷

A bankokba vetett bizalom megrendült, a legmagasabb szinteket is elérte az összeomlás veszélye. A Magyar Általános Hitelbank, mely az állammal és intézményeivel is szoros kapcsolatban állt tógazdaságok, útépítések valamint a MÁV által és a törvényhatóságoknak, Budapestnek,

Szegednek, Pécsnek, Debrecennek is hitelezett, tehát szinte az állam bankja volt, végül elkerülte a bukást.³⁸ Az összeomlást elkerülték, de a Magyar Általános Hitelbank s vele a bécsi Rothschildok jó hírneve erős csorbát szenvedett, s a Rothschildokhoz tartozás, mely hosszú évtizedeken át pozitívumnak számított, inentől arra szolgáltatott alapot, hogy a velük együttműködő Magyar Általános Hitelbankkal szemben bizalmatlanságot keltsen.³⁹ Pletykák jelentek meg, Pesten elterjedt, hogy a Hitelbanknál eszközölt külföldi hitelfelmondások okán elkerülhetetlenné vált devizaigénylések juttatták a Magyar Nemzeti Bankot rendkívül súlyos helyzetbe.

A gazdasági válság és a nyomában járó pénzügyi válság lenyomata az üzleti forgalomban 1931-től egyértelműen megjelent. A takarékbetétek, a folyószámla betétek, a váltótárca állomány és a mérleg fő összege mindenhol erősen lecsökkent. A legmagasabb 1930-as mérlegfőösszeg 1933-ra kettőszázhuszonöt millió pengővel csökkent. Ezt az összeget valorizálva szintén rémisztő számot kapunk. A harmincas évek közepén egy budapesti fémipari szakmunkás havi mintegy kettőszáz pengőt vihetett haza. Ma ugyanez az ember kb. háromszázezer forintot keres. Így kiszámolható, hogy a három év alatti mérlegfőösszeg csökkenés 337 500 000 000 forint volt mai áron. Elmondhatjuk, hogy a hazai pénzintézetek a '30-as évekbeli pénzforgalmukat majd csak egy évtized múltán érték el, illetve lépték túl, hozzávetőlegesen 1940–41-ben.⁴⁰

Az 1929–35-ös gazdasági világválság alapjaiban rengette meg az egész magyar gazdaságot és nem csak egy konjunkturális időszak végét jelentette, hanem annál sokkal mélyebb, fontosabb változások következtek be a '30-as években.

5. Válságkezelés, állami beavatkozás, mentőövek

5.1. Kísérletek a bankfelügyelés megszervezésére az 1873-as válság után

Az alkotmány helyreállítása után számos, az üzleti életet szabályozó törvény született, melyek előkészítésében az 1870-es jogászgűlés és 1871-től a kereskedelmi kamara is tevékenyen részt vett. A válság utáni legfontosabb szabályozások a német mintára elkészült kereskedelmi törvény 1875-ben, a váltótörvény 1876-ban és a csódtörvény 1881-ben voltak.⁴¹

Mivel a magyar pénzügyi rendszer sajátosan épült ki s ennek következtében időben megelőzte a bankok létrejöttét számos más intézmény, például takarékpénztárak és biztosító társaságok kialakulása, emiatt természetesen a pénzintézetek felügyelésének szükségessége is időben kicsit később jelentkezett és az integrált felügyelés gondolata eleinte még

csak nem is került szóba.⁴² Kezdetben a pénzügyi intézményekkel kapcsolatos ellenőrzések alapvetően a felügyelőbizottság feladatkörébe tartoztak. Ennek működése sokszor nem volt kielégítő, csak amolyan „pictus masculus”-ként annyi volt a feladata, hogy mindent jóváhagyjon, az üzletmenetet érdemben nem vizsgálta, kizárólag a vonatkozó törvények és a saját alapszabály formai és alaki betartásával foglalkozott. A korszak bankemberei inkább a saját belső ellenőrzésükön alapuló felügyeletet látták fontosnak. A felügyelet gyakorlati megvalósítása még sokáig nem valósult meg, pedig 1876-ban Széll Kálmán, akkori pénzügyminiszter is hangsúlyozta a bankok felügyelésének és szabályozásának szükségességét. Az intézményesített felügyelet kialakítására remek alkalom lett volna az 1873-as krízis, azonban ez nem következett be, aminek az lehetett az oka, hogy a hitelintézetek számának a válság következtében beálló csökkenése vélhetően nem érintette nagyon érzékenyen a felügyelés megszervezését javasoló szakmabeli szereplők egy jelentős részét, akik véleménye szerint a szabadpiaci megközelítés gazdaság-filozófiája és a piaci automatizmusok megfelelő hatékonyságot biztosítanak a piaci működéshez és a bürokratikus koordináció a hatékonyságot már nem növelné.

Emellett voltak kezdeményezések melyek a felügyelet szükségességét és a felügyelő szerv létrehozásának fontosságát hangsúlyozták, ilyen volt az 1870-es években a Miskolci Kereskedelmi & Iparkamarához benyújtott indítvány, mely a revíziót valamely a kormánytól független, autonóm egyesület formájában javasolta megvalósítani. Ehhez hasonló szisztémát vélt megvalósíthatónak a bankok revíziójának kérdésében Lukács László, későbbi pénzügyminiszter, Trautmann Henrik egyetemi tanár, a Kereskedelmi Akadémia későbbi igazgatója és Éber Antal is.

5.2. Pénzügyi megoldási kísérletek és válságenyhítés 1929–35 között

Míg a válság pénzügyi része csak 1931-ben érte el az országot, addig a záloglevelek és tőzsdei kötvények árfolyamának védelmére tizenegy hazai hitelintézet már 1929-ben intervenciós szindikátust alapított, majd a válság terebélyesedésével, már 1931-ben, létrehozták a Magyar Investment Rt.-t, azzal a határozott céllal, hogy megakadályozzák az árfolyamok nagymértékű esését. Sajnos kijelölt céljukat nem tudták elérni.⁴³

A problémák halmozódása miatt a teljes fizetéseképtelenség és az államcsőd elkerülésére 1931 július 13-án három napos bankzárlatot rendeltek el.⁴⁴ Erre a lépésre a kormányt egy berlini szükségrendelet készítette, amely szerint kedden és szerdán a németországi bankokat zárva kellett tartani, valamint hét végéig az értéktőzsdék is zárva maradtak. A bankzárlattal próbálták megelőzni azt, hogy Magyarországon „alarm-hangulat” alakul-

jon ki és a német események miatt az emberek lerohanják a bankfiókokat s lenyomja a részvényárakat a pánik által generált „bessz”⁴⁵ ereje.⁴⁶ Mire a bankok kinyitottak már új rendelkezések léptek életbe, innentől a betéteknek mindössze 5%-át fizették ki, ami maximum ezer pengő lehetett. A limitet később 10%-ra emelték. Azonban ez kevés volt, valamilyen módon meg kellett akadályozni a valuta- és devizakészletek szétszóródását is, emiatt bevezették a kötött devizagazdálkodást, zárolták a deviza- és aranykészleteket, a pengő szabad átválthatóságát megszüntették, a deviza ki- és befizetéseket csak a Magyar Nemzeti Bankon keresztül engedélyezték.⁴⁷ A kötött devizagazdálkodás bevezetése nyomán azok a bankok, melyek külföldi kölcsönökkel rendelkeztek, hitelezőkkel úgynevezett „Stillhalte-egyezményeket” kötöttek, amellyel elérték, hogy kötelezettségük teljesítését részben vagy egészben szüneteltették.⁴⁸ Ugyanebben az évben létrehozták a Külföldi Hitelek Országos Bizottságát, ők a külföldi hitelezőkkel tárgyaltak.⁴⁹ A devizaadósság visszafizetésével kapcsolatos folyamatos gondokat a transzfermoratórium 1931. december 23-i bevezetésével kívánták orvosolni, amely az 1924-es népszövetségi kölcsönön kívül felfüggesztette a külföldre irányuló adósságszolgálat teljesítését. A következő év tavaszától a külföldi hitelek visszafizetését a „Stillhalte-egyezmények” szabályozták. Ezek érvényesekké váltak a tizenhét legnagyobb hazai bankra, amelyek rövid lejáratú külföldi tartozással rendelkeztek. Óriási összegről volt itt szó, mivel az intézményi, visszaleszámítolási, folyószámla és egyéb hitelek, illetve kezességek, valamint a szintén ide sorolt záloglevelek és ipari kötvények értéke 351 544 377 pengőt tett ki.

Lépések történtek emellett a mezőgazdaság részére folyósított hitelek visszafizetésének biztosítására és a kölcsönt felvevő mezőgazdászok terheinek csökkentésére, ezek azonban súlyos anyagi következményekkel jártak a bankokra nézve. A likviditási problémák orvoslására, mely a hitelintézetek egy részét érintette, a kormány a fúziót javasolta. Ekkor kezdeményezték, hogy a Hitelbank olvassza magába a „gyenge intézeteket”, majd mikor ez lezajlott egyesüljön a Kereskedelmi Bankkal. Végül ez a tervzet megmaradt az elképzelés szintjén.⁵⁰

A kamatok szinten tartására megszervezték a Hitelügyi Tanácsot és a kamatmaximum megállapítását e szerv hatáskörébe utalták. A Hitelügyi Tanács rendelkezéseit a pénzintézetek folyamatosan próbálták kijátszani, azonban a helyzet ennek ellenére fokozatosan javult. Az MNB a váltóleszámítolási kamatlábat 1932-ben többször is csökkentette, először 20%-ról 7-re, majd 6-ra, végül 4,5-re, s ez egészen 1934-ig érvényben maradt.⁵¹ Ezeknek az intézkedéseknek sok hazai tőkésvállalat és nagyüzem köszönhette, hogy elkerülte a csődöt, a totális megsemmisülést, az összeomlást.

6. Konklúzió

Véleményem szerint mindkét válság nagyon pusztító volt, de mindkettő másként, jobban látszik az események íve, ha tekintetbe vesszük hazánk sajátos gazdasági fejlődési útját.

Az 1873-as recesszió volt a kapitalista berendezkedés első krízise Magyarországon, azonban itt nem csak modern tényezők hatottak, nem csak a pénzgazdaság kilengései okozták a gondokat, hanem a klasszikus válságtényezők is közrejátszottak, a rossz termés, a kolerajárvány.

Meglátásom szerint az 1929-ben kitört válság már kimondottan modern gazdasági krízis volt a XX. századi Magyarországon.

A bankrendszerek is eltérőek voltak a két időszakban, míg a XIX. század végi válság egy kialakulóban lévő pénzügyi rendszert talált telibe és omlasztott szinte teljesen össze, addig a XX. századi egy már kialakult struktúrát rogyasztott meg.

Jelentős különbség a két dekonjunktúra között, hogy eltérő területű, népességű és állapotú országban romboltak, mert míg a történelmi Magyarországon egy nagy területű, fejlődő gazdaságú államra csapott le a válság, addig a trianoni Magyarországot elérte recesszió egy kicsi, kivérett, magát épp összeszedni kezdő országot ért el. A nagyobb országban a bankok is jobban fejlődtek, a kis területen pedig megvolt a korábbi állammérethez alakított bankhálózat, de már nem azzal az erővel.

A két válság közül az elsőre inkább igaz a mondás: „Az üzletben nem rossz, ha valaki becsületes, könnyebb vele boldogulni, ugyanis ezen a téren kisebb a konkurencia.”⁵² Az egyéb tényezők mellett az 1873-as válság inkább volt spekulációs válság, s így elmondhatjuk, hogy a '73-as válságot jórészt a pénzintézetek okozták, míg az 1929-ben kezdődő krízis alapja inkább a túltermelés volt.

A két recesszió hazai bankokra gyakorolt hatása is jelentős. Az elsőnél a visszaesés megtisztító erővel hatott, Darwin-törvényét az élővilágból a bankvilágba átemelve egy pillanatra, azt mondhatjuk, a gyengék elhullottak, a második krach esetében inkább az állami beavatkozás felerősödését vehettük észre, mely az 1930-as évekre a magyar gazdaság többi szereplőjével együtt a pénzügyi szektort is jelentősen megváltoztatta. Itt a hasonlóság is láthatóvá vált. A két krízis tisztító hatással bírt a gazdaságra, a túlfűtött kapitalizmust visszahelyezte a normális kerékvágásba, és mindkét esetben egy erős felfelé mutató tendenciát roppantott meg. Megközelítőleg egyforma hosszúságú volt a válságokat követő talpra állás időszaka is, hozzávetőlegesen négy-öt év. A két válságról elmondhatjuk azt is, hogy széles társadalmi rétegeket érintettek. Míg a bankvezetők tőkéjüket veszítették el, addig a szegényebb rétegek jöve-

delmei jelentősen lecsökkentek és az emberek megélhetési költségei nagyon megemelkedtek.

A hazánk pénzügyi teljesítményét rontó tényezők közül érdemes megemlíteni az újra és újra jelentkező tökehiányt, valamint a javakkal való nem megfelelő gazdálkodást. Ennek jellemző példája egy 1876-os pénzügyminisztériumi irat, amely egy törvényjavaslat az 1873. évi XXXIII. és az 1874. évi XIV. törvénycikkek alapján kibocsátott kincstári utalványok egy részének visszavásárlásáról. Szép elképzelés, a probléma mindössze annyi, hogy a javaslat alapján a kincstári utalványok beváltására egy nyolcvan millió osztrák értékű forintos járadékkölcsön egy része szolgált.⁵³ Hitelből hitelbe.

Herakleitosz a materializmus előfutára szerint a világot mindössze négy, folyamatosan mozgásban levő, egymást váltakozva követő elem, a tűz, a víz, a föld és a levegő alkotja. A válságot a tűzzel azonosíthatjuk, az anyagi dolgokat elemesztő lángok után azonban mindig építő korszakok következtek, a régi, meghaladott dolgok elpusztulása új, jobb dolgoknak csinált helyet. Ez az 1873-as válság után a millenniumi ünnepekkel csúcsra érő felfutásban, az 1929–35-ös krízist követően pedig a válság nyomán létrejött diktatúrák legyőzése utáni újjáépítésben és erőszaktól elfordulásban volt tetten érhető.

JEGYZETEK/NOTES

1. Halász Sándor–Mandelló Gyula (1901): *Közgazdasági Lexikon III. Kötet. Munkásvédelem – Zsellérek*. Pallas Rt. Budapest. p. 607.
2. Gróf Lónyay Menyhért (1875): *Közügyeinkről. II. A Bankügy*, Athenaeum. Budapest. p. 302.
3. Gróf Lónyay Menyhért (1873): *Közügyeinkről*. Athenaeum, Budapest. p. 4.
4. Pólya Jakab (1890): *A Gazdasági Válság*. Athenaeum Rt. Budapest. pp. 1–134.
5. Berend T. Iván–Ránki György (1974): *Gazdaság és Társadalom. Tanulmányok*. Magvető Kiadó. Budapest. p. 81.
6. Halász Imre (1874): *Pénzügyeink hanyatlásának okai*. Nemzetgazdasági Szemle. p. 247.
7. Berend T. Iván–Ránki György (1974): p. 44.
8. Halász Imre (1874): *Pénzügyeink Hanyatlásának Okai*. Nemzetgazdasági Szemle. p. 247.
9. Piványi Ignác (1874): *A Vasúti Válság*. Nemzetgazdasági Szemle. p. 83.
10. Cameron Rondo (1994): *A Világgazdaság Rövid Története a Kőkorszaktól Napjainkig*. Mecénás Könyvkiadó. Budapest pp. 410–414.
11. *A Modern Magyar Gazdaság Története Széchenyitől a Széchenyi-tervig.* (2009) (Szerk.: Gulyás László) JATE, Press-Szegedi Egyetemi Kiadó. pp. 107–111.

12. Berend T. Iván–Ránki György (1974): pp. 91–123.
13. Berend T. Iván–Ránki György (1972): A Magyar Gazdaság Száz Éve. Kossuth Kiadó. Budapest pp. 24–28.
14. Berend T. Iván–Ránki György (1972): p. 43.
15. Milhoffer Sándor (1904): Magyarország Közgazdasága. Franklin T. Budapest. p. 81.
16. Krausz Simon (1991): A Pénzember. Egy Magyar Bankár Élettörténete. Kossuth Könyvkiadó. Kinizsi Nyomda. Debrecen. p. 36.
17. Halász Imre (1874): Pénzügyeink Hanyatlásának Okai. p. 246.
18. Radnóti József (1923): Akikről a Pénz Beszél. Világpiac Kiadása. Budapest. p. 118.
19. Radnóti (1923): p. 175.
20. Ránki György Szerkesztésében (1976) Magyarország Története: VIII. Kötet. Akadémiai Kiadó. Budapest. pp. 732–761.
21. Schlett András (2015): A Devizahitelezés Történeti Előképe. Magyarország külső eladósodása az 1920-as években. In: Lentner Csaba (szerk.): A Devizahitelezés Nagy Kézikönyve. Nemzeti Közszolgálati és Tankönyv Kiadó Zrt. Budapest. pp. 64–73.
22. Gróf Lónyay Menyhért (1875): p. 6.
23. Pólya Jakab (1890): pp. 4–7.
24. Agiotage (Id. azsiotázs). Fokozott spekuláció a tőzsdén vagy az árupiacon, amely a pénznemek, értékpapírok vagy áruk árának értékükön felül való felhajtására irányul. Az ázsio hullámszállásával való üzérkedés. Bakos Ferenc (1989) Idegen szavak és Kifejezések Szótára Akadémiai Kiadó Budapest. p. 82.
25. Pólya Jakab (1890): p. 2.
26. Berend T. Iván–Ránki György (1972): p. 26.
27. Gróf Lónyay Menyhért (1875): p. 300.
28. Berend T. Iván–Ránki György (1972): p. 25.
29. Tallós György (1995): A MÁH/1867–1948/. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. p. 61.
30. Pólya Jakab (1890): p. 7.
31. Pólya Jakab (1890): pp. 345–346.
32. Berend T. Iván–Ránki György (1972): pp. 26–27.
33. Pólya Jakab (1890): p. 11.
34. Kovács Tamás–Kovács Levente (2017): Bankvezérek, akik a MÁH-ot naggyá tették. Gazdaság és Pénzügy. III. pp. 156–157.
35. Ránki György szerkesztésében (1976) p. 609.
36. Ol. K 269/369. Tétel.
37. Ránki György szerkesztésében (1976) p. 609.
38. Ol. K 269/370. Tétel.
39. Tallós György (1995): pp. 225–227.
40. Botos János (2017): A Magyar Bankrendszer a Trianoni Traumától az Államosításokig. Gazdaság és Pénzügy. III. pp. 160–187.
41. Milhoffer Sándor (1904): p. 69.

42. Varga Bence (2016): A Magyar Bankfelügyelés Megszervezése. Gazdaság és Pénzügy. 2016/1. szám (3. évfolyam). Magyar Bankszövetség. pp. 61–67.
43. Botos János (2017): p. 176.
44. Ránki György szerkesztésében (1976): p. 610.
45. Bessz A tőzsdei papírok árfolyamesése. Bakos Ferenc (1989) Idegen Szavak és Kifejezések Szótára Akadémiai Kiadó Budapest p. 97.
46. Tallós György (1995): pp. 228–229.
47. Ránki György Szerkesztésében (1976): p. 610.
48. Botos János (2017): p. 178.
49. Schlett András (2015): pp. 80–82.
50. Ránki György Szerkesztésében (1976): p. 610.
51. Schlett András (2015): pp. 81–82.
52. Radnóti József (1923): p. 38.
53. Ol K 255/138.Csomó/8. Tétel, Pénzügy. Valutapol., Bank- és Hitelügyek.

FELHASZNÁLT IRODALOM/REFERENCES

- Bakos Ferenc (1989): Idegen Szavak és Kifejezések Szótára. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Berend T. Iván–Ránki György (1972): A Magyar Gazdaság Száz Éve. Kossuth Kiadó. Budapest.
- Berend T. Iván–Ránki György (1974): Gazdaság és társadalom. Tanulmányok hazánk és Kelet-Európa XIX–XX. Századi történetéről. Magvető Kiadó. Budapest.
- Berend T. Iván (szerk.) (1976): Magyarország története 8/1–2. 1918–1919/1919–1945. Akadémia Kiadó. Budapest.
- Cameron Rondo (1994): A Világgazdaság Rövid Története a Kőkorszaktól Napjainkig. Mecénás Könyvkiadó. Budapest.
- Gazdaság és Pénzügy (2016): 2016/1. szám (3. évfolyam) Magyar Bankszövetség. Budapest.
- Gazdaság és Pénzügy (2017): 2017/3. szám (4. évfolyam). Magyar Bankszövetség. Budapest.
- Gulyás László szerk. (2009): A Modern Magyar Gazdaság Története Széchenyitől a Széchenyi-Tervig, JATEPress. Szeged.
- Halász S.–Mandelló Gy. (1898–1901): Közgazdasági Lexikon. III. kötet. Pallas Rt. Budapest.
- Krausz Simon (1991): A Pénzember. Egy magyar bankár élettörténete. Kossuth Könyvkiadó. Debrecen.
- Lónyay Menyhért gróf (1873–75): Közügyeinkről. Athenaeum Kiadó. Budapest.
- Lónyay Menyhért gróf (1875): A Bankügy. Budapest.
- Milhoffer Sándor (1904): Magyarország Közgazdaság. Franklin Társulat. Budapest.

- Nemzetgazdasági Szemle (1874): <https://adtplus.arcanum.hu/hu/collection/KozgazdasagiSzemle/>
- Pólya Jakab (1890): *A Gazdasági Válság*. Athenaeum R. Kiadás. Budapest.
- Radnóti József (1923): *Akikről a Pénz Beszél*. Világpiac Kiadás. Budapest.
- Schlett András (2015): *A Devizahitelezés Történeti Előképe*. Magyarország külső eladósodása az 1920-as években. In: Lentner Csaba (szerk.): *A Devizahitelezés Nagy Kézikönyve*. Nemzeti Közszolgálati és Tankönyv Kiadó Zrt.
- Tallós György (1995): *A MÁH/1867–1948/*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Levéltári források

Ol.: K 269/369. Tétel, Külföldi Bankok Magyarországon

Ol.: K 269/370. Tétel, MÁH

Ol.: K 255/138. Csomó/8. Tétel Pénzügy, Valutapolitika, Bank- és Hitelügyek

KURDI Krisztina*

Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Budapest
Eötvös Loránd University, Faculty of Humanities, Budapest

**GALÍCIA KUTATÁSOK – ÉRDEKEK ÉS SZEMPONTOK
EGY KÖZÉP-EURÓPAI RÉGIÓ FELFEDEZÉSÉHEZ**

GALICIA RESEARCH – INTERESTS AND CONSIDERATIONS
FOR EXPLORING A CENTRAL EUROPEAN REGION

ABSTRACT

The focus of my paper is on Galicia's research over the last decades. After a change of regime in Eastern Europe began an intensive scientific research on the history of the former Polish area and then on the history and cultural heritage of the Habsburg province. I would like to present the political, economic and cultural aspects what motivated Poland, Austria, Germany and, of course, Ukraine to explore the region. In these countries, there are several historical, genealogical, literary and ethnographic institutes and research groups dealing with Galicia, whose activities and results are presented. As regards Ukraine, I want to extend my presentation to the so-called. West Ukraine, which includes Bukovina and Volhynia. Let me outline what precedents have made these historic and ethnic regions eligible for living identity for today's living Ukrainians, which is the taking of European values and the continuation of the civilian tradition, a regional identity that plays a role in today's Ukrainian state building.

Kulcsszavak: Kelet-Európa, Galícia, Osztrák–Magyar Monarchia, Ukrajna, Lengyelország

Keynotes: Eastern Europe, Galicia, Austro–Hungarian Monarchy, Ukraine, Poland

Galícia, az egykor az Osztrák–Magyar Monarchia részét képező tartomány az elmúlt évtizedekben került az érdeklődés előterébe. Sajátos módon az irodalomból indult el az a nosztalgia hullám, amely ráirányította a figyelmet az egykori Habsburg Birodalom eltűnt régióira. 1963-ban jelent meg a trieszti író Claudio Magris műve „A Habsburg mítosz az osztrák irodalomban” címmel, amely amellelt, hogy felfedezte az

* PhD; kurdik@t-email.hu

Osztrák–Magyar Monarchia kulturális örökségét, nemcsak nosztalgia-hullámot indított el, hanem egy újfajta Közép-Európa diskurzust is. A térségben lezajlott történelmi és geopolitikai fordulat ismét „felfedezhetővé” tette az addig a világ elől elzárt kelet-közép-európai területeket, így Galícia is megismerhetővé vált a széles nyilvánosság számára.

A kelet-európai rendszerváltást követően intenzív kutatások kezdődtek a tartomány történelmével és kulturális örökségével kapcsolatban, amelyhez ma már számos tudományos műhely és civil szervezet is csatlakozott. Ebben a tanulmányban arra teszek kísérletet, hogy – a teljesség igénye nélkül – bemutassam, milyen politikai, gazdasági és kulturális szempontok motiválják elsősorban Ukrajnát, Lengyelországot, Ausztriát a Galícia mítosz fenntartásában.¹

Az első világháború előtt az Osztrák–Magyar Monarchiában közel 4 millió ukrán élt, ebből 3,4 millió Galíciában, 300 ezer Bukovinában és 470 ezer Magyarországon.² A Habsburg időkben az ukránok számára ez a terület jelentette nemzeti törekvéseik színterét, ahol háborítatlanul építhették saját intézményeiket, ápolhatták nyelvüket, szemben a cári Oroszország területén élő ukránokkal, akiket a 19. században számos jogfosztás ért. Ehhez a térséghez köthető az ukránok két 20. századi elvetélt államalapítási kísérlete is (1918 és 1941).

Ukrajna 1991-es megalakulása után Galícia új jelentéstartalommal bővült: az Európához tartozást, a nyugati értékek befogadását szimbolizálta, a „másságot” a keleti országrészek, a Dnyeper menti ukrán területekhez képest. Az új ukrán identitásnak egyfajta alapja, talpköve lett az eltűnt tartomány, amely napjaink politikai és történelmi narratívájában az összekötő kapcsot jelenti Európa – vagy legalábbis Közép-Európa – és a mai ukrán állam között. Ez még akkor is igaz, ha ez a tézis csak Nyugat-Ukrajna esetében értelmezhető: a szintén az Osztrák–Magyar Monarchiához tartozó Bukovinára és a 18. század végéig, majd a két világháború között ismét Lengyelországhoz tartozó Podóliára, Polesiára és Volhíniára. Galícia minden szempontból ideális terület Ukrajna számára, mint a „használható múlt” tárgya. A Habsburg örökség felvállalása veszélytelen a mai Ukrajnára és az ukrán identitásra, miközben az osztrák mítosz marginalizálja a lengyelek szerepét a tartományban.³

A lengyeleket történelmi, politikai és kulturális örökségük köti nemcsak Galíciához, hanem egész Nyugat-Ukrajnához. A második világháború előtt 2,5 millió lengyel élt azon a területen, amely ma Ukrajnához tartozik. Olyan történelmi lengyel városok találhatóak itt, mint Lwów,⁴ Zsitomir, Kamienec-Podolszkij, Olesko és Bar.

A Habsburg uralom alatt a lengyelek számára Galícia azt a területet jelentette, ahol leginkább tovább tudták vinni az egykori államuk örök-

ségét. 1868 után a lengyel nemesség kezébe került a hatalom, ezért is tűnhetett úgy, hogy a tartomány lehet a „lengyel Piemont”, ahonnet egyesíteni lehet a szétszabdalt Lengyelországot. Azonban amikor 1918 után újjáalakult a lengyel állam és a tartomány teljes területe Lengyelországé lett, a Galícia név még a lengyel közigazgatásból is eltűnt, az ún. Kresy (Keleti Végék) része lett és négy vajdaságra osztották fel.

A második világháború kitörésekor a Szovjetunió megszállta a Galíciát kettészelő San folyótól keletre eső területeket. Miután 1941 júniusában a náci Németország megtámadta a Szovjetuniót, a területet District Galizien néven a Lengyel Főkormányzóságba olvasztották be. 1943–1944 folyamán Volhíniában és Kelet-Galíciában ukrán nacionalisták és az Ukrán Felkelő Hadsereg (UPA) több mint 100 ezer lengyelt mészároltak le, ezt követően a lengyel Honi Hadsereg megtorlóakcióiban mindegy 20 ezer ukrán vesztette életét. Ezek az események mind a mai napig árnyékot vetnek a lengyel–ukrán viszonyra és komoly emlékezetpolitikai viták tárgya mindkét oldalon.

Az egykori Galícia területén a második világháború után Lengyelország és a Szovjetunió osztozott, majd 1991-ben Kelet-Galícia az akkor létrejött Ukrajna része lett. Napjainkban mintegy 140 ezer lengyel él Ukrajnában, jellemzően szórványban, a legnagyobb közösségeik ma már nem határ menti területeken, hanem a Zsitormir és Hmelnjickij megyékben. Közülük sokan nyelvileg teljesen asszimilálódtak, csak néhány százaléuk tartja anyanyelvének a lengyelt.

1989-ben alakult a Towarzystwo Kultury Polskiej Ziemi Lwowskiej, a TKPZL (Lwóvi Területek Kultúrájának Társasága), majd 1992-ben kijevi központtal jött létre a Federacja Organizacji Polskich na Ukrainie, az FOPnU (Ukrajnai Lengyel Szervezetek Föderációja), amelynek Lvivben is működik fiók szervezete, de tevékenysége egész Galíciára, Bukovinára és részben Nyugat-Ukrajnára kiterjed. Mindkét szervezet a kulturális együttműködést szolgálja, konferenciákat, diákprogramokat szerveznek, elsődleges céljuk az ukrajnai lengyelek identitásának megőrzése, hagyományaik ápolása. Az FOPnU kezdeményezte az ún. Lengyel Ház (Dom Polski we Lwówie), létrehozását Lvivben, melynek 2015-ben rakták le az alapkövét, de máig sem készült el. Ugyanakkor Lviv megyében 43 különböző lengyel civil szervezet, cserkész klub, tánccsoport, kórus működik, magában a városban pedig 32 kulturális szervezet, köztük egy lengyel nyelvű színház is.⁵

Egész Ukrajna területén öt lengyel tannyelvű iskola működik, ebből három Galíciában (egy Mościskában, kettő Lvivben), ami összehasonlítva a többi kisebbséggel, a románokkal vagy a magyarokkal meglehetősen kevés (98 román, 61 magyar, 2013-as adat). Bár hasonló lélekszá-

mú a lengyel etnikum, mint a kárpátaljai magyarság, olyan felsőfokú tanintézzettel, mint a magyar nyelvű beregszászi II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola nem rendelkeznek.

A TKPZL támogatásával indult újra 1990-ben a Gazeta Lwowska, melyet eredetileg 1811-ben alapítottak és az egyik legjelentősebb lengyel nyelvű lap volt Monarchiában. Havonta két számmal jelentkezik, akár csak a Kurier Galicyjski, megjelenésüket a lengyel Külügyminisztérium támogatja.

Fontos azonban hangsúlyoznunk, hogy napjaink Lengyelország és Ukrajna viszonyában nem a kisebbségi kérdés a meghatározó. Az államközi kapcsolatokban sokkal fontosabbak Ukrajna európai integrációs törekvései, amelyben Lengyelország a legnagyobb támogatója. A két ország ennek érdekében stratégiai partnerségi viszonyt épít. Ukrajna nyugatos orientációját, az európai értékek elfogadást szolgálja 2013-ben létrehozott „Lengyel kultúra és Európai Párbeszéd Központja” elnevezésű intézmény Ivano Frankivszkban, az egykori Stanisławówban. A központ többes céllal jött létre: egyrészt feladatának tekinti a lengyel kisebbség identitásának erősítését ezért kulturális és tudományos programokat szervez, könyvtárat tart fenn, másrészt a helyi ukránoknak igyekszik bemutatni Lengyelországot, nyelvtanfolyamokat szervez, ukrán és lengyel fiatalokat nyaraltat, ezzel is erősíteni kívánja a két nép közötti párbeszédet. Az intézményt, melynek hatásköre az egész régióra kiterjed, a lengyel kormány szenátusa támogatja anyagilag.

Egész Nyugat-Ukrajnára kiterjed az az Európai Unió projekt, amely három ország, Lengyelország, Belorusszia és Ukrajna határ menti régióinak együttműködését támogatja. Az ún. CBC (Cross border Corporation) Programme 2014–2020, az Európai Regionális Fejlesztési Alap támogatásával jött létre, azzal a céllal, hogy felszámolja a regionális egyenlőtlenségeket, erősítse a gazdasági és társadalmi kohéziót, támogatva a határterületek infrastruktúrafejlesztését és a határokon átnyúló gazdasági, kulturális és biztonsági együttműködést. A már 15 éve működő, 170 millió eurós projekt nagy hangsúlyt helyez a természeti és kulturális örökség megőrzésére is.

Mindezek ellenére napjaink lengyel–ukrán viszonyát koránt sem nevezhetjük felhőtlennek. Sőt! A két ország kapcsolatát rendkívüli módon megterheli az az emlékezetpolitikai konfliktus, ami a második világháború alatt történtek megítélése okoz, különösen amióta a lengyel Szejm 2016-ban népirtásnak minősítette a volhíniai és kelet-galíciai eseményeket. Tovább súlyosbítja a történelemi terheket a második világháború utáni kitelepítések és lakosságcserek. 2017-ben Varsó ukrán történészeket nyilvánított nemkívánatos személynek, és sérelmezik, hogy az ukrán

hatóságok gátolják a tömegsírok feltárását. Tovább fokozta a feszültséget a 2018 februárjában a lengyel parlament felsőháza által elfogadott törvény, amely szankcionálja a volhiniai események tagadását vagy relativizálását, miközben egyenlőségjelent tesznek a nácik és az ukrán nacionalisták tettei közé.

A magyar kisebbséget sújtó nyelvtörvény természetesen a lengyeleket is érinti, ugyanakkor megfigyelhető, hogy a jobb megélhetés miatt az EU-ba vándorló ukránok egyre nagyobb számban íratják be gyerekeiket lengyel vagy éppen magyar nyelvű iskolákba. A kelet-ukrajnai háború következtében és több ezer ukrán menekült a szomszédos államba. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy 2018-ban közel 1,5 millió ukrán vendégmunkás élt Lengyelországban, akiknek egyharmada már állandó munkavállalási és lakhatási engedéllyel rendelkezik.

A konfliktusok ellenére azonban fontos aláhúznunk, hogy a lengyel és ukrán fél között folyamatos a párbeszéd: a közös történelmi múlt vitatott eseményeinek megítélését lengyel–ukrán vegyes történetész bizottságra az ún. Történetészek Fórumára és a Partnerségi Fórumra bízta, melyek évente többször is üléseznek. Ugyancsak folyamatos a párbeszéd a két ország kormánya között.

Az osztrákok és németek számára Közép- és Kelet-Európa évszázadok óta saját történelmüket is jelentette. A térség számos régiója a múltban a Habsburg Birodalomhoz vagy éppen Poroszországhoz, illetve Németországhoz is tartozott. A német kultúra és nyelv jelenléte már középkori Ostsiedlung keleti irányú terjeszkedéssel elkezdődött és folytatódott a koraujkorban is Mária Terézia és II. József magyarországi, galíciai és bukovinai betelepítési politikájával. Ausztriában a bécsi egyetem Kelet-Európa Története Intézete és a Szlavisztikai Intézet a kétezres évek elején közösen hozta létre a Das Doktoratskolleg Galizien elnevezésű tudományos műhelyt, amely küldetése szerint az osztrák Galícia multikulturális örökségét szeretné megőrizni. Az elmúlt években jelentős szakmai központtá nőtte ki magát, amely számos fiatal ukrán társadalomtudósnak és irodalmárnak biztosít kutatási lehetőséget Ausztriában. Ezzel tulajdonképpen kiképzik azt az értelmiségi réteget, amely Ukrajnában tovább ápolja a Habsburg örökséget.

A németek elsősorban az egykor galíciai és bukovinai telepések emlékének fenntartását tartják fontosnak. Már 1946-ban létrejött a német evangélikus egyház szervezésében az ún. Hilfskomitee der Galziendeutschen, amely eredetileg a második világháború után a térségből elűzött, kitelepített németek megsegítését szolgálta. A ma is működő közhasznú szervezet tanulmányutak, emléktúrák szervezésével, genealógiai kutatásokkal és könyvkiadással próbálja megőrizni a Galícia és Bukovina német

örökségét. Emellett gondozzák a még meglévő német temetőket, támogatják a kicsiny lélekszámú ukrainai protestáns közösségeket. Évenkénti találkozók is szerveznek az egykor itt élők leszármazottainak, és két-havonta jelentetik meg a „Blickpunkt Galizien – Das heilige Band” című kiadványt.

Nem lehet egyik ország érdekeltségébe sem besorolni a 2004-ben Harald Binder történész által létrehozott „Center for Urban History of East Central Europe” (Kelet-Európa Várostörténetének Központja). A svájci születésű, Ausztriában élő Binder saját vagyonából hozta létre Lvivben ezt a nonprofit szervezetként működő kulturális és tudományos központot. Amint azt az alapító okiratban is megfogalmazta, célja, hogy Lvivet/Lemberget nemcsak Ukrajna, de egész Európa kulturális, tudományos és szellemi központjává tegye, miközben erősítse az ukránok európai tudatát. Az intézmény különösen nagy hangsúlyt helyez Galícia egykori fővárosa épített örökségének megőrzésére. Az elmúlt 13 évben a Központ Európa egyik elismert urbanisztikai intézetévé nőtte ki magát.

Galíciáról nem lehet beszélni a valaha itt élt jelentős számú zsidóság említése nélkül. 1910-ben közel 900 ezer fő volt lélekszámuk, ami a tartomány összlakosságának 12%-át tette ki, ezzel a lengyelek és az ukránok mellett ők alkották a harmadik legnagyobb etnikumot. Az 1980-as években az Egyesült Államokba kivándorolt egykori oroszországi, ukrainai zsidóság elkezdte keresni gyökereit, felkutatni ősei földjét. A rendszerváltást követő időszakban egyre többen keresték fel közülük elhagyott, lerombolt zsinagógáikat, temetőiket. Az ún. Ostjudentum újra felfedezéséhez nagymértékben hozzájárult a már említett Claudio Magris egy másik könyve is, amelyet a galíciai zsidó íróról, Joseph Rothról és a keleti-zsidóságról írt.⁶ Ez elsősorban irodalmi aspektusból mutatta be ezt az eltűnt, de a térséget rendkívül meghatározó zsidó kultúrát. Ezt követően ismét divatba jöttek olyan szerzők művei, mint Karl Emil Franzos, Manes Sperber vagy Sólem Aléhem, akik könyveikkel nemcsak a letűnt „k. und k.” világ iránt ébresztettek nosztalgiát, hanem az eltűnt kelet-európai zsidóság iránt is.

Napjainkban már számos amerikai, izraeli és nyugat-európai egyetemen működnek a galíciai zsidósággal foglalkozó kutatócsoportok, műhelyek, szervezetek. Ilyen többek között a haifai egyetem kutató intézete, a jeruzsálemi Nevzlin Center. Minden évben diákok és önkéntesek is részt vesznek a sírok gondozásában, a zsidó örökség feltárásában, dokumentálásában. Az Egyesült Államokban működik a Gesher Galicia elnevezésű non profit szervezet, amely történeti- és családfa kutatásokat folytat, családtörténeti adatbázisokat épít. Az évi rendszerességgel megtartott konferenciáik mellett negyedévente kiadják a *The Galitzianer* című közleményeiket.

JEGYZETEK/NOTES

1. 2015-ben erről a Galícia mítoszról (Mythos Galizien) nyílt kiállítás a bécsi Wien Museumban. A tárlat az osztrák, lengyel, ukrán és a zsidó narratíva alapján mutatta be a tartományt.
2. Ivan L. Rudnytsky (1995): *The Ukrainians in Galicia Under Austrian Rule*. In Andrei S. Markovits, Frank E. Sysyn (Ed): *Nationbuilding and the Politics of Nationalism: Essays on Austrian Galicia*. Harvard Ukrainian Research Institute. Cambridge. 24. old.
3. Andrej Portnov (2009): Történelemírás ukrán módra. Megjegyzések a hétköznapi valóság történeti alapú átrendezéséhez. In Fedinec Csilla, Szereda Viktória (szerk.): *Ukrajna színeváltozása 1991–2008. Politikai, gazdasági, kulturális és nemzetiségi attitűdök*. Kalligram Régió Könyvek. Pozsony. 36–37. old.
4. A városnak több elnevezése is létezett: magyarul Ilyvónak hívták, lengyelül Lwów, németül Lemberg – később ebben a formában vált általánossá a magyar használatban is – oroszul Lvov, jiddisül Lemberik, ukránul Lviv.
5. Lagzi Gábor (2016): *A szovjet múlt és a bizonytalan jövő között*. Az ukrainai lengyel kisebbség. Régió. 2016/1. szám 42–72. old.
6. Claudio Magris (1971): *Lontano da dove: Joseph Roth e la tradizione ebraica orientale*. Einaudi. Torino.

FELHASZNÁLT IRODALOM/REFERENCES

- Magris, C. (1971): *Lontano da dove: Joseph Roth e la tradizione ebraica orientale*. Einaudi. Torino.
- Lagzi G. (2016): *A szovjet múlt és a bizonytalan jövő között*. Az ukrainai lengyel kisebbség. Régió. 2016/1. szám pp. 42–72.
- Portnov, A. (2009): Történelemírás ukrán módra. Megjegyzések a hétköznapi valóság történeti alapú átrendezéséhez. In Fedinec Csilla, Szereda Viktória (szerk.): *Ukrajna színeváltozása 1991–2008. Politikai, gazdasági, kulturális és nemzetiségi attitűdök*. Kalligram Régió Könyvek. Pozsony. pp. 36–37.
- Rudnytsky, I. L. (1995): *The Ukrainians in Galicia Under Austrian Rule*. In Andrei S. Markovits, Frank E. Sysyn (Ed): *Nationbuilding and the Politics of Nationalism: Essays on Austrian Galicia*. Harvard Ukrainian Research Institute. Cambridge, pp. 23–67.

KOVÁCS István* –NÁDASI Levente**

Debreceni Egyetem Gazdaságtudományi Kar
University of Debrecen Faculty of Economics and Business

**A KÖZÚTI TÁVOLSÁGOK HATÁSA A HAJDÚ-BIHARI
TELEPÜLÉSEK GAZDASÁGÁRA**

THE EFFECT OF ROAD DISTANCES ON THE ECONOMY
OF CITIES IN HAJDÚ-BIHAR COUNTY

ABSTRACT

It is a widely accepted view, that the accessibility of road infrastructure is one of the key factors of economic performance and growth. Based on this, one can conclude that the road distances affect the economy of a city significantly, since a city is getting less attractive location at site selection process of an investor firm searching for the ideal site as the given city is located far from highway system compared to those cities that are closer to highways. Thus, we assume that the distance from highways has a negative effect on the economy of a city.

In this paper we study the companies located in the cities of Hajdú-Bihar County, how the revenue on city level, the CAGR of revenue (between 2012 and 2016) and the distance from highway system, Debrecen and the centre of the district. Our analysis points out, on city level, there is no direct relationship between the CAGR of aggregate revenue and distances. On one hand, we can state, that high distance from highway system or from Debrecen does not determine a lower CAGR of aggregate revenue, as we can find both high growth rates in cities far from highway and low growth rates in closer cities. On the other hand, our industry level analysis shows that in the case of some industries (Machine manufacturing, Agriculture and Other services) there is a weak, but significant relationship between the indicators.

Kulcsszavak: távolság, versenyképesség, autópálya, iparági szerkezet, Hajdú-Bihar megye

Keynotes: distance, competitiveness, highway, industrial structure, Hajdú-Bihar county

* PhD; kovacs.istvan@econ.unideb.hu

** PhD; nadasi.leventes@econ.unideb.hu

1. Bevezetés

Kevés olyan témakör van, amiben olyan széleskörű egyetértés van a kutatók között, mint az, hogy az infrastruktúrának, azon belül is az úthálózatához való hozzáférésnek meghatározó jelentősége van egy adott település vagy egy megye versenyképességét tekintve. Ennek mértékéről viszont megoszlanak a vélemények. Németh (2006) szerint az autópálya csak viszonylag elmaradott térségek esetén járulhat hozzá a fejlődéshez, míg Gaal et al. (2016) szerint az autópálya önmagában nem képes dinamizálni a gazdaságot, ha nincsenek jó földrajzi adottságok, megfelelően képzett humán tőke, innovációra való képesség.¹

Az úthálózat kulcsszerepe a regionális gazdaságtan képviselői számára is alapvetésnek minősül. Capello (2008) értelmezésében a regionális gazdaságtan a közgazdaságtannak az az ága, amely a tér dimenzióját vonja be a piaci folyamatok elemzésébe.² Történeti ívű tanulmányában azt tárja fel, hogy az elmúlt 60 évben milyen elméletek születtek a tér szerepével kapcsolatban, illetve hogyan lehet ezeket kategorizálni. Lényegében 3 terület emelhető ki: a tradicionális elhelyezkedés-elméletek (regionális mikroökonómia), a növekedélméletek (regionális makroökonómia) és a fejlődélméletek (fejlesztélméletek, területfejlesztés).³ Mind a regionális mikro-, mind a makroökonómiai elemzésekben hangsúlyos szerepet kapott a települések és régiók térbelisége, egymáshoz képesti elhelyezkedése, illetve egymástól vett távolsága.

A térbeliség nem határozható meg a távolság azonosítása nélkül. Tóth (2005) rámutat arra, hogy az elérhetőség szempontjából nemcsak a távolság a fontos, számos tényező komplex összefüggései befolyásolják az autópályák gazdasági fejlődésre gyakorolt hatását.⁴ Ráadásul az elérhetőség csak bizonyos feltételek mellett képes a dinamikus fejlődés fenntartásához, ugyanakkor előfordulhat, hogy negatív hatással van a fejlődésre. Az elmúlt két évtizedben számos külföldi és hazai tanulmány született a távolság különböző koncepciójának körülírására, ezek között is élen jár a Lengyel (2010) és Erdősi (2013) által fémjelzett irányzat. Manapság egyre több kutatás zajlik olyan témában, ami a távolság valamilyen kalkulált mutatóját (mint például a gazdasági távolság) használja az egyes területek fejlődésének elemzésére, vagy a távolságot nem metrikus rendszerben értelmezi, hanem az időbeli dimenzióját emeli ki a két pont közötti elérésnek.⁵ Mindezek mellett a távolságot lehet hagyományosan légvonalban is mérni, ám olykor, például az infrastruktúra szerepének azonosításakor, célszerűbb a közlekedési reáltávolságot használni: a közúton mért távolságot alapul venni.

Világ gazdasági szinten a globalizációval, makrogazdasági szinten a közlekedési infrastruktúra elérhetőségének biztosításával és minőségé-

nek javításával jelentősen csökkentek a szállításnak és ezáltal a kereskedelemnek a költségei, ami mikroszinten a régiók/települések fejlődését segítik elő.⁶ Magyarországon az egyik legnyilvánvalóbb megjelenése ennek a folyamatnak az autópálya-hálózat bővülése és az ipari parkok teljesítménye közötti kapcsolat. Egyértelműen kimutatható, hogy a hazai ipari parkokba települő cégek egyik legfőbb szempontja, hogy az adott terület közel legyen az autópályahálózathoz.⁷ Az autópályahálózattól vett távolság növekedése egyértelműen csökkenti a hajlandóságot az adott területre való betelepülésre a vállalkozások beruházási döntéseinél, ami a település növekedési potenciáljára lehet negatív hatással. Egy másik mechanizmuson keresztül, de szintén negatívan hathat a távolság a települések helyzetére, hiszen a kisebb községekről nehezebben érhetőek el a közszolgáltatásokat biztosító járásközpontok, vagy akár a megyeszékhely.⁸

Jelen tanulmányunkat a fenti szakirodalmak inspirálták, és ezen írásokra alapozva azt elemezzük, hogy a közlekedési távolságnak van-e kimutatható hatása a Hajdú-Bihar megyei települések gazdaságára. A közúton mért metrikus távolság hatását 3 relációban vizsgáljuk meg: (i) az adott település és a település központjától legközelebb található autópályafeljáró távolsága, (ii) az adott település központjától Debrecen központjának távolsága, és (iii) az adott település központjának és a járásközpont távolsága. Feltételezésünk szerint minél nagyobb a távolság a különböző relációkban, annál kisebb lesz az adott település gazdaságának növekedése.

2. Hajdú-Bihar megyei adatok

2.1. Az adatbázis

A távolság hatásainak vizsgálatával foglalkozó írások többnyire nyilvánosan elérhető, aggregált adatokkal dolgoztak, dolgoznak. A TeIR, a KSH vagy a NAV közzétett adatai ugyanakkor nem teszik lehetővé sem az ágazati megbontást, sem a céges szintű elemzést, így elemzésünkben másfajta megközelítést alkalmazunk.

A következőkben felhasznált adatok lényegében 2 forrásból származnak. A települések gazdasági növekedését az adott településen székhellyel rendelkező működő státuszú gazdasági társaságok árbevételének átlagos növekedési ütemével mérjük. Bár a bevett makroökonómiai szóhasználat a bruttó hozzáadott érték rögzített áras növekedési ütemével azonosítja a növekedési ütemet, ám jelen mikroszintű elemzés ezt több ok miatt sem tudja megtenni. Egyrészt a vizsgált cégek beszámolóiból nem tudunk egységes módszerrel pontos hozzáadott értéket kalkulálni

(legfőképpen az eredménykimutatás eljárási különbségei miatt), másrészt a szakirodalomban sincs egységes álláspont arra vonatkozóan, hogy hogyan érdemes hozzáadott értéket mikroszintű adatokból származtatni. Emiatt az elemzés arra fókuszál, hogy 2012 és 2016 között mekkora volt az éves átlagos növekedése az adott településen bejegyzett cégek aggregált árbevételének.

A Céginfo.hu adatszolgáltatása az adott időszakban aktuálisan működő gazdasági társaságokra irányult, amelyek nem állnak felszámolás, csődeljárás, végelszámolás vagy kényszertörlési eljárás alatt és Hajdú-Bihar megyében van a székhelyük. A vállalatok 2012–2016 üzleti évekre vonatkozóan feltöltött beszámolóikból elérhető árbevétel adatukat, a beszámolóban megjelölt főtevékenységüket, illetve a székhely címet használtuk fel az adatbázis kiépítéséhez.

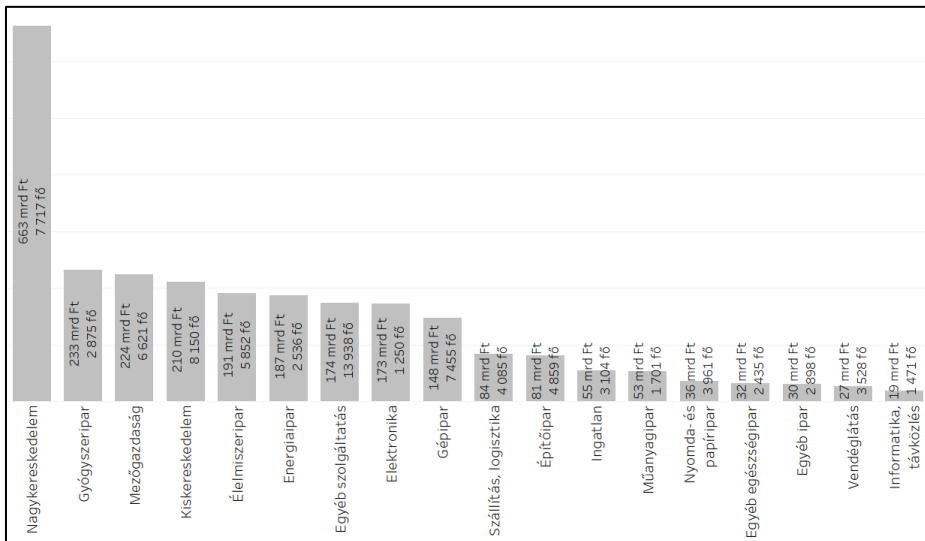
A távolsági adatok a Google Maps szolgáltatásából származnak. Tekintettel arra, hogy az adatbázisban az összes cég adatait összesítettük, ami 12 840 tételt jelent, így rendkívül nagyszámú távolsági adat leszűrését jelentette volna, ha céges szinten vizsgáltuk volna meg a távolságok hatását. Emiatt minden településhez egy távolság értéket rendeltünk, függetlenül attól, hogy a cégek egyébként a település központjától távolabb helyezkednek el (például ipari hasznosítású területen), vagy pontosan a vizsgált reláció útjában. Az eredményeink értékelésekor és az esetleges gyakorlati felhasználáskor erre feltétlenül tekintettel kell lenni.

Az adatokat Excel táblázatban rendszereztük, és a táblázatkezelővel, illetve a Tableau Desktop Professional Edition 10.5.1. adatelemző szoftverrel elemeztük.

2.2. A vizsgálat eredményei

Hajdú-Bihar megye iparági szerkezetét az *1. ábrán* vázoltuk fel, amely az egyes iparágak 2016-os árbevétel és foglalkoztatotti létszám adatait tartalmazza árbevétel szerinti csökkenő sorrendben. Látható, hogy a megyében a kereskedelem, a mezőgazdaság és a ráépülő élelmiszeripar vannak a legnagyobb árbevételű ágazatok között, amihez a gyógyszeripar (gyakorlatilag 99%-ban a debreceni TEVA révén) tud felzárkózni. Foglalkoztatásban már vannak jelentősebb ágazatok, például az egyéb szolgáltatások vagy a gépipar, így összességében az említett ágazatok adják a hajdú-bihari gazdaság magját.

1. ábra: Hajdú-Bihar megye iparágainak nettó árbevétele 2016-ban (Mrd Ft)
Figure 1.: Net revenues of industries in Hajdú-Bihar County in 2016 (billion Ft)

Adatok forrása: Lásd a fenti szövegben

Az Európai Bizottság által használt Régiós Versenyképességi Index (RCI) adatai szerint az Észak-alföldi Régió a 263 régió közül a 233., miközben az egy főre jutó GDP (vásárlóerő-paritáson) a 255.⁹ Bár megyei szinten nem áll rendelkezésre a mutató, de ebből is világosan látszik, hogy Hajdú-Bihar az egyik legelmaradottabb, az egyik legkevésbé versenyképes térség az EU-ban, így érdemes vizsgálni, hogy látható-e kapcsolat az úthálózaton vett távolság és a települések növekedése között. Debrecen központi szerepe ebben a térségben mindig is meghatározó volt – különösen a 2014 utáni időszakban –, aminek a mértékét az 1. táblázatban becsülhetjük meg. Érdeemes megjegyezni, hogy a valós súly még a 60%-nál is jóval nagyobb lehet, hiszen az árbevételben és/vagy foglalkoztatásban itt nem jelennek meg azok a szervezetek, amelyeknek csak telephelye van a megyében (pl.: bankok, kereskedelmi láncok, országos cégek), és a Debreceni Egyetem (kb. 6000 fő), önkormányzati és állami hivatalok stb.

1. táblázat: A hajdú-bihari járásközpontok gazdasági súlya árbevétel és létszám szerint (2016-ban)

Table 1.: The weight of the district centers of Hajdú-Bihar by revenue and number of employees (in 2016)

Település	Árbevétel (Mrd Ft)	Létszám (fő)	Saját járásában a súlya	
			Árbevétel	Létszám
Debrecen	1 519 (58%)	49 836 (60%)	99%	99%
Hajdúszoboszló	185 (7%)	4 735 (6%)	32%	50%
Hajdúböszörmény	75 (3%)	4 545 (5%)	80%	84%
Berettyóújfalú	49 (2%)	1 988 (2%)	60%	56%
Hajdúnánás	47 (2%)	1 776 (2%)	74%	63%
Balmazújváros	43 (2%)	2 139 (3%)	80%	71%
Derecske	19 (1%)	907 (1%)	34%	38%
Püspökladány	18 (1%)	1 283 (1%)	22%	36%
Nyíradony	13 (1%)	760 (1%)	34%	37%
Hajdúhadház	13 (1%)	548 (1%)	35%	30%
Többiek összesen	636 (24%)	15 919 (18%)	–	–
Összesen:	2 617 (100%)	84 436 (100%)	–	–

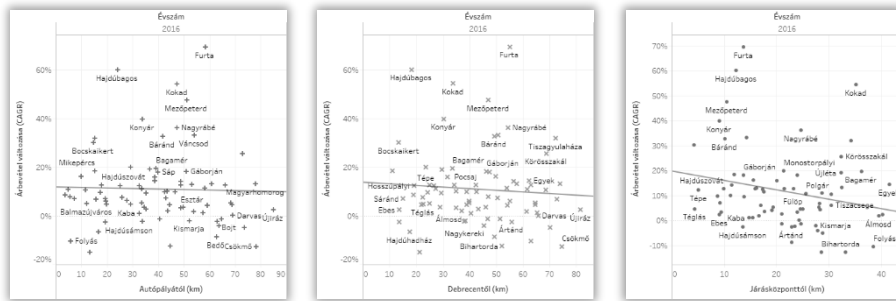
Adatok forrása: Lásd a fenti szövegben

Debrecen stratégiai célja az, hogy a határokon átívelő, a Kárpát-medence keleti részének a központja legyen, mind gazdasági, kulturális, oktatási és egyéb területeken. Ez a vezető szerep hatalmas felelősséggel is jár a megye településfejlesztése kapcsán, hiszen a térség felzárkóztatása csak összehangolt stratégia mentén lehetséges. Ennek adott keretet Debrecen, amikor a megyei és környékbeli települések vezetőit invitálta meg az Agglomerációs Fejlesztési Tanácsban való részvételre, ahol a települések egymással kooperálva egészíthetik ki a régióközpont fejlesztési terveit.¹⁰ Nem véletlen, hogy már több megyei és környékbeli város is hivatalos szerződést is kötött Debrecennel a településük fejlesztése érdekében. Mindezekre alapozva érdemesnek tartjuk megvizsgálni, hogy az egyes települések fejlődésére van-e kimutatható hatása a Debrecentől vett távolságnak.

A kisebb települések növekedésére feltételezhető, hogy hatással van a járásközpontok távolsága, hiszen a járásközpontokban koncentrálnak a járást kiszolgáló hivatalok, illetve a szolgáltatók (könyvelők, jogi szolgáltatók, különféle szerelési szolgáltatást nyújtók, egészségügyi és egyéb intézmények). Mindezek alapján 3 elemzést végeztünk a kilométerben vett távolság és a települési árbevétel növekedésének kapcsolataira.

2. ábra: Autópályától, Debrecentől és járásközponttól vett távolság hatása az árbevétel növekedésére

Figure 2.: The impact of the distance taken from the motorway, Debrecen and district centers on the growth of revenue

Függő változó: árbevétel növekedési üteme			
Távolságok			
Magyarázó változók	1. modell	2. modell	3. modell
Autópályától vett távolság	-0.0001218 (0.886581)		
Debrecentől vett távolság		-0.0006659 (0.505147)	
Járásközponttól vett távolság			-0.0037677 (0.0674552)
Konstans	0.112988** (0.0035597)	0.137515** (0.004095)	0.197877*** (0.0001)
Megfigyelések száma	80	79	70
R-négyzet	0.000	0.006	0.048

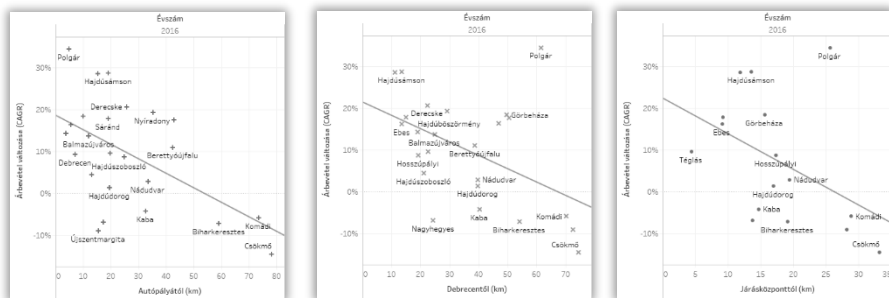
Jelmagyarázat: * 5 százalékon; ** 1 százalékon; *** 0,1 százalékon szignifikáns változóra utal, zárójelben a p-értékek;
Adatok forrása: Lásd a fenti szövegben

Az adatok nem mutattak kapcsolatot egyik reláció esetében sem ezen két változó között, hiszen található magas árbevétel növekedés az autópályához közel is (pl.: Debrecen), ugyanakkor távolabb is (pl.: Berettyóújfalu), és fordítva. Amennyiben iparági besorolástól függetlenül minden vállalatra megvizsgáljuk az autópályától, Debrecentől, és járásközponttól vett távolság árbevételre gyakorolt hatását, azt látjuk (2. ábra), hogy az összefüggés igen csekély és statisztikailag nem szignifikáns. A várt negatív előjelű együtthatók megfigyelhetők az ábrákon, azonban mindhárom regressziós modell esetében azt kaptuk, hogy a magyarázó változók nem szignifikánsak és a modellek magyarázóereje nagyon alacsony. Ezzel tulajdonképpen alátámasztottuk azon – a fentiekben hivatkozott – elemzéseket, amelyek szerint a távolság önmagában nem magyarázza a növekedést és a versenyképességet.

Ennek az lehet az oka, hogy a cégek nagyon heterogének, van ahol fontos a távolság, és van, ahol kevésbé, ezért érdemes megnézni néhány

kiemelt szektoron belül, hogy kimutatható-e ez az összefüggés. Az adatokat úgy csoportosítottuk, hogy iparági bontás szerint tudjuk elemezni a kapcsolatot. Így viszont számos esetben kaptunk alacsony aggregált árbevételi értékeket a különböző települések esetében, hiszen az könnyen előfordulhat, hogy egy községben nincs mondjuk gépipari tevékenység, vagy ha van is, akkor is egy mikrovállalkozás foglalkozik vele, alacsony árbevétellel. Emiatt csak a 100 millió forint feletti árbevételű településeket vizsgáltuk meg, hiszen, ha egy településen egy ágazat árbevétele nem éri el ezt a küszöböt, akkor az az ágazat gyakorlatilag minimálisan járul hozzá a település gazdaságához.

3. ábra: Autópályától, Debrecentől és járásközponttól vett távolság hatása az árbevétel növekedésére az egyéb szolgáltatások iparágban
Figure 3.: The impact of the distance taken from the motorway, Debrecen and district centers on the increase of revenue in other services industry

Függő változó: árbevétel növekedési üteme			
Egyéb szolgáltatás			
Magyarázó változók	1. modell	2. modell	3. modell
Autópályától vett távolság	-0.003459** (0.0043015)		
Debrecentől vett távolság		-0.003196* (0.0167233)	
Járásközponttól vett távolság			-0.0085587 (0.0845244)
Konstans	0.186105*** (0.0001)	0.214797*** (0.0003634)	0.224232* (0.0236382)
Megfigyelések száma	25	24	16
R-négyzet	0.304	0.234	0.198

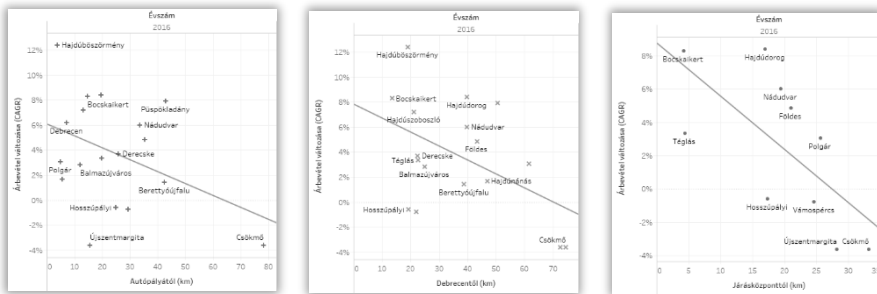
Jelmagyarázat: * 5 százalékon; ** 1 százalékon; *** 0,1 százalékon szignifikáns változóra utal, zárójelben a p-értékek
 Adatok forrása: Lásd a fenti szövegben

A továbbiakban azt fogjuk megvizsgálni, hogy az autópályától, Debrecentől és járásközponttól vett távolság hogyan befolyásolja a vállalatok árbevételének növekedését az egyes iparágakban. A terjedelmi korlátok miatt most csak azokat az ágazatokat ismertetjük, amelyekben valamilyen kapcsolat kimutatható volt.

Az egyéb szolgáltatások iparágban jól kivehető, hogy minél távolabb van a vállalat az autópályától, Debrecentől vagy a járásközponttól, annál lassabban növekszik az árbevétel. Az adatokból azt látjuk, hogy az autópálya és Debrecen közelsége nagyon fontos az egyéb szolgáltatások szempontjából, a járásközponttól vett távolság azonban kevésbé jelentős, mivel az elgüttható nem szignifikáns.

4. ábra: Autópályától, Debrecentől és járásközponttól vett távolság hatása az árbevétel növekedésére a gépiparban

Figure 4: The impact of the distance taken from the motorway, Debrecen and district centers on the growth of revenue in machinery industry

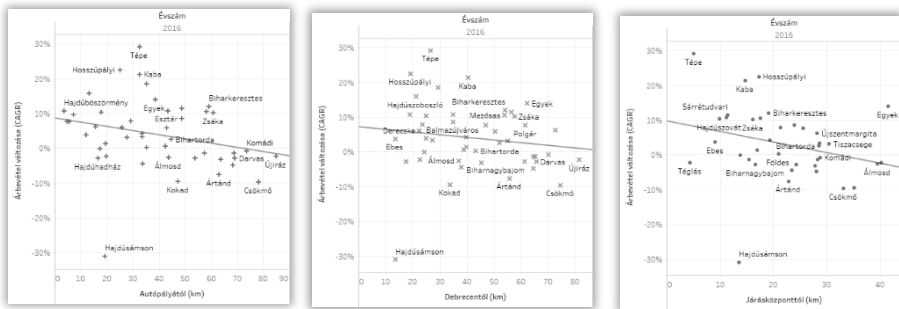
Függő változó: árbevétel növekedési üteme			
Gépipar			
Magyarázó változók	1. modell	2. modell	3. modell
Autópályától vett távolság	-.000954 (0.0948952)		
Debrecentől vett távolság		-.0011158* (0.0494986)	
Járásközponttól vett távolság			-.0031979** (0.0341104)
Konstans	0.0608891** (0.0015663)	0.0783035** (0.0026051)	0.0876469** (0.0115278)
Megfigyelések száma	18	17	10
R-négyzet	0.165	0.233	0.449

Jelmagyarázat: * 5 százalékon; ** 1 százalékon; *** 0,1 százalékon szignifikáns változóra utal, zárójelben a p-értékek
Adatok forrása: Lásd a fenti szövegben

A gépiparban azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az autópályától vett távolság kevésbé fontos, a Debrecentől való távolság már 5 százalékos megbízhatósági szint mellett szignifikáns, a járásközponttól vett távolság mutatja a legrobosztusabb eredményeket, és a modell magyarázóereje is itt a legnagyobb.

5. ábra: Autópályától, Debrecentől és járásközponttól vett távolság hatása az árbevétel növekedésére a mezőgazdaságban

Figure 5.: The impact of the distance taken from the motorway, Debrecen and district centers on the growth of revenue in agriculture

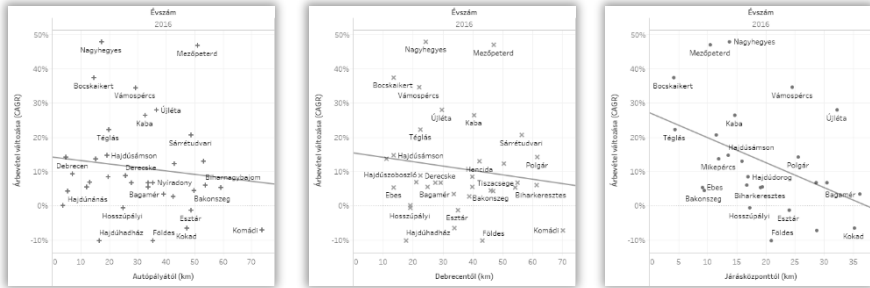
Függő változó: árbevétel növekedési üteme			
Mezőgazdaság			
Magyarázó változók	1. modell	2. modell	3. modell
Autópályától vett távolság	-0.0011442 (0.0878181)		
Debrecentől vett távolság		-0.0007654 (0.345203)	
Járásközponttól vett távolság			-0.0030472 (0.0995213)
Konstans	0.0837746** (0.0053074)	0.0721761 (0.0613838)	0.0977323* (0.0293602)
Megfigyelések száma	47	46	37
R-négyzet	0.063	0.020	0.076

Jelmagyarázat: * 5 százalékon; ** 1 százalékon; *** 0,1 százalékon szignifikáns változóra utal, zárójelben a p-értékek
Adatok forrása: Lásd a fenti szövegben

A mezőgazdaságban is csak enyhe negatív kapcsolat figyelhető meg, azonban a regressziós együttható egyik esetben sem szignifikáns, így a kapcsolat az adott minta alapján nem meggyőző. Vagyis arra a következtetésre lehet jutni, hogy a mezőgazdaságban valószínűleg nem olyan fontosak a távolságok, mint a többi szektorban.

6. ábra: Autópályától, Debrecentől és járásközponttól vett távolság hatása az árbevétel növekedésére a nagykereskedelemben

Figure 6.: The impact of the distance taken from the motorway, Debrecen and district centers on the growth of revenue in wholesale sector

Függő változó: árbevétel növekedési üteme			
Nagykereskedelem			
Magyarázó változók	1. modell	2. modell	3. modell
Autópályától vett távolság	-0.0008232 (0.550533)		
Debrecentől vett távolság		-0.0012804 (0.421431)	
Járásközponttól vett távolság			-0.007278* (0.032504)
Konstans	0.133786** (0.0087362)	0.154006* (0.0155808)	0.271326*** (0.0004968)
Megfigyelések száma	36	35	26
R-négyzet	0.011	0.020	0.177

Jelmagyarázat: * 5 százalékon; ** 1 százalékon; *** 0,1 százalékon szignifikáns változóra utal, zárójelben a p-értékek
 Adatok forrása: Lásd a fenti szövegben

A nagykereskedelemben is szépen látszik a negatív összefüggés a távolság és az árbevétel növekedési üteme között, azonban csak a járásközponttól vett távolság esetén kapunk viszonylag meggyőző eredményeket.

3. Összefoglalás

A fentiekben részletezett lineáris regressziós elemzések alapján összességében megállapítható, hogy a közúton mért metrikus távolság nem determinálja egy adott település gazdaságának növekedését, hiszen aggregált adatokat nézve nem mutatható ki összefüggés az árbevétel növekedési üteme és a távolságok között. Ezzel alátámasztottuk a korábbi elemzések eredményeit, azaz lehet, hogy a települések elérhetősége függ a közúton vett távolságtól, de nem determinálja önmagában a növekedést.

Iparági szinten vizsgálódva azonban van kapcsolat a változók között, bár az egyes iparágakban különböző jelentőséggel bír. Az összes adatot tekintve nem igazán látszik szignifikáns összefüggés, de az Egyéb szolgáltatásokra, valamint a Mezőgazdaságra szűrve egy gyenge kapcsolat fedezhető fel, míg a legerősebb kapcsolat Nagykereskedelemben és a Gépiparban figyelhető meg. Ezek az ágazatok alkotják a megye gazdaságának javát, így kiemelt szerepe lehet a fejlesztésük szempontjából ennek a megállapításnak is.

Az Egyéb szolgáltatások esetében az autópálya közelsége tűnik a legfontosabbnak, de elég jelentős tényező Debrecen közelsége is. A Gépiparban egyértelműen az számít a leginkább, ha a járásközpont közel van. A Mezőgazdaságban nem tűnik annyira fontosnak a távolság, viszont a Nagykereskedelemben szintén járásközpont közelsége tűnik az első számú befolyásoló tényezőnek. Ezeknek az eredményeknek a figyelembevétele javasolt a települések befektetés-ösztönzési stratégiája kialakításakor, hiszen nem minden ágazat rendelkezik azonos növekedési potenciállal egy autópályától, vagy járásközponttól távol eső településen.

JEGYZETEK/NOTES

1. Németh Nándor (2006): Az M3-as autópálya hatása a térség társadalmi-gazdasági folyamataira. In: Kertész Ádám–Dövényi Z.–Kocsis K. (szerk.): III. Magyar Földrajzi Konferencia: Absztrakt kötet. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.; Gaal Gyula–Szalmáné Csete Mária–Török Ádám (2016): Közlekedés és térségfejlesztés. Autópálya mindenek felett? Magyar Tudomány.
2. Capello, Roberta (2009): Space, growth and development. in: Capello, R.–Nijkamp, P. (szerk.) Handbook of Regional Growth and Development Theories. Edward Elgar, Cheltenham. pp. 33–52.
3. Lengyel Imre (2010): A regionális tudomány „térnyerése”: reális esélyek vagy csalfa délibábok? Tér és Társadalom, 3. pp. 11–40.
4. Tóth Géza (2005): Az autópályák szerepe a regionális folyamatokban. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
5. Erdősi Ferenc (2013): A távolságfogalmak értelmezése és alkalmazásuk. Tér – Gazdaság – Ember, 1. évf., 3. sz. pp. 27–48.
6. Erdősi Ferenc (2002): Gondolatok a közlekedés szerepéről a régiók/városok versenyképességének alakulásában. Tér és Társadalom, 16. évf., 1. sz. pp. 135–159.
7. Kiss, Éva–Tiner, Tibor (2012) Depending on motorways – transport connections of Hungarian industrial parks and their enterprises. Hungarian Geographical Bulletin, Vol. 61., No. 2., pp. 131–154.
8. Szabó Tamás (2017): A területi versenyképesség és a közszolgáltatások hozzáférhetőségének kapcsolata. Polgári Szemle, 13. évf. 1–3. szám. pp. 165–175.

9. https://ec.europa.eu/regional_policy/en/information/maps/regional_competitiveness/#2
10. Az országban már sok helyen debreceni modellként emlegetik, lásd pl.: <https://demokrata.hu/magyarorszag/sikeres-pecset-akarunk-160488/>

FELHASZNÁLT IRODALOM/REFERENCES

- Capello, Roberta (2009): Space, growth and development. in: Capello, R.–Nijkamp, P. (szerk.) *Handbook of Regional Growth and Development Theories*. Edward Elgar, Cheltenham. pp. 33–52.
- Erdősi Ferenc (2002): Gondolatok a közlekedés szerepéről a régiók/városok versenyképességének alakulásában. *Tér és Társadalom*, 16. évf., 1. sz. pp. 135–159.
- Erdősi Ferenc (2013): A távolságfogalmak értelmezése és alkalmazásuk. *Tér – Gazdaság – Ember*, 1. évf., 3. sz. pp. 27–48.
- Gaal Gyula–Szalmáné Csete Mária–Török Ádám (2016): Közlekedés és térségfejlesztés. Autópálya mindenek felett? *Magyar Tudomány*, 177. évf. 8. szám. pp. 991–996.
- Kiss, Éva–Tiner, Tibor (2012) Depending on motorways – transport connections of Hungarian industrial parks and their enterprises. *Hungarian Geographical Bulletin*, Vol. 61., No. 2., pp. 131–154.
- Lengyel Imre (2010): A regionális tudomány „térnyerése”: reális esélyek vagy csalfa délibábok? *Tér és Társadalom*, 3. pp. 11–40.
- Németh Nándor (2006): Az M3-as autópálya hatása a térség társadalmi-gazdasági folyamataira. In: Kertész Ádám–Dövényi Z.–Kocsis K. (szerk.): *III. Magyar Földrajzi Konferencia: Absztrakt kötet*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Szabó Tamás (2017): A területi versenyképesség és a közszolgáltatások hozzáférhetőségének kapcsolata. *Polgári Szemle*, 13. évf. 1–3. szám. pp. 165–175.
- Tóth Géza (2005): Az autópályák szerepe a regionális folyamatokban. *Központi Statisztikai Hivatal*, Budapest.

DUKAI Edit*

Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Kar
Földtudományok Doktori Iskola
University of Pécs, Faculty of Sciences Doctoral School of Earth Sciences

EGYETEMVÁLASZTÁS ÉS ELÉGEDETTSÉGI VIZSGÁLAT A PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEMEN TANULÓ KÜLHONI FIATALOK KÖRÉBEN

UNIVERSITY CHOICES AND SATISFACTORY ANALYSIS OF ETHNIC
HUNGARIAN STUDENTS FROM NEIGHBOURING COUNTRIES
AT THE UNIVERSITY OF PÉCS

ABSTRACT

The number of international students has reached 3200 at the University of Pécs in the September of the 2016/17 semester. 6% of these students are made up of student coming from neighbouring countries. The target group was queried via surveys.

The study presents the university selection factors of the ethnic Hungarian students coming from neighbouring countries enrolled in the training programs of the UP, mapped by countries, and then exploring the similarities between the certain countries studied. In addition to the aspects of choosing university, the analysis focuses on the success of the integration of young student and the measurement of the satisfaction during the time spent at the university.

The results show that the young people who took part in filling out the survey were motivated by building their future, opportunities for future jobs and building relationships as well as gaining knowledge to take part in the graduate mobility program. The result of several questions is related to the fact that the opinion of the University of Pécs is considered average in the neighbouring countries. Choosing a university was primarily determined by the recommendations of friends and acquaintances, and secondly, the reputation of the university, the quality of education and information provided by the Internet or the media also played a role. The target group is moderately or more satisfied with the services provided by the university. At the time of their arrival, the greatest difficulty in integrating for the young people was the local bureaucracy and building their social life.

Kulcsszavak: hallgatói mobilitás, külhoni fiatal, egyetemválasztás, elége-
dettségi vizsgálat, Pécsi Tudományegyetem

Keynotes: student mobility, ethnic Hungarian students, university choices,
satisfaction survey, questionnaire, University of Pécs

* PhD-hallgató/PhD-student; dukai.edit@pte.hu

1. Bevezetés

Az elmúlt évtizedekben rohamos fejlődés ment végbe a felsőoktatási intézmények nemzetköziesedése területén a világban. Maga a jelenség többféle módon számszerűsíthető, mint például más országokból hazánkba, illetve az onnan kifelé irányuló tudományos és kutatói tanulmányutak számának emelkedésében, az oktatói és hallgatói mobilitásban jelenlévő létszámok változásának tendenciáiban, vagy akár a határokon átvélő tudományos együttműködések számának alakulásában. A Pécsi Tudományegyetemen (továbbiakban: PTE) végbemenő nemzetközi hallgatói létszám növekedés jól bemutatja a magyar felsőoktatásban megjelenő külföldi hallgatók létszámának növekedését.

A világ felsőoktatási intézményei nagy hangsúlyt fektetnek a nemzetközi hallgatók beiskoláztatására, amelyek számos előnnyel szolgálnak a részt vevő egyénnek, valamint a fogadó intézmények és államok számára egyaránt. A hallgatók egyrészt olyan kurzusokhoz és képzésekhez juthatnak, amelyek a saját országukban nem elérhető. Fontos kiemelni, hogy a 2016-os Academic Ranking of World Universities szerint a világ 200 legjobb egyeteméből, csak 15 volt a fejlődő országokban megtalálható.¹ Hazánkban működő felsőoktatási intézményekben több világnyelven indított képzés jelent meg így a külföldi hallgatók állománya folyamatosan nőtt. A nemzetközi hallgatók csoportján belül megkülönböztetünk a Kárpát-medence területéről érkező magyar ajkú fiatalokat és idegen nyelvű képzésben részt vevő külföldi hallgatók táborát. Tanulmány továbbiakban a határon túli magyarok helyzetét elemzi. Országok szerinti bontásban is bemutatásra kerül a 2007/2008 és a 2017/2018-as tanév szerint.

1. táblázat: Az első öt legtöbb hallgatót küldő szomszédos ország hallgatói létszáma 50 fő feletti reprezentációban (fő)

Table 1.: Number of students sent from the first five neighboring countries sending the most students with a representation over 50 (capita)

2007/2008			2017/2018		
Ssz.	Ország	Fő	Ssz.	Ország	Fő
1.	Románia	3133	1.	Románia	2141
2.	Szlovákia	2178	2.	Szerbia	1931
3.	Ukrajna	1372	3.	Szlovákia	1710
4.	Szerbia	1310	4.	Ukrajna	1168
5.	Horvátország	146	5.	Horvátország	74

Forrás: A táblázat Oktatási Hivatal (Felsőoktatási statisztika: stat2017_2_6_2), Berács (2007) adatai alapján készült

A 2007/2008-as tanévben a legtöbb hallgató Romániából érkezett, melyet a Szlovákiából és Ukrajnából érkezett hallgatók követettek. A tíz évvel későbbi statisztikai eredményeket figyelembe véve, azt mondhatjuk, hogy a sorrend némileg változott, 2017/2018-as tanévben első helyen szintén Románia szerepel, viszont már ezer fővel kisebb hallgatói számmal. Berács József tanulmányában kitér arra, hogy a Romániából érkező hallgatók száma évekkel későbbi csökkenését két okkal lehet megindokolni. Elsőként Románia európai uniós tagságának köszönhetően a fiatalok az előző évekhez képest könnyített ügyintézással jelentkezhetek más tagország felsőoktatási intézményébe. Ennek következtében Németországban és Franciaországban megnőtt a Romániából érkező hallgatók száma. A német és francia felsőoktatás vonzása általában a nyelvet már tanulmányaik alatt tanuló, esetleg német/szász felmenőkkel rendelkező fiatalok estében figyelhető meg. Továbbá, Románia területén több magyar képzés is indult az elmúlt években, ezáltal nagyobb számban, és változatosabb területeken tudtak tanulni.²

Sorrendben a második legnagyobb létszámot küldő országgént 2017/2018-as tanévben Szerbia látható. A szerbiai magyar ajkú hallgatók tanulmányi migrációjának motivációjaként továbbra is megfigyelhető a gyengülő gazdasági helyzet, jövőtervezés bizonytalansága, a szűk felsőoktatási lehetőség, az államnyelv hiányos ismerete és más országok diplomájának minősége.³

Harmadikként Szlovákia szerepel a listán, ez esetben a magyar ajkú fiatalok számának csökkenése feltételezhetőleg a romániai fiatalok számának csökkenésének okaival hozható összefüggésbe hozható, mégpedig az európai uniós csatlakozás által nyújtott átjárhatóbb jelentkezés más országok felsőoktatási intézményeibe. Horvátország, és Szlovénia esetében a külföldi területen élő magyarság folyamatos asszimilációjának köszönhetően az egyetemre jelentkező magyar ajkú fiatalok száma is évről évre csökken. Ez feltételezhetően részben az asszimilációnak köszönhető.

2. Kutatási előzmények

A budapesti Márton Áron Szakkollégiumban lakó, miniszteri ösztöndíjjal rendelkező külföldi fiatalok körében 2008 tavaszán egy mélyinterjú vizsgálatot készített Christian Epare. A mélyinterjújuk során az egyetem és szakválasztás is felmerült. A szerző által kiemelt interjúrészek szerint az egyetem hírneve, a rokonok és barátok által nyújtott tájékoztatás, az oktatás hírneve és az ország kultúrájának megismerése is egyaránt befolyásolta a hallgatók döntését.⁴

Szlovákiában a Nemzetstratégiai Kutatóintézet (továbbiakba: NSKI) a Rákóczi Szövetség munkatársaival együttműködve egy 590 középiskolai hallgató által kitöltött kérdőívet dolgozott fel, melyben jövőképüket vizsgálta. A kutatási célcsoportként a Szlovákia területén élő magyar ajkú felsőoktatási intézményválasztás előtt álló fiatalok kerültek meghatározásra. A kitöltők a kérdőívben 24 intézményválasztási preferenciával kapcsolatos válaszlehetőség közül két tényezőt jelöltek kiugró számban, elsőként „azt tanuljam, ami érdekel”, illetve „az ott szerzett végzettséggel könnyen el lehessen helyezkedni”. E két szempontot követi a „jó híre legyen az iskolának” és a „büszkék legyenek rám a szüleim”.⁵ Ebből következően a szlovákiai érettségizők körében erős a választott tudományterület iránti kötődés, fontosnak tartják, hogy olyan területen tudjanak tanulni, majd pedig dolgozni, amely személyes érdeklődésüknek is megfelel. A kutatás folytatásában a Budapesten tanuló szlovákiai magyar fiatalokkal készített mélyinterjú eredményei kerülnek elemzésre.⁶ Az interjúalanyok három fő szempontot emeltek ki az egyetemválasztás motivációjaként: a magyar, mint képzési nyelv, a gyermekkori élmények – értékek és tapasztalatok, amelyek a szülőktől, nagyszülőktől és testvérektől kapott benyomásokat foglalják magukba – és harmadikként a választott felsőoktatási intézmény presztízse, színvonala. Azon fiatalok, akik már Budapesten tanultak tovább, nem említették a választott tudományterület fontosságát, hanem inkább az anyanyelv kardinális szerepét emelték ki. Ez azt az érdekes kérdést veti fel, hogy vajon a fiatalok más, érdeklődésüknek nem megfelelő területeket is választanak-e a tannyelv, vagy a korábbi gyerekkori élmények és az egyetem presztízse miatt?

Márkus Zsuzsanna a Márton Áron Szakkollégium támogatásával Kárpátalján kérdőíves felmérést készített 12 középfokú, magyar tannyelvű oktatási intézményben. A kitöltők (n = 418 fő) 41%-a jelezte azt, hogy magyarországi egyetemre adja be jelentkezését. A vizsgálat szerint a fiatalok felsőoktatási intézmény országának választásánál fontos aspektus a középiskolai intézményük földrajzi elhelyezkedése, pontosabban annak Magyarország határától való távolsága. Az anyaországot választott fiataloknál a magyarországi családi/rokoni kapcsolat és a jövőbeni letelepedés is fontos szerepet jelentett.⁷ Ukrajnai magyar fiatalok esetében az otthon, anyanyelven való továbbtanulásra két intézményben, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán és az Ungvári Nemzeti Egyetem Ukrán–Magyar Oktatási Tudományos Intézetében van lehetőség, illetve tíz magyar intézmény kihelyezett tagozatának alapképzésén.

A szerbiai, gazdasági tanulmányokon végzős hallgatókkal, 2013-ban Ágyas Réka, szociológus készített mélyinterjút, egyetemválasztási döntéseket, munkaerőpiaci elvárásokat és migrációval kapcsolatos gondola-

tokat érintve. Ezen fiatalok Magyarország területén működő intézményben tanultak tovább. A tíz fővel készített mélyinterjúk elemzésénél arra a következtetésre jutott, hogy az interjúalanyok számára hangsúlyosan a magyar nyelven való tanulás a legmeghatározóbb motiváció, ezt követte a szülői ráhatás, illetve az európai uniós diplomaszerzés lehetősége.⁸

Dukai Edit által végzett két kutatás (2015. – kérdőíves és 2016. – mélyinterjú) megvizsgálta a magyarországi és szerbiai felsőoktatási intézményben tanuló szerbiai magyar fiatalok egyetemválasztást motiváló tényezőit.⁹ A kéziratban a kérdőíves és a mélyinterjú vizsgálat eredményei kerültek összehasonlításra. A kérdőíves kutatás szerbiai egyetemet (n = 434 fő) és magyarországi egyetemet (n = 203 fő) választott szerbiai magyar fiatal egyetemválasztási motivációját vizsgálta. Az eredmények alapján elmondható, hogy a hét válaszlehetőség közül a szerbiai felsőoktatásban továbbtanult fiatalok számára a „távolság” jelent meg legnagyobb arányban, 47%-ban, amelyet a „ösztöndíj” (46%) és a „szülők motiválása” (30%) követett. A Magyarországon továbbtanult fiataloknál a legfontosabb három tényező pedig a „jobb képzést nyújt” (72%), a „tannyelv” (62%) és az „adott ország kitörési lehetőséget nyújt” (47%) jelent meg. Ezen szempontokat figyelembe véve, elmondható, hogy Szerbiában tanult hallgatók számára fontos, hogy a szülőhelyüktől könnyen megközelíthető felsőoktatási intézménybe nyerjenek felvételt, illetve a 2011-ben megjelent Magyar Nemzeti Tanács által nyújtott ösztöndíj lehetőséget is fontosnak tartják, hisz nagy anyagi segítséget nyújt a fiataloknak és a szülőknek is. A magyar felsőoktatásban jelen lévő szerbiai fiatalok számára pedig döntően a jobb képzés jelent meg ösztönző hatással, amelyet a tannyelv és a kitörési lehetőség követett. A kapott válaszokból kiindulva kitöltők véleménye alapján a szerbiai felsőoktatási intézmények képzése gyengébb, mint a magyarországi képzések, viszont válaszadók nagy része feltételezhetőleg nem rendelkezik összehasonlításra alkalmas tapasztalattal, csupán az európai diploma lehetősége kelti fel érdeklődésüket.

A 2016-os mélyinterjú vizsgálat szerint a 10 fős vizsgálatból 5 fő választotta a magyar és 5 fő a szerbiai intézmények egyikét. A magyarországi fiatalokkal való beszélgetés során az oktatás minősége három alkalommal került említésre, egy, már Magyarország területén élő családtag által elmondott tapasztalatok, két személy esetében jelent meg fontos szempontként az ország választásban, az ismerősök, a tannyelv és az ország pedig egy – egy alkalommal jelent meg befolyásoló tényezőként. A Szerbiában aktív hallgatói jogviszonnyal rendelkező fiatalok között voltak, akik határozottan tudták, hogy mely tudományterületen és mely országban szeretnének továbbtanulni, míg a válaszokban egy–egy említés

jelent meg a képzési központ és a szülőváros közötti távolságról és a már ott tanuló rokon tapasztalatai szempont mellett. A kérdőíves vizsgálattal egybehangzóan döntően legnagyobb számban a jelölést az oktatás minősége kapta, amely szintén azt feltételezi, hogy egy általános vélemény alakult ki a két ország képzési minőségének megítéléséről. A mélyinterjú vizsgálatban kapott eredmények megegyeznek a Szlovákiából Budapestre költözött fiatalok válaszaival,¹⁰ melyek ugyancsak az oktatás minőségét és presztízsét, a tannyelv fontosságát, a rokonok és ismerősök által átadott ismeret és tapasztalat és velük megélt élmények fontosságát hangsúlyozzák.

A vajdasági térségről fentebb említett három tanulmány mindegyikében kitűnt a válaszadók körében a magyar nyelven tanulás fontossága, feltételezhetőleg a vajdasági magyar felsőoktatási szakok hiánya miatt. Emellett az európai uniós diploma megszerzése, jobb képzés reménye, kitörési lehetőség is jelen volt a válaszokban, ezek alapján kimondható, hogy a fiatalok céltudatosan választják a jövőjükhöz illeszkedő diploma minőségét. A szerbiai magyar fiatalok számára anyanyelven folyó, vagy részben anyanyelven folyó képzés Szerbiában hat intézményben található, emellett a magyar felsőoktatásban jelen lévő intézmények kihelyezett karokat és képzéseket indítottak.

A tanulmány célkitűzéseként az alábbi kutatói kérdések kerültek meghatározásra:

K1: Vajon a PTE-n tanuló külföldi fiatalok az egyetem által nyújtott képzési lehetőségek vagy a jövő szempontjából hasznosítható esélyek miatt döntöttek a PTE mellett?

K2: A külföldi területekről érkezett fiatalok nem vettek részt nyelvi utazásban, tehát vajon az oktatási rendszer, vagy a beilleszkedés jelent-e nehézséget a fiatalok számára?

3. Kutatás módszertana

A tanulmányban három kutatási módszer jelenik meg, a statisztikai elemzés, a másodelemzés és kérdőíves vizsgálat. A statisztikai elemzéshez az Oktatási Hivatal¹¹ és Berács József¹² tanulmányában megjelent adatok kerültek felhasználásra, amelynek a segítségével átfogó képet ad a másodelemzés az elmúlt évek hallgatói létszám alakulásáról. A második, szakirodalmi elemzés, a témában született szakirodalom vizsgálati eredményeit tárja fel. A harmadik, a kérdőíves módszerhez egy már meglévő kérdőív került alkalmazásra. A felmérésben használt kérdőívet M. Császár Zsuzsanna készítette, a három nagy vidéki egyetemen tanuló

külföldi fiatalok vizsgálatához. A kérdőív előzetesen már kitöltésre került a Pécsi Tudományegyetemen a nemzetközi hallgatók körében. A külhoni fiatalok körében készített felmérés elsődleges célja a fiatalok egyetemválasztási és elégedettségvizsgálatának feltérképezése volt, másodlagos cél pedig a külhoni fiatalok és a nemzetközi hallgatók eredményének összevetése és elemzése. A vizsgálat alapját egy huszonegy kérdésből álló kérdőív képezte, amely szociodemográfiai, feleletválasztós, félig nyitott és nyitott kérdések mellett numerikus, leíró és értékelő skálás kérdéseket is tartalmazott. A kérdéssor három fő témakört különít el: az első az egyetemválasztás és elégedettségi vizsgálat, a második a városi térhasználat és a várossal kapcsolatos elégedettség mérése, és harmadikként a hallgatók képzéséhez, lakhatásához, minden napi életéhez kapcsolódó anyagi ráfordításukat vizsgáló rész.¹³ A nemzetközi hallgatók által kitöltött angol nyelvű kérdőív kérdései nem kerültek módosításra, csupán magyar nyelvre fordításra, a két lekérdezés alkalmával kapott adatok későbbi összehasonlítása érdekében.

Jelen kutatás fókuszában azon magyar ajkú fiatalok állnak, akik határon túli régiókból a PTE képzéseire nyertek felvételt. A kitöltői kör felkeresése hólabda módszer segítségével valósult meg. A tanulmányban a kérdőív első témaköre, az egyetemválasztás és intézményi elégedettség méréssel kapcsolatos kérdésekre adott válaszok kerülnek feldolgozásra. Az eredmények minden vizsgált kérdés esetében küldő országonként kerülnek elemzésre, illetve csoportosításként – európai uniós tagállam és nem tagállam – viszonylatában is megvizsgálja a hallgatók attitűdjének különbségét.

4. Eredmények

A PTE nemzetköziesítési törekvésének köszönhetően a 2016/2017-es tanév szeptemberében a beiratkozott külföldi hallgatók száma elérte a 3200 főt. Az említett tanév szeptemberében 245 fő határon túli diák aktiválta szemeszterét a PTE képzésein, ők az adott tanév nemzetközi hallgatói létszámának csupán 6%-át tették ki. A külhoni diákok elsődleges célállomása Budapest. A főváros mellett a három nagy vidéki egyetemen, a Debreceni Egyetemen, a Szegedi Tudományegyetemen és a Pécsi Tudományegyetemen tanulnak, de más kisebb felsőfokú intézményben is előfordulnak.¹⁴ Az adatok szerint a PTE külhoni hallgatóinak csoportjában legnagyobb számban Szerbiát képviselték a fiatalok, 113 fővel, ezt követi Románia 47 fővel, Szlovákia 41 fővel. Az egyes határon túli területekről különböző létszámban jelentkeznek a fiatalok, mivel közlekedésük a képzési hely és születésük szerinti település között hosszadalmas,

több átszállást igénylő. Pécs városa földrajzilag nehezebben megközelíthető, mint a másik két vidéki egyetemváros és a főváros. A lekérdezésnél az 1. táblázatban is kiemelt országok kerültek figyelembevételre, amely alapján a 2. táblázatban bemutatásra kerülnek a kitöltők küldő országai.

2. táblázat: PTE-n tanuló külföldi fiatalok és a kitöltésben részt vett fiatalok száma
Table 2.: The number of ethnic Hungarian students studying at the University of Pécs and the number of young people taking part in the survey

Ország	PTE hallgató (fő)	Kitöltő (fő)	Arányosan (%)
Szerbia	113	29	26
Románia	47	10	21
Szlovákia	41	5	12
Horvátország	21	8	38
Ukrajna	18	2	11
Szlovénia	5	1	20

Forrás: Kérdőív alapján saját szerkesztés

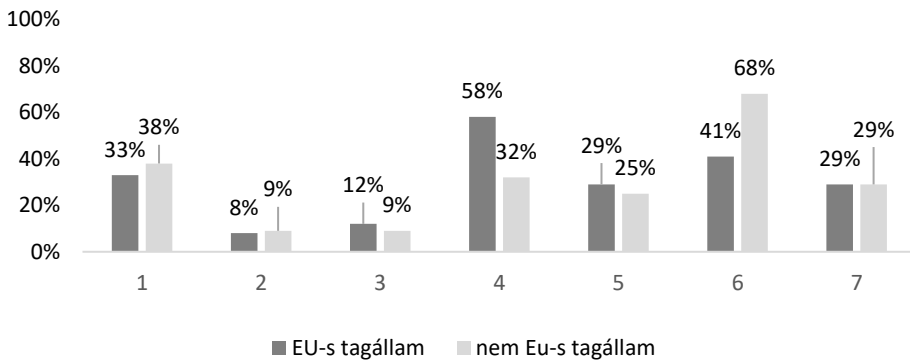
3. táblázat: Miért döntött külföldi tanulmányok mellett? (fő)
Table 3.: Why have you decided to study abroad? (capita)

	RO (10 fő)	SK (5 fő)	HR (8 fő)	SI (1 fő)	SRB (29 fő)	UA (2 fő)	Össz. (55 fő)
Színvonalas hazai felsőoktatás hiánya	3	1	4	0	11	1	20
Azonos színvonalú képzés eltérő alacsonyabb költségek mellett, mint otthon	0	0	1	1	3	0	5
Új kultúrák és nyelvek megismerése	2	1	0	0	3	0	6
Kapcsolatépítés, ismeretszerzés	6	2	6	0	9	1	24
Függetlenedés otthontól és a szülőktől	3	2	4	0	8	0	17
Jövőépítés, kedvező munkalehetőségek a jövőben	5	1	4	0	19	2	31
Kalandvágy	1	2	4	0	7	2	16
Egyéb	2	0	0	0	3	0	0

Forrás: Saját felmérési adatok alapján

Első kérdés – Miért döntött külföldi tanulmányok mellett? – esetében hét válaszlehetőséget és egy egyéb alternatívát adtunk meg. A kitöltők több válaszlehetőséget is megjelölhettek.

1. ábra: Miért döntött külföldi tanulmányok mellett? (%)
Illustration 1.: Why have you decided to study abroad? (%)

1 – színvonalas hazai felsőoktatás hiánya; 2 – azonos színvonalú képzés elérhető alacsonyabb költségek mellett, mint otthon; 3 – új kultúrák és nyelvek megismerése; 4 – kapcsolatépítés, ismeretszerzés; 5 – függetlenedés otthonról és a szülőktől; 6 – jövőépítés, kedvező munkalehetőségek a jövőben; 7 – kalandvágy
 Forrás: Saját felmérési adatok alapján

Régióként elemezve a PTE-n tanuló külföldi fiatalok legnagyobb számban (31 fő/56%) a jövőépítés, kedvező munkalehetőségek a jövőben motivációs tényezőt jelölte erre a kérdésre. A Márkus Zsuzsanna¹⁵ által Kárpátalján készített kutatást alapul véve, illetve a kutatási előzményekben kiemelt három kutatás is alátámasztja feltételezést, amely alapján az ukrainai és szerbiai fiatalok döntéshozatalakor már tervben van a letelepedés lehetősége is. Másodikként a kapcsolatépítés, ismeretszerzés (24 fő/44%) szempont kapta a legtöbb jelölést, kiugró arányban Horvátország és Románia. A kapcsolatépítés az egyetemi tevékenységek mellett a szakmai gyakorlatok és munkavégzés alatt lehetséges. A horvátországi és romániai fiatalok feltételezhetőleg e lehetőségek kihasználásával szeretnék minél nagyobb kapcsolatrendszer kialakítani. Ezáltal a jövőben a hazatérés alkalmával az országok közötti közös együttműködések, esetleges munkába állás segítése lehet a szempont mögöttes célja. A harmadik legtöbb választ a színvonalas hazai felsőoktatás hiánya (20 fő/36%) tényező kapta, itt a szerbiai hallgatók felülreprezentáltak. A szerbiai fiatalok Pécsen legnagyobb számban az Egészségtudományi Karon és a Műszaki és Informatikai Karon vannak jelen. Az előbbi kar két évvel ezelőtt indított Zomborban magyar nyelvű ápolói szakirányt, éppen a hazai felsőoktatás hiánya miatt. Az utóbbi, tehát a Műszaki és Informatikai Kar képzései Szabadkán is megtalálhatók, viszont a képzések az államnyelven, azaz a szerb nyelven indulnak, s csak bizonyos tárgyakat hallgathatják magyar nyelven a hallgatók. A kérdőív eredetileg a

nemzetközi hallgatók megkérdezésére készült, így nem került be egy fontos tényező, az anyanyelven való tanulásra vonatkozó érdeklődés, amely a határon túli fiatalok esetében kiemelkedő jelentőségű. A nyolcadik, egyéb lehetőségénél viszont 4 személy is jelölte ezt a tényezőt, vagyis a fiataloknak fontos a képzési nyelv.

Érdemes két csoportra (európai uniós tagállam, és nem tagállam) bontva vizsgálni a diákok motivációs tényezőit, eszerint csak két esetben mutatnak jelentősebb eltérést. A kapcsolatépítés, ismeretszerzés, illetve a jövőépítés, kedvező munkalehetőségek szempontjai szerint. A kapcsolatrendszer kialakítása döntően az Európai Unió tagországaiból érkezett fiatalok számára fontos, amely fentebb, az országok szerinti bontásnál leírt feltételezést támasztja alá, miszerint a fiatalok akár a határmenti együttműködés lehetőségét is fontosnak tartják. Az utóbbi tényezőnél, tehát jövőépítés, kedvező munkalehetőségek szempontja pedig a tagsággal nem rendelkező országokból, eszerint Szerbiából és Ukrajnából Pécsre érkező fiatalok számára fontos. Számukra a magyar felsőoktatásba való bekerülés, az esetek többségében a végleges letelepedést megelőző folyamat. Az eredmény összefüggésbe hozható a GeneZYs ifjúságkutatás eredményével, amelyet Románia, Szlovákia, Szerbia és Ukrajna területén élő magyar ajkú fiatalok körében végeztek. A tanulmány kitért a fiatalok gazdasági helyzettel való elégedettségére, amelyből kirajzolódott, hogy a vizsgált külföldi régiók közül az ukrainai, majd pedig a szerbiai fiatalok a legelégedetlenebbek az elmúlt tíz évben a régiójukban kialakult gazdasági helyzettel. A négy vizsgált régiót tekintve viszont szlovákiai fiatalok a legelégedettebbek.¹⁶

A második kérdésnél – Miért ezt az egyetemet választotta? – tizenkét válaszlehetőség volt megadva és egy egyéb lehetőség, amelyek közül többet is választhattak a fiatalok.

A válaszok alapján a kitöltők az oktatás saját nyelven tényezőt jelölték meg (30 fő/55%) legnagyobb számban. Második legtöbb említést az egyetem hírneve, oktatás és diploma minősége (24 fő/44%) kapta. A hallgatók figyelembe veszik a képzési kínálatot a születésük szerinti országban és az anyaországban is, és bizonyos esetekben tapasztalati, más- kor pedig csupán információk útján felállított rangsor alapján döntenek.

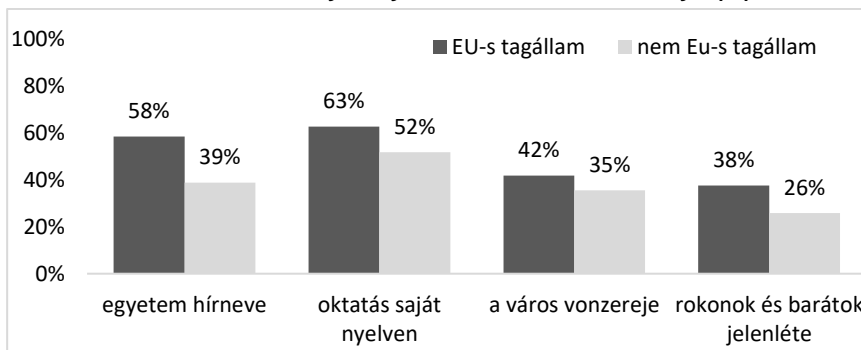
4. táblázat: Miért ezt az egyetemet választotta? (fő)
Table 4.: Why did you choose this university? (capita)

	RO (10 fő)	SK (5 fő)	HR (8 fő)	SI (1 fő)	SRB (29 fő)	UA (2 fő)	Össz. (55 fő)
Egyetem hírneve, oktatás és diploma minősége	5	2	6	1	12	0	26
Oktatók személye és ismertsége	2	0	0	0	2	1	5
Kurzusok széles választéka	0	1	2	0	2	0	5
Oktatás saját anyanyelven	6	4	4	1	15	1	31
Idegen nyelvek megismerésének lehetősége	1	0	1	0	1	0	3
Egyszerű jelentkezési procedura	1	0	2	0	2	0	5
Vállalható tandíj	1	0	0	0	2	1	4
Az ország kultúrája	0	0	0	0	0	0	0
A város vonzereje	2	3	5	0	10	1	21
Szórakoztató és szabadidős létesítmények széles választéka	0	0	2	1	2	0	5
Kedvező megélhetési költségek	0	0	3	0	0	0	3
Rokon, barátok jelenléte vagy ajánlása	3	2	4	0	7	1	17

Forrás: Saját felmérési adatok alapján

Az európai uniós tagállamok és nem európai uniós tagállamok közötti összehasonlításban csak azon tényezők szerepelnek, amelyek legalább egy csoport esetében elérték a 10% választási arányt. Ezen tényezőket kiemelve csupán négy elem jelent meg.

2. ábra: Miért ezt az egyetemet választotta? (%)
Illustration 2.: Why did you choose this university? (%)

1 – egyetem hírneve, oktatás és diploma minősége, 4 – oktatás saját anyanyelven, 9 – a város vonzereje, 12 – rokon, barátok jelenléte vagy ajánlása

Forrás: Saját felmérési adatok alapján

A négy tényező közül minden esetben az uniós tagsággal rendelkező országból származó diákoktól érkezett a nagyobb jelölési arány. Az egyetem hírneve, mint motivációs tényező a tagországokból érkezett fiataloknál feltételezhetőleg a szélesebb szakpaletta okán jelent meg, míg szerbiai és ukrainai felsőoktatásban szűkebb az anyanyelvi képzések listája. Egy, 2006-ban publikált felmérésben M. Császár Zsuzsanna és Németh Júlia egy országos, 1500 főt érintő lekérdezésben megvizsgálta az intézményválasztási tényezőket. A megkérdezettek válasza alapján három tényező szerepe emelkedett ki a felsőoktatási intézményválasztás lehetőségei közül: képzési színvonal, hírnév és elismertség, és a diploma minősége.¹⁷ Tehát feltételezhetjük, hogy a magyarországi és a külföldi fiatalok számára fontos, hogy jó nevű egyetemen, megfelelő minőségű képzésben vegyenek részt, amellyel később a munkaerőpiacon hatékonyabban tudnak elhelyezkedni. Az oktatás saját nyelven, mint motivációs faktor mindkét kategóriában a legnagyobb számban jelent meg. A harmadik szempont, a város vonzereje, szintén magas jelölési arányt kapott, viszont itt feltételezhetőleg a már ittlétük alatt szerzett benyomások jelentek meg a fiataloknál, hisz a kérdőív kitöltésének időpontjában ők már Pécsen éltek. A választási lehetőségek között felsorolt utolsó, 10%-nál magasabb arányt kapott szempont a rokonok és barátok jelenléte, amelyet Beine, M. és társai is bizonyítani véltek egy 2014-es tanulmányban. A kutatás megvizsgálta, hogy a célország választásánál fontos szerepet játszhat a már ott élő azonos nemzetiségű személyek jelenléte.¹⁸

5. táblázat: Honnan értesült erről az egyetemről, az itteni tanulási lehetőségről? (fő)
Table 5.: How were you first informed about this univeristy and the opportunity of studying here? (capita)

	RO (10 fő)	SK (5 fő)	HR (8 fő)	SI (1 fő)	SRB (29 fő)	UA (2 fő)	Össz. (55 fő)
hazai felsőoktatási intézményből	4	1	0	0	2	0	7
hazai közoktatási intézményből	1	1	2	0	1	0	5
barátoktól, rokonoktól	2	3	6	1	14	0	26
toborzó ügynökségtől vagy szervezettől	3	0	0	0	0	0	3
ösztöndíjprogramból	0	0	1	0	2	0	3
internet vagy egyéb média által	2	1	3	0	20	1	27

Forrás: Saját felmérési adatok alapján

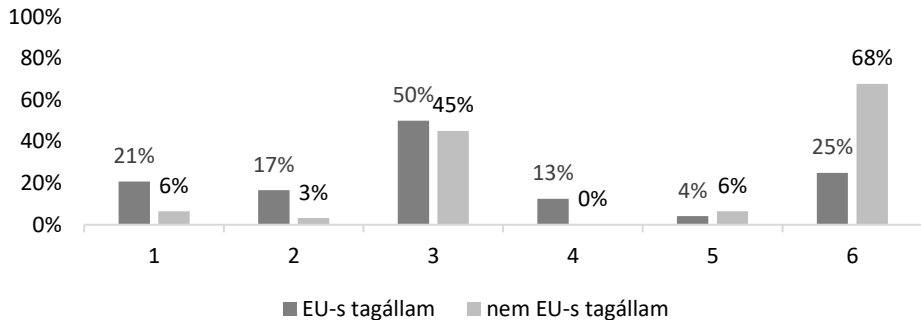
A felmérésben a következő kérdésnél – Honnan értesült erről az egyetemről, az itteni tanulási lehetőségről? – hat opció és egy egyéb lehetőség közül dönthettek a kitöltők, több válaszlehetőséget megadva. A kérdés

elemzésénél szintén régiókként és tagországonként jelennek meg a válaszok.

Országokként elemezve, a Romániából érkezett hallgatók hazai felsőoktatási intézményből, toborzó ügynökségtől vagy szervezettől hallottak elsősorban a PTE képzéseiről. Továbbá, két – két jelöléssel a barátoktól és rokonok, illetve az internet és média nyújtott segítséget a fiataloknak. A szlovákiai fiatalok esetében döntő százalékban a barátok és a rokonok nyújtottak információt, a többi válaszlehetőség szlovákiai kitöltőktől egy – egy jelölést kapott, míg az ösztöndíjprogram és a toborzó ügynökség vagy szervezet nem került megjelölésre. Más országból érkezett hallgatók is kevés számban választották az utolsó két lehetőséget, így látható, hogy a hallgatók számára nem elsődleges az anyagi támogatás lehetősége. A horvátországi, a szlovákiai és szerbiai fiatalhoz hasonlóan a barátok és rokonok által átadott tények, vélemények és tapasztalatok vezetnek ahhoz, hogy a PTE intézménye és képzése mellett döntsenek. Egy, a kutatási elemzésben már bemutatott szlovákiai, felsőoktatási intézményválasztás előtt álló fiatalok körében készült kutatás a továbbtanulással kapcsolatos tájékozódásra is kitért. Az eredmények alapján a fiatalok számára fontosabb a tanári útmutatás, és csak ezt követi a hivatalos tájékoztatók által nyújtott lehetőség.¹⁹ Visszatérve a jelen felmérésben a szerbiai válaszadók körében a rokonok és barátok által nyújtott információ mellett az internet vagy egyéb média által fellelhető információ került megjelölésre, amelyet az ukrainai kitöltő is választott. Az elmúlt években a Felv(étel)i kiadványokat felváltotta a Felvi.hu weblap, amely tájékoztatást nyújt a felsőoktatási intézmények iránt érdeklődő fiataloknak földrajzi határoktól függetlenül. Az egyéb válaszlehetőségben több fiatal is jelezte, hogy e tájékoztató kiadványfüzet segítségével kerül kiválasztásra a választott képzés. Hasonló eredményeket kaphatunk, amennyiben az európai uniós tagállamok és nem tagállamok csoportosítását vizsgáljuk.

A két csoportosítást tekintve a barátoktól, rokonoktól szerzett értesülés megegyezik, ezen eredmény alátámasztja a fent leírt feltételezést, miszerint a kitöltők rokoni és ismerősségi körében jó megítélése van a PTE képzéseinek. Az internet, és egyéb média által lehetőségét kiugróan a szerbiai fiatalok választották, emellett a megadott válaszlehetőségek közül egy ukrainai kitöltő jelölte, aki csak ezt az egy tényezőt adta meg.

3. ábra: A Honnan értesült erről az egyetemről, az itteni tanulási lehetőségről? (%)
Illustration 3.: How were you first informed about this univeristy and the opportunity of studying here? (%)

1 – hazai felsőoktatási intézményből, 2 – hazai közoktatási intézményből,
 3 – barátoktól, rokonoktól, 4 – toborzó ügynökségtől vagy szervezettől,
 5 – ösztöndíjprogramból, 6 – internet vagy egyéb média által
 Forrás: Saját felmérési adatok alapján

A kérdőív negyedik – Volt alternatív terve a jelenlegi mellett felsooktatási tanulmányai helyszínét illetően? – kérdése azt vizsgálta, hogy vajon a PTE intézményébe felvételt nyert fiatalok milyen alternatív tervvel jelentkeztek a képzésre. A válaszadók kevesebb, mint fele, 26 fő jelölte azt, hogy adott meg alternatív lehetőséget. A 26 főből egy fő nem adta meg mely egyetem volt az opcionális képzés. A további 25 főből négy fő származási országában lévő felsőoktatási intézménybe jelentkezett, egy szlovákiai válaszadó Csehország fővárosába adta be jelentkezését és 20 fő Budapest (7 fő) Szeged (10 fő) más vidéki egyetemre jelentkezett.

Az egyetemválasztást befolyásoló tényezők mellett a kérdőív következő kérdésnél – Mi az elsődleges terve jelenlegi tanulmányai befejezését követően? – öt válaszlehetőség közül dönthettek a fiatalok. Itt fontos kiemelni, hogy a teljes külföldi hallgatói létszámhoz viszonyítva a 20%-os válaszadási arány alacsony, ezért a kérdés képzési szintenként kerül megvizsgálásra.

A hazaköltözés gondolata legkisebb százalékban a BA/BSc képzésben jelenlévő fiatalok esetében van jelen, viszont számukra nem a továbbtanulás szempontja jelent meg legnagyobb százalékban, hanem jellemzően inkább a maradás és a munkavállalás lehetőségét választanák. Itt sejthető, hogy az alapképzési szinten a szakmai gyakorlat alatt szerzett tapasztalat és ismeretség segít az oklevél szerzés utáni elhelyezkedésben. A magyar munkaerőpiacon való jelenlét minden képzési szinten döntő számban jelent meg célként, az osztatlan képzésen tanuló fiatalokat kivéve. A más országban való munkavállalás csupán 4 fő esetében jelent

meg lehetőségként, így kimondható, hogy az itt tanuló fiatalok számára Magyarország nem ugródeszka, hanem célország. A PhD/DLA képzési szint esetében 5 fő jelölte a „letelepedés és munkavállalás a jelenlegi országban” válaszlehetőséget, amelyből 2 fő Ukrajnából érkezett hallgató. Ők feltételezhetőleg a származási ország gazdasági és politikai helyzete miatt terveznek Magyarországon való letelepedést.

6. táblázat: Mi az elsődleges terve jelenlegi tanulmányai befejezését követően? (fő)
Table 6.: What is your primary goal after finishing your current higher education studies? (capita)

	BA/BSc (19 fő)	MA/MSc (16 fő)	PhD/DLA (11 fő)	Osztatlan (9 fő)	Össz. (55 fő)
Hazaköltözés, munkavállalás a hazai piacon	1	3	2	3	9
Maradás és munkavállalás a jelenlegi országban	10	7	5	2	24
Munkavállalás más országban	2	2	0	0	4
További tanulmányok itt vagy máshol	4	2	3	2	11
Még nem tudja	3	2	1	3	9

Forrás: Saját felmérési adatok alapján

A következő kérdésnél – Az eddigi itt tartózkodása alapján mennyire elégedett az egyetem alábbi jellemzőivel? – a válaszadók számára hét jellemzőt határoztunk meg, amelyeket osztályozni kellett 1–5 skálán, mely alapján az 1-es a nagyon elégedetlen az 5-ös pedig a teljes mértékben elégedett szintet jelentette.

7. táblázat: Az eddigi itt tartózkodása alapján mennyire elégedett az egyetem alábbi jellemzőivel?

Table 7.: Based on your stay so far, how satisfied are you with the characteristics of the university listed below?

	Átlag
oktatás, kurzusok, az eddig megszerzett tudás minősége	3,56
vizsgák és tesztek nehézsége	3,64
megfelelő információk és koordináció a külföldi hallgatók számára	3,16
oktatókkal való kommunikáció minősége	3,93
külföldi hallgatókkal való kommunikáció minősége	3,49
hazai hallgatókkal való kommunikáció minősége	3,87
egyetemi élet és szabadidős programok minősége	3,78

Forrás: Saját felmérési adatok alapján

A szomszédos országból érkezett hallgatók a Pécsi Tudományegyetemmel közepesen, vagy annál jobban elégedettek (legmagasabb átlag: 3,93, leggyengébb átlag: 3,16). A legmagasabb átlagértéket az oktatók-

kal való kommunikáció minősége jellemző érte el, amely a PTE jó megítélésének az alapja is lehet. Ezt követi a hazai hallgatókkal való kommunikáció minősége, amely alapján a szomszédos országból érkezett személyek könnyen felveszik magyarországi csoporttársaikkal a kapcsolatot. Itt fontos szempontként említhető, hogy a külföldi fiatalok nem vettek részt nyelvi váltásban, ezáltal nincs kommunikációs nehézség. A leggyengébb átlagot a megfelelő információk és koordináció a külföldi hallgatók számára jellemző kapja, amely arra enged következtetni, hogy a hallgatók számára nem biztosítanak kellő információt az ügyintézéshez. A szomszédos országokból érkező hallgatók hivatalos dokumentumai és ügyintézése sok esetben eltérhet egy magyarországi fiatalokétól, amely alkalmanként a Központi Tanulmányi Osztály és a kari Tanulmányi Osztály munkatársainak is nehézséget jelenthet. Eredményes lehet, egy kifejezetten ezen hallgatói csoport ügyintézésével megbízott munkatárs alkalmazása, aki segítséget nyújthat az esetleges elakadások alkalmával.

A hetedik kérdéshez szorosan kapcsolódik a következő kérdés – Milyen kezdeti nehézségekkel szembesült ideérkezők és itteni tanulmányi megkezdésekor? – Itt hét opciót határoztunk meg, illetve egy egyéb lehetőséget biztosítottunk. A fentiekhez hasonlóan itt is több válaszlehetőséget adhattak meg a kitöltők.

8. táblázat: Milyen kezdeti nehézségekkel szembesült ideérkezők és itteni tanulmányi megkezdésekor? (fő)

Table 8.: What initial difficulties did you have at the time of moving here and at the start of your study? (capita)

	RO (10 fő)	SK (5 fő)	HR (8 fő)	SI (1 fő)	SRB (29 fő)	UA (2 fő)	Össz. (55 fő)
nyelvi nehézségek	0	0	1	0	3	0	4
helyi bürokrácia	9	5	3	1	12	1	31
oktatókkal való kapcsolatfelvétel nehézsége	0	0	1	0	3	0	4
hallgatókkal való kapcsolatfelvétel nehézsége	0	0	0	0	4	0	4
szociális élet kiépítésének nehézsége	1	3	2	1	6	1	14
városba és lakó- környezetbe való beilleszkedés nehézsége	1	2	0	0	3	0	6
nem tapasztalt nehézséget	0	1	3	0	8	1	13

Forrás: Saját felmérési adatok alapján

Az országok szerinti bontásban látható, hogy a Romániából érkező hallgatók számára legnagyobb akadályt a helyi bürokrácia jelentette. Ezen nehézség ugyanis a többi ország képviselőinél is egyaránt döntő jelölést kapott. Az előző kérdésnél felvetett javaslat, vagyis a megfelelő tudással rendelkező ügyintéző hiányának pótlása nagy segítséget jelent a fiatalok számára a kezdeti időszakban. Egy a témában szakértő egyetemi kolléga segítségével könnyebben vennék a fiatalok az adminisztrációs feladatokat. Tovább vizsgálva a szociális élet kiépítésének nehézsége is magas értéket kapott a fiataloktól, Romániából érkező válaszadók esetében egy főnek, míg a többi országból döntő többségnek problémát jelentett. Ezen probléma megoldására egy, a határon túli magyar fiatal-ságot összefogó diákszervezet lenne a megoldás, amelyben a fiatalok egymást támogatva segíthetnék a beilleszkedést. Ezen szervezet megalapítására volt már próbálkozás, viszont érdeklődés hiányában elavult a kezdeményezés. A megjelölt nehézségek ellenére voltak olyan fiatalok (13 fő), akik számára nem volt nehézség a képzés kezdeti időszakában.

Az előző két kérdéshez kapcsolódóan, a kilencedik kérdésben – Az eddigi itt tartózkodása alapján melyek voltak a legkönnyebb és legnehezebb tényezők a beilleszkedése kapcsán? –kilenc tényezőt kellett a fiataloknak értékelnie 5 fokú Likert osztályoznia 1-től 5-ös skálán, amely alapján az 1-es a legkönnyebb, míg az 5-ös pedig a legnehezebb tényezőt jelölte. A kérdésre 54 válasz érkezett.

9. táblázat: Az eddigi itt tartózkodása alapján melyek voltak a legkönnyebb és legnehezebb tényezők a beilleszkedése kapcsán?

Table 9.: Based on your stay so far, what were the easiest and most difficult factors in terms of your integration?

	Átlag
egyetemi miliő, tanulmányok	2,8
mindennapi szituációk átélése	2,0
lakhatás	2,3
infrastruktúra, adminisztráció	3,0
szabadidő eltöltésének lehetőségei	2,2
étkezés, gasztronómia	2,0
befogadó közeg mentalitása	2,4
befogadó közeg megismerésének lehetőségei	2,1
alkalmazkodás a befogadó közeghez	2,2

Forrás: Saját felmérési adatok alapján

A fiatalok beilleszkedése az átlagok alapján a közepesnél könnyebbnek mondható. A legkönnyebb beilleszkedési tényező a válaszok alapján a mindennapi szituációk átélése és az étkezés, gasztronómia. A szomszéd-

dos országokból érkező fiatalok esetében nem beszélhetünk nyelvi, vagy kulturális gátló elemekről, hiszen ezek a faktorok jelentős mértékben megegyeznek a származásuk szerinti országban jelen lévő környezettel. Átlagostól rosszabb megítélést egy tényező sem kapott, ám a legnehezebb tényezőnek az infrastruktúra és adminisztrációs tényező került megjelölésre, amely kapcsolódik a már három kérdés alatt boncolt ügyviteli folyamatok bürokratikus jellegéhez.

5. Összegzés

Jelen kutatás a Pécsi Tudományegyetemen továbbtanuló külföldi fiatalok egyetemválasztásának hátterével foglalkozott, továbbá vizsgálta a döntésük következményeképpen kialakuló és elégedettség mértékét. A fiatalok által megválaszolt kilenc kérdés érintette az egyetemválasztási aspirációkat, a tanulmányaik befejezése utáni terveiket, az egyetemi környezetbe való beilleszkedésük eredményességét, és a PTE-vel való elégedettségüket. A kérdőívet a célcsoportból 55 egyetemista töltötte ki, amely a teljes szomszédos országokból érkező fiatalok 22%-át jelentette.

Az első kutatói kérdés az egyetemválasztással foglalkozott: Vajon a PTE-n tanuló külföldi fiatalok az egyetem által nyújtott képzési lehetőségek vagy a jövő szempontjából hasznosítható esélyek miatt döntöttek a PTE mellett? Az eredmények alapján elmondható, hogy a kitöltők számára kiemelkedő szempontként jelent meg a jövőépítés kedvező munkalehetőségek a jövőben és a kapcsolatépítés, ismeretszerzés lehetősége. Az európai uniós országokból érkezett hallgatók számára a kapcsolatépítés magasabb jelölést kapott, amellyel kapcsolatba hozható az egyetem hírneve és oktatás minősége, amely szintén a tagországokból érkező fiataloknál jelent meg magasabb választási arányban. Ezzel ellentétben a szerbiai és ukrain fiatalok számára a jövőépítés jelent meg, amelyhez legnagyobb választási arányban az anyanyelven való tanulás kapcsolódik, amely a hazai szűk képzési lehetőséget támasztja alá. Összességében elmondható, hogy a fiatalok Magyarországra nem ugródeszkaként, hanem célországként gondolnak, hiszen az egyetem utáni tervek esetében kiugró számban jelölték a jelenlegi országban való munkavállalást.

A második kutatói kérdés: A külföldi területekről érkezett fiatalok nem vettek részt nyelvi utazásban, tehát vajon az oktatási rendszer, vagy a beilleszkedés jelent-e nehézséget a fiatalok számára? A kérdés megválaszolására az elégedettséggel és beilleszkedéssel kapcsolatos kérdésekre adott válaszok nyújtottak információt. Az eredményekből látható, hogy a Pécsi Tudományegyetem megítélése átlagos. Ideérkezésükkor legnagyobb nehézséget a beilleszkedésnél a fiataloknak a helyi bürokrácia és

a szociális élet kiépítése adta. Ellenben a könnyített felsőoktatási jelentkezés miatt már-más kollégiumokba is felvételt nyerhetnek a szomszédos országokból érkezett hallgatók, így viszont fennáll a lehetőség, hogy nehezebben illeszkednek be.

A kitöltők száma és válaszainak eloszlása okán a kutatás folytatásaként egy fókuszcsoporthoz vizsgálat kerül lebonyolításra, mely célja a kutatási kérdésre kapott válaszok mélyebb vizsgálata.

Az elégedettség mérésben kapott eredmények alapján elmondható, hogy a fiatalok számára két tényező, a bürokrácia és a szociális élet kiépítése jelent meg. Ez előbbi faktor enyhítésére egy Központi Tanulmányi Irodában dolgozó ügyintéző továbbképzése lenne megfelelő, ezáltal megfelelő ismerettel rendelkezne az egyes külföldi régiókból érkező fiatalok ügyintézésével kapcsolatban. Az utóbbi, tehát szociális élet kiépítésének könnyítésére egy külföldi fiatalokat tömörítő szervezet nyújthat segítséget, ahol a fiatalok közös programok útján támogathatják egymás beilleszkedését.

JEGYZETEK/REFERENCES

1. Ghemawat Pankaj and Bastian Phillip (2017): (Anti)-Globalization and Higher Education. BizEd, AACSB International Seminar. pp. 1–8.
2. Berács József–Malota Erzsébet–Zsótér Boglárka (2011): A Magyarországon tanuló külföldi diákok összetételének és nagyságának vizsgálata, stratégiai irányok kijelölése intézményi és országos szinten. In: Kurucz Katalin–Dobos Gábor (szerk.): Bologna Füzetek 8. Budapest: Tempus Közalapítvány. pp. 14–41.
3. Gábrity Molnár Irén (2014): Ifjúságkutatások a Vajdaságban. In: Bali János–Marelyin Kiss József (szerk.): Metszetek. Budapest: Nemzetstratégiai Kutatóintézet. pp. 14–36.
4. Epare Christian (2008): A nemzet peremén. Külföldi magyar ösztöndíjasok a fővárosban. In: Szarka László–Kötél Emőke (szerk.): Határhelyzetek Külföldi magyar egyetemisták peregrinus stratégiái a 21. század elején. Budapest: Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium. pp. 10–30.
5. Bali János–Hajdu Ágnes–Marelyin Kiss József–Nádas Zsófia (2015): Merre tovább? Felvidéki magyar fiatalok – 2015. Budapest: Nemzetstratégiai Kutatóintézet.
6. Bali et al. (2015).
7. Márkus Zsuzsanna (2013): Kárpátaljai középiskolások tanulmányi célú migrációs tervei. In: Teperics Károly (szerk.): Tanulmányi célú nemzetközi migráció Kárpátalján. Budapest: Balassi Intézet.
8. Ágyas Réka (2013): Vajdasági tanulók Magyarország vonzásában. In: Kötél Emőke–Szoták Szilvia (szerk.): Határhelyzetek IV. Hagyomány és jövőkép: Anyanyelv(ek) – Oktatáspolitikai stratégiák – Karrierkövetés. Budapest: Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium. pp. 325–355.

9. Dukai Edit (2017): Szerbia vagy Magyarország? – Továbbtanulási stratégiák. In: Bodó Barna–Szoták Szilvia (szerk.): Határhelyzetek IX. Fiataltudomány – tudományunk fiataljai a Kárpát-medencében. Budapest: Külügyügyi és Külügyminisztérium. pp. 378–397.
10. Bali et al. (2015).
11. Oktatási Hivatal (Felsőoktatási statisztika: stat2017_2_6_2)
12. Berács (2007).
13. M. Császár Zsuzsanna–Wusching Tamás–Faubl Nóra–Füzesi Zsuzsanna (2015): A Pécsi Tudományegyetem és Pécs városa a külföldi hallgatók szemével. In: Csathó Árpád–Tiringer István–Kállai János (szerk.): XIV. Magatartástudományi Napok: A pszichoszomatika modern szemlélete. Az orvostanhallgatók egészsége. PTE ÁOK, Pécs.
14. Takács Zoltán (2013): Felsőoktatási Határhelyzetek. Szabadka: Magyar-ságkutató Tudományos Társaság.
15. Márkus, (2013)
16. Papp Z. Attila–Ferenc Viktória–Márton János–Morvai Tünde–Szerbhorváth György–Zsigmond Csilla (2017): GeneZYs 2015: Külhoni magyar fiatalok a Kárpát-medencében – összefoglaló adatok. In: Papp Z. Attila (szerk.): Változó kisebbség Kárpát-medencei magyar fiatalok A GeneZYs 2015. kutatás eredményei. Budapest: Mathias Corvinus Collegium – Tihanyi Alapítvány és a Magyar Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézete. pp. 193–239.
17. M. Császár Zsuzsanna–Németh Júlia (2006): A Pécsi Tudományegyetem szerepe a Dél-Dunántúli régió felsőoktatásában. In: Földrajzi Értesítő 2006. LV. évfolyam. pp. 141–158.
18. Beine M.–Neel, R.–Ragot, L. (2014): Determinants of the International Mobility of Students. – Economics of Education Review 41. pp. 40–54.
19. Bali et al. (2015).

FELHASZNÁLT IRODALOM/REFERENCES

- Ágyas Réka (2013): Vajdasági tanulók Magyarország vonzásában. In: Kötél Emőke–Szoták Szilvia (szerk.): Határhelyzetek IV. Hagyomány és jövőkép: Anyanyelv(ek) – Oktatáspolitikai stratégiák – Karrierkövetés. Budapest: Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium. pp. 325–355.
- Bali János–Hajdu Ágnes–Marelyn Kiss József–Nádas Zsófia (2015): Merre tovább? Felvidéki magyar fiatalok – 2015. Budapest: Nemzetstratégiai Kutatóintézet.
- Beine M.–Neel, R.–Ragot, L. (2014): Determinants of the International Mobility of Students. – Economics of Education Review 41. pp. 40–54.
- Berács József–Malota Erzsébet–Zsótér Boglárka (2011): A Magyarországon tanuló külföldi diákok összetételének és nagyságának vizsgálata, stratégiai irányok kijelölése intézményi és országos szinten. In: Kurucz Katalin–Dobos Gábor (szerk.): Bologna Füzetek 8. Budapest: Tempus Közalapítvány. pp. 14–41.

- Epare Christian (2008): A nemzet peremén. Külhoni magyar ösztöndíjasok a fővárosban. In: Szarka László–Kötél Emőke (szerk.): Határhelyzetek Külhoni magyar egyetemisták peregrinus stratégiái a 21. század elején. Budapest: Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium. pp. 10–30.
- Dukai Edit (2017): Szerbia vagy Magyarország? – Továbbtanulási stratégiák. In: Bodó Barna–Szoták Szilvia (szerk.): Határhelyzetek IX. Fialat tudomány – tudományunk fiataljai a Kárpát-medencében. Budapest: Külgazdasági és Külügyminisztérium. pp. 378–397.
- Gábrity Molnár Irén (2014): Ifjúságkutatások a Vajdaságban. In: Bali János–Marelyin Kiss József (szerk.): Metszetek. Budapest: Nemzetstratégiai Kutatóintézet. pp. 14–36.
- Márkus Zsuzsanna (2013): Kárpátaljai középiskolások tanulmányi célú migrációs tervei. In: Teperics Károly (szerk.): Tanulmányi célú nemzetközi migráció Kárpátalján. Budapest: Balassi Intézet. Link: http://www.masz.balassiintezet.hu/attachments/article/345/Tanulm%C3%A1nyi%20c%C3%A9l%C3%BA%20nemzetk%C3%B6zi%20migr%C3%A1ci%C3%B3%20K%C3%A1rp%C3%A1talj%C3%A1n_TepericsK%C3%A1roly.pdf (letöltés időpontja: 2018. 10. 06.)
- M. Császár Zsuzsanna–Wusching Tamás–Faubl Nóra–Füzesi Zsuzsanna (2015): A Pécsi Tudományegyetem és Pécs városa a külföldi hallgatók szemével. In: Csathó Árpád–Tiringer István–Kállai János (szerk.): XIV. Magartartástudományi Napok: A pszichoszomatika modern szemlélete. Az orvos-tanhallgatók egészsége. PTE ÁOK, Pécs.
- M. Császár Zsuzsanna–Németh Júlia (2006): A Pécsi Tudományegyetem szerepe a Dél-Dunántúli régió felsőoktatásában. In: Földrajzi Értesítő 2006. LV. évfolyam. pp. 141–158.
- Ghemawat Pankaj and Bastian Phillip (2017): (Anti)-Globalization and Higher Education. BizEd, AACSB International Seminar. pp. 1–8. Link: <http://web.a.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=3&sid=40973f4c-d12c-484a-8b1c-f04d48f0ba3c%40sessionmgr4006> (letöltés időpontja: 2018. 12. 03.)
- Papp Z. Attila–Ferenc Viktória–Márton János–Morvai Tünde–Szerbhorváth György–Zsigmond Csilla (2017): GeneZYs 2015: Külhoni magyar fiatalok a Kárpát-medencében – összefoglaló adatok. In: Papp Z. Attila (szerk.): Változó kisebbség Kárpát-medencei magyar fiatalok A GeneZYs 2015. kutatás eredményei. Budapest: Mathias Corvinus Collegium – Tihanyi Alapítvány és a Magyar Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézete. pp. 193–239.
- Takács Zoltán (2013): Felsőoktatási Határhelyzetek. Szabadka: Magyarágkutató Tudományos Társaság.

VARGA Zoltán* –CSÁKVÁRI Tímea**

Pécsi Tudományegyetem Egészségtudományi Kar, Zalaegerszeg
University of Pécs, Faculty of Health Sciences, Zalaegerszeg, Hungary

REKREÁCIÓS TURIZMUS NYUGAT-MAGYARORSZÁGON

RECREATIONAL TOURISM IN WEST-HUNGARY

ABSTRACT

In the core of our research we deal with analysing the habits of those availing themselves of health tourism services, which has a significant effect on implementation of health-conscious trends – having impact on economic recovery and being continuously changing – in the West-Transdanubia region. Assessment of consumer needs, knowing the expectations of guests can help the survival of health tourism services in a fierce competition. Accurate knowledge about consumer needs could successfully contribute to the establishment of the providers' palette or their tourist products. Our aim is to present the complexity of health tourism, furthermore, how the preventive sector of health tourism appears in culture and regional development. The main focus of the investigation is the examination of three different segments of the preventive and recreational tourism (wellness, fitness, leisure spas). During our cross-sectional study a self-made survey was used. The questionnaire had been compiled by its own. Data collecting was based on random sampling method, reveals what services are consumed on what regularity by the interviewed, what the motivations of the consumers being recipients of the services are, and in what ways all these in turn affect service providers in the foreseen future. Questionnaires was filled in spas and wellness hotels throughout the Trans-Danubian region. 3550 assessable returned. Descriptive statistics (mean, frequency) were calculated with SPSS 19.0 software.

Kulcsszavak: wellness, fitness, élményfürdő, igény, szolgáltatás

Keynotes: wellness, fitness, leisure spa, demand, service

* PhD; zoltan.varga@etk.pte.hu

** szakoktató; timea.csakvari@etk.pte.hu

1. Bevezetés

Magyarországon az elmúlt évtizedben ismét előtérbe került az egészségturizmus mint gazdaságélénkítő, munkahelyteremtő, versenyképességet javító ágazat.¹ Az egészségturizmusban részt vevő fogyasztók elvárásainak nehéz megfelelni a növekvő egészségtudatosság, az egyre erőteljesebben megjelelő külföldi trendek miatt.² Az sem elhanyagolható tény, hogy az egészségturizmus piacán sok új vállalkozás jött létre, amelyek a fogyasztók változó igényeit igyekeznek kielégíteni.³ Az egészségturisztikai szolgáltatásokat kereső fogyasztók igényeinek vizsgálata több szempontból is fontos.⁴ A potenciális vendégek elvárásainak megismerése segítheti az egészségturisztikai szolgáltatók fennmaradását a kialakult éles versenyben.⁵ A fogyasztói igények, elvárások megismerése hozzájárulhat az egészségturizmus szolgáltatói kínálatának kialakításához, bővítéséhez.⁶

Magyarországon az elmúlt időszakban számos szálloda átalakította szolgáltatásait a wellness és fitness szolgáltatások bevezetésével és jelentősen bővültek a rekreációs szolgáltatások is.⁷ Hasonló változások figyelhetők meg az élményfürdők tekintetében is, hisz a nemzetközi trendek alapján a magyar vízi szolgáltatások wellness, fitness programok kínálatával gyarapodtak.⁸

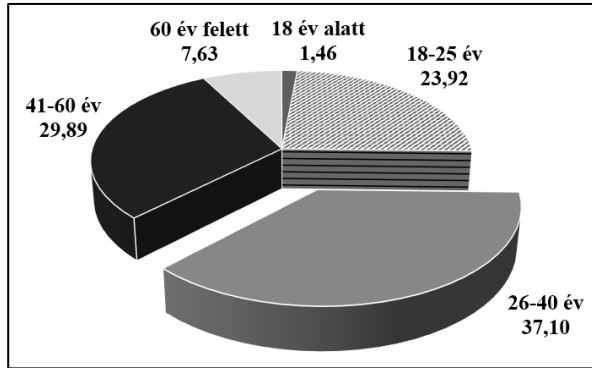
A hazai lakosság anyagi helyzete ugyan javuló tendenciát mutat, de ennek ellenére a társadalom rétegei közt az alsó és felső réteg egyre jobban távolodik egymástól.⁹ A középréteg szűkül, de a társadalom és a vállalkozások által nyújtott lehetőségek bővülésével egyre több fiatal, és lehetőséghez jutott (SZÉP kártya) polgár veszi igénybe az egészségmegőrzéshez kapcsolódó rekreációs szolgáltatásokat, engedheti meg magának azok évi egy-két alkalommal történő igénybevételét.¹⁰

2. Alkalmazott módszer

A kutatásban a primer megkérdezés módszerét alkalmaztuk. A kérdőívek felvétele személyes megkérdezés alapján történt több egészségturisztikai létesítményben. A kérdőív egy része szociodemográfiai kérdéseket tartalmazott, másik része az igénybe vett szolgáltatásokra, annak rendszerességére/rendszertelenségére irányult, elsősorban a rekreáció területén (wellness, fitness, élményfürdő). A kérdőívek összeállítása során zárt kérdéseket alkalmaztunk. A kérdőíveket a Dunántúl területén található élményfürdőkben és wellness szállodákban töltötték ki. 3550 értékelhető kérdőív kitöltésére került sor, mely alapján a válaszok kiértékelése SPSS 19,0 program segítségével történt.

3. A kutatás eredményei

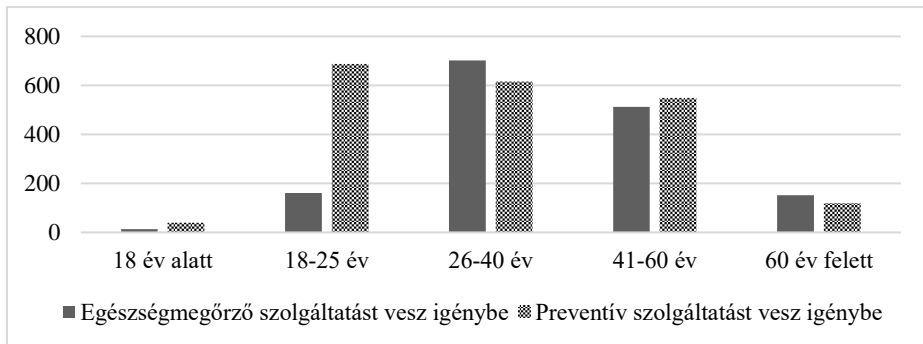
1. ábra: A megkérdezettek életkorának megoszlása (%) (n = 3550)
Figure 1.: Distribution of age groups (%)

Forrás: saját szerkesztés

Az 1. ábrából jól látható, hogy a megkérdezettek döntő többsége a 18 és 60 éves korosztály közé esik. A legnagyobb részarányt a 26–40 éves korosztály teszi ki, őket követi a 41–60 éves korosztály.

2. ábra: A szolgáltatások igénybevételének alakulása korcsoportok szerint (n = 3550)
Figure 2.: Usage of services according to age groups

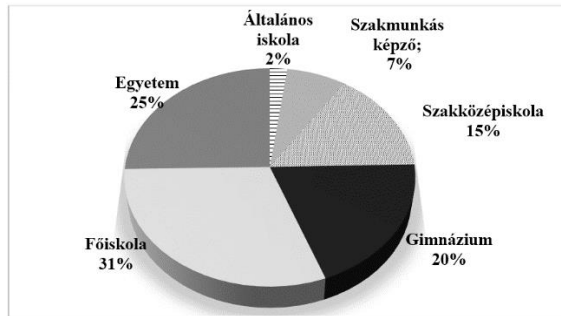
Forrás: saját szerkesztés

A minta életkor szerinti megoszlása alapján megállapítható, hogy a preventív szolgáltatásokat főleg a 26–40 év közötti korosztály veszi igénybe (64,8%), ugyanakkor az egészségmegőrző szolgáltatásokat a 41–60 év közötti korosztály helyezi előtérbe (78,8%).

Összességében megállapítható, hogy a vizsgálat tárgyát képező szolgáltatásokat a fiatalok és a 60 év feletti korosztály kevésbé veszi igénybe.

3. ábra: A megkérdezettek legmagasabb iskolai végzettség szerinti megoszlása (n = 3550)

Figure 3.: Distribution of the sample according to highest level of education

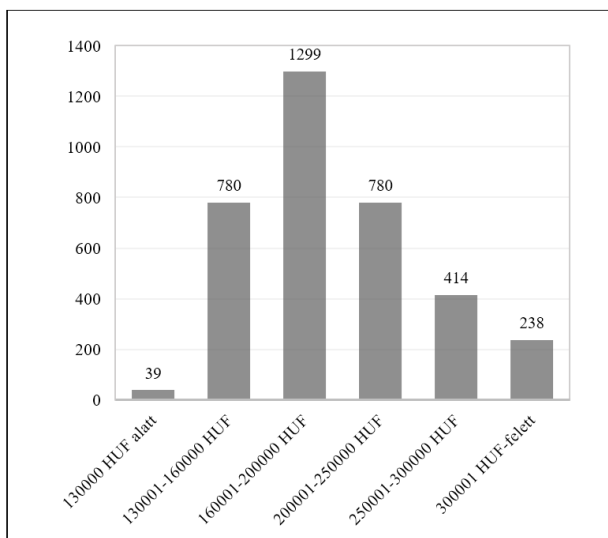
Forrás: saját szerkesztés

A megkérdezettek 55,6%-a főiskolát és egyetemet végzett, ezen belül a főiskolát végzettek aránya 31%, míg az egyetemet végzett válaszolók aránya 25%. Középfokú érettségivel rendelkezők aránya 35%, ezen belül a gimnáziumot végzettek 20%-ot, míg a szakközépiskolát végzettek 15%-ot tesznek ki. A mintában 7% képvisel a szakmunkásképzőt végzettek és 2%-ot az általános iskolát végzettek aránya.

Összességében megállapítható, hogy a felsőfokú végzettséggel rendelkezők veszik igénybe nagyobb mennyiségben az egészségmegőrző szolgáltatásokat.

4. ábra: Egy főre jutó nettó jövedelem megoszlása a minta alapján (n = 3550)

Figure 4.: Distribution of sample according to net income per capita

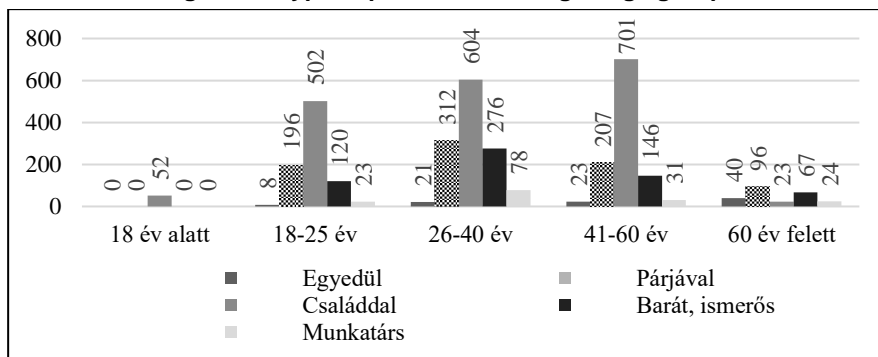
Forrás: saját szerkesztés

A mintában szereplő megkérdezettek szerint 36,6% a 160 001–200 000 Ft nettó jövedelem kategóriában, míg 21,97% a 130 001–160 000 Ft és a 200 01–250 000 Ft nettó jövedelem kategóriába tartozik. 250 001 Ft fölött a 652 fő jövedelme volt. Mindössze 39 fő nyilatkozott úgy, hogy az egy főre jutó nettó jövedelme nem éri el a 130 000 Ft-ot. Megállapítható, hogy inkább a magasabb jövedelemkategóriákba tartozó családok választják a wellness szállodákat és az élményfürdőket.

Az egészségturisztikai szolgáltatásokat a minta alapján az egyedül érkezők 8%-a, a párosával érkezők 9%-a, a három fővel érkezők 23%-a, a négy fővel érkezők 39%-a, az öt fővel érkezők 21,5%-a, míg az 5-nél több fővel érkezők 0,5%-a veszi igénybe. Azoknál a háztartásoknál, ahol több gyermekkel veszik igénybe az egészségturisztikai szolgáltatásokat, kedveltebb a preventív jellegű, élményt nyújtó szolgáltatások aránya.

Az egészségturisztikai szolgáltatást igénybe vevők nagy része a szabadidő eltöltésére, családjával, barátaival, vagy bizonyos estekben egyedül, munkatársával érkezik. Ezt támasztotta alá a kapott kutatási eredmény is (5. ábra).

5. ábra: Kivel érkezett a szolgáltatás igénybevételére (korcsoportok szerinti megbontás) fő (n = 3550)
Figure 5.: Type of partner according to age groups

Forrás: saját szerkesztés

Összességében megfogalmazható, hogy az egészségturisztikai szolgáltatást döntő többségében a családok gyermekkel együtt veszik igénybe (1807 esetben), míg párjukkal együtt 715 eset fordult elő. Megfigyelhető az is, hogy 40 éves kor felett egyre gyakoribb a barát, ismerőssel történő szabadidő eltöltés.

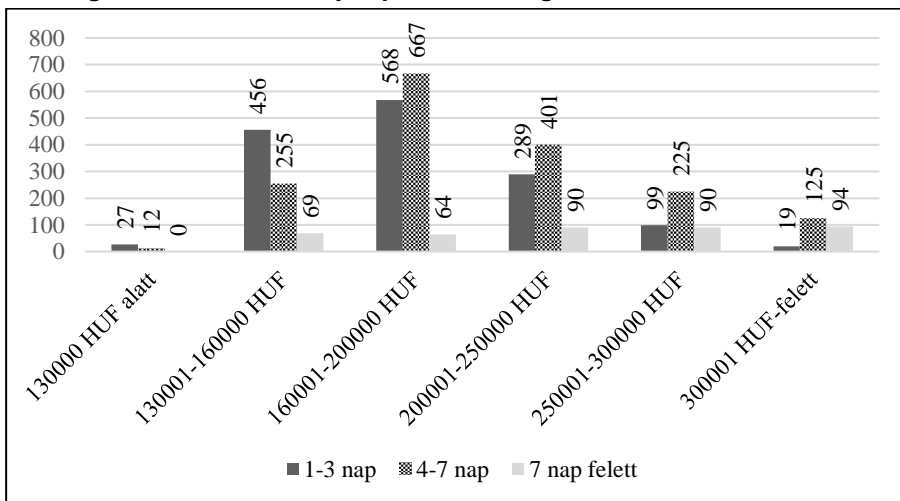
A kutatás kiterjedt arra is, hogy az egészségturisztikai szolgáltatást igénybe vevők honnan érkeztek pihenni, regenerálódni, a preventív szolgáltatásokat igénybe venni. Az eredmény jól mutatja, hogy a vendégek 15,7%-a Budapestről (557 fő), 31,1%-a (1104 fő) megyei jogú városból,

32,6%-a (1157 fő) egyéb városból és mindössze csak 20,6% (732 fő) faluról érkezett.

Szerették volna megtudni azt is, honnan szereztek információt az egészségturisztikai szolgáltatásokról. A megkérdezettek 1,4%-os utazási irodától, 8,3%-a plakátról szórólapról, 9%-a televízióból, 28% rokonoktól, ismerősöktől, míg 53,2% internetről informálódott a lehetőségekről. Megállapítható, hogy a lakosság jelentős része a turisztikai attrakciókról az interneten keresztül értesül, mely ma már az elsődleges információforrás. Fontos a szolgáltatást igénybe vevők részére a barátok, ismerősök által szerzett élmény, mely nagymértékben befolyásolja az utazási döntést. A fentiekből az is kiolvasható, hogy a legtöbb szolgáltatást igénybe vevő 98,6%-ban egyéni szervezésben érkezett, és csak elenyésző az utazási irodák által történt szervezés (1,4%). A szolgáltatást igénybe vevők az előzetesen szerzett információk alapján döntenek, melyik családbarát wellness szállodát választják, illetve figyelembe veszik a gyermekek részére nyújtandó szolgáltatásokat is.

A felmérés során a mintában szereplők mindössze 5%-a vette igénybe a kedvezményes szolgáltatásokat és ajánlatokat, melyről szintén az internetről szerzett tudomást. A választást 95%-ban nem a kedvezményes ajánlat, hanem a szolgáltatások kínálata, színvonala, választéka határozta meg. Ugyanazokat a szolgáltatásokat veszik igénybe, hasonló arányban, mint akik nem kedvezménnyel érkeztek.

6. ábra: Jövedelmek és az eltöltött napok számának megoszlása (n = 3550)
Figure 6.: Number of days spent according to different income levels

Forrás: Saját szerkesztés

A 6. ábrából jól látható, hogy a vendégek jövedelem kategóriák szerinti besorolása alapján az 1–3, illetve a 4–7 nap közti időintervallum a legkeresettebb, illetve ezeket keresik a mintában részt vevő fogyasztók. E mögött alapvetően a jövedelmi helyzet húzódik meg, azaz az egészségturisztikai szolgáltatásokat igénybe vevők jövedelmi viszonyai, mely jól mutatja a társadalmi rétegződést.

A szállodában és az élményfürdőben található szolgáltatásokat a mintában szereplő fogyasztók 79%-a vette igénybe.

1. táblázat: Az iskolai végzettség és az igénybe vett szolgáltatások kapcsolata (n = 3550)

Table 1.: Connection between educational level and services used

	Általános iskola	Szakk munkás-képző	Szakközép-iskola	Gimnázium	Főiskola	Egyetem
Élményfürdő	92%	79%	89%	77%	80%	82%
Finn szauna	14%	27%	42%	45%	49%	51%
Gőzkamra	19%	24%	31%	38%	40%	39%
Jakuzzi	23%	29%	30%	35%	35%	42%
Masszázs	14%	22%	23%	27%	36%	40%
Játszóház	25%	13%	12%	11%	18%	17%
Étterem	29%	35%	51%	52%	71%	75%

Forrás: Saját szerkesztés

A 1. táblázatból látható, hogy az élményfürdő használata a legnépszerűbb valamennyi iskolai végzettséggel rendelkező körében. Ezen belül az alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezők körében a legmagasabb. A finn szaunát 14%-ban az általános iskolai végzettséggel rendelkezők, 27%-ban a szakk munkás-képzővel, 42%-ban a szakközépiskolai, 45%-ban a gimnáziumot végzetek, 49%-ban a főiskolai és 51%-ban az egyetemmel rendelkezők vették igénybe.

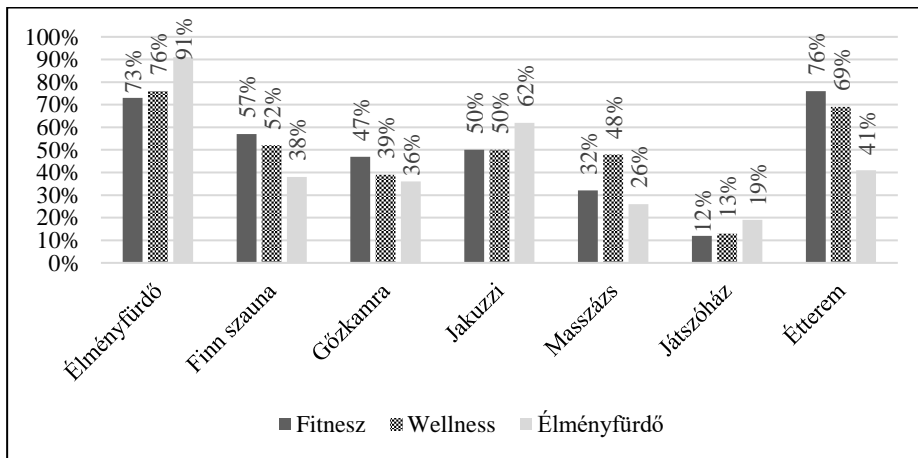
A jakuzzi, a gőzkamra, és a masszázs esetében közel azonos volt az igénybe vett szolgáltatás nagysága. A fentiek alapján 14–31% között mozgott az általános iskolai, szakk munkás-képző és szakközépiskolában végzetek szolgáltatás igénybevétele, míg a 27–42% közt a gimnáziumi, főiskolai és egyetemi végzettséggel rendelkezőké. A masszázs szolgáltatást a főiskolát és egyetemet végzetek vették leginkább igénybe. Ez annak tudható be, hogy a masszázs szolgáltatás legtöbb helyen díjköteles és ehhez párosul e réteg magasabb jövedelme is. Az is jól látható, hogy az éttermi szolgáltatást inkább az érettségizettek és a főiskolai és egye-

temi diplomával rendelkezők vették igénybe. A játszóház szolgáltatás mindig annak függvénye, hogy mely időszakban készítjük a vizsgálatot, illetve a szülőkkel érkező gyermek korosztály korösszetétele milyen. Az élményfürdőbe érkező vendégek 62%-ban a jakuzzi, 38%-ban a finn szauna, 36%-ban a gőzkamra, 26%-ban a masszázs és 19%-ban a játszóház szolgáltatásait veszik igénybe. Külön érdemes megemlíteni az éttermi szolgáltatások igénybevételét, mely az élményfürdőbe érkező vendégek esetében 41%-ot tett ki.

A wellness szállodába érkezők közül 76% veszi igénybe az élményfürdő szolgáltatásait, 52% a finn szaunát, 39% a gőzkamrát, 50% a jakuzzit és 48% a masszázst. Megfigyelhető itt is, hogy a játszóház szolgáltatást mindössze 13% vette igénybe. Az étkezést illetően megállapítható, hogy a wellness szállodába érkezők döntő többsége a félpanziós ellátást részesíti előnybe, így az étterem szolgáltatásait 69% vendég vette igénybe.

7. ábra: Az igénybe vett szolgáltatások megoszlása a megkérdezettek körében (n = 3550)

Figure 7.: Type of different services used among respondents

Forrás: Saját szerkesztés

A fitness szolgáltatást igénylő vendégek közül az élményfürdőt 73%, a finn szaunát 57%, a gőzkamrát 47%, jakuzzit 50%, míg a masszázst 32% vette igénybe. A fitness szolgáltatást igénybe vevő családok a játszóházat csak 7%-ban veszik igénybe, ami azzal magyarázható, hogy a kisgyermek korosztály a fitness szolgáltatást igénybe vevőknél lényegesen alacsonyabb. Ugyanakkor megfigyelhető az is, hogy a fitness szolgáltatást igénybe vevőknél az éttermi szolgáltatást igénybe vevők aránya 76%.

A látogatói elégedettség vizsgálata az igénybe vett szolgáltatások függvényében vizsgálható varianciaanalízis segítségével. Az figyelhető meg, hogy az átlagos elégedettség a minta egészére nézve igen magas, azonban csoportonként (fitnesz, wellness, élményfürdő) eltérések mutatathatók ki. A wellness szolgáltatást igénybe vevők szignifikánsan elégedettebbek voltak a (1–5-ös skála) teljes szolgáltatási élményre vetítve. A fitnesz és élményfürdő szolgáltatásnál kisebb eltérések mutathatók ki, mely közel volt a teljes minta átlagához (4,45). Ezt követően megvizsgáltuk, hogy a mintában szereplő vendégek összességében elégedettek voltak-e a szolgáltatásokkal. Arra mutattunk rá ezzel, hogy a legismertebb befolyásoló egyéni szolgáltatási élmény és a teljes szolgáltatási élmény kapcsolata milyen (például az élménymedence igénybevétele, mint kínált szolgáltatás nem befolyásolja-e azt, hogy összességében a vendégek elégedettek voltak-e a szolgáltatásokkal). Így kimondható, hogy az élménymedencék a teljes látogatói élményre nincsenek hatással.

A szauna, gőzkamra, masszázs szintén nem voltak szignifikáns hatással a teljes szolgáltatási élmény átlagára. Ugyanakkor a gyermekes családoknál a kikapcsolódás, rekreációs élmények visszavezethetők a gyermekek animációs foglalkozásaira, gyermek játszóházakra. Ha a gyermek megelégedett volt, akkor az javította a szülők elégedettségét is. A szülők akkor tudják igénybe venni a wellness programokat, ha mellette gyermek programok is zajlanak. Igaz ez a sportszolgáltatásokra is. Az elégedettség foka mérhető azzal is, hogy a vendégek visszatérnek-e a szolgáltatóhoz és ajánlják-e a szolgáltatást másoknak is (6%). Az elégedettségi vizsgálatokból az is kiderült, hogy a szállodák által kínált sport szolgáltatás színvonala, a fitnesztermek felszereltsége nem mindig a legkorszerűbb.

A versenyképesség megőrzése szempontjából a különböző egészségturizmussal foglalkozó vállalkozások fejlesztéseiknél várhatóan figyelembe veszik a vendégektől kapott információkat, az általuk megfogalmazott igényeket és elvárásokat, melyek meghatározhatják egy-egy szálloda fejlesztési lehetőségeit. Ennek elemzése minden egészségturizmussal foglalkozó szálloda elemi érdeke.

4. Következtetések

A vizsgálat tárgyát képező szolgáltatásokat a 18 év alatti fiatal korosztály és a 60 év felettiek kevésbé, míg a közöttük található korosztályba tartozók gyakrabban veszik igénybe.

A magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők az egészségmegőrző szolgáltatásokat veszik igénybe. Az egészségügyi szolgáltatások köre általában a magas ár miatt egyre szűkül.

Az egyes családok nagysága is hatással van a szolgáltatások igénybevételeire. Érdemes a külön szolgáltatások igénybevételeire nagyobb hangsúlyt fordítani (például masszázsszolgáltatások erőteljesebb reklámja).

A két vagy többgyermekes és magasabb jövedelemmel rendelkező családoknál jobban kedveltek a preventív, élményt nyújtó szolgáltatások. A wellness szállodákba és élményfürdőkbe érkezők előnyben részesítik a 1–3, illetve a 4–7 vendégéjszakák számát.

A kedvezmények csak részben befolyásolják a szolgáltatások igénybevételeit. Érdemes a szolgáltatások minőségére koncentrálni.

A magasabb jövedelemmel rendelkezők többször vesznek részt rekreációs pihenéseken. Érdemes nagyobb figyelmet fordítani az éttermi és játszóház szolgáltatásokra, ezek promotálására.

A kapott információk jobban beépíthetők a promóciós szolgáltatásokba, a vállalkozások marketingstratégiájába.

A látogatás gyakorisága hatással van az igénybe vett egészségügyi szolgáltatásokra, azonban ez nem minden szolgáltatástípusra igaz.

JEGYZETEK/NOTES

1. Nemzeti Turizmusfejlesztési Stratégia 2030. (2016): Magyar Turisztikai Ügynökség.
2. Michalkó Gábor (szerk.) (2011): Egészségturizmus, Turisztikai termékfejlesztés, tervezés. Pécsi Tudományegyetem. Pécs.
3. Kincses Gyula (2009): Az egészségturizmus perspektívái – magyarországi konzekvenciák. Egészségügyi Stratégiai Kutatóintézet.
4. Balogh Károly (2011): A magyar turizmus versenyhátrányáról <http://alon.hu/balogh-karoly-magyar-turizmus-versenyhattranyarol> (Megtekintés ideje: 2019. 10. 29.)
5. Michalkó Gábor (2010): Boldogító utazás a turizmus és az életminőség kapcsolatának Magyarországi vonatkozásai. MTA Földrajztudományi Intézet. Budapest.
6. Boros Szilvia, Mondok Anita, Várhelyi Tamás (2012): Az egészségturizmus szolgáltatásai és menedzsmentje. Szolnoki Főiskola. Szolnok.
7. Laczkó Tamás, Rébék Nagy Ágnes (2008): A wellness régióspecifikus jellemzői. Pécsi Tudományegyetem. Pécs.
8. Puczkó László, Melanie Smith (2010): Egészségturizmus: gyógyászat, wellness, holisztika, Akadémiai Kiadó. Budapest.
9. TÁRKI adatbázis (2015).
10. Ács Pongrác, Laczkó Tamás (2008): Területi különbségek a hazai egészségturizmus kínálatában Területi Statisztika 48 (3): pp. 344–356.

FELHASZNÁLT IRODALOM/REFERENCES

- Ács Pongrác, Laczkó Tamás (2008): Területi különbségek a hazai egészségturizmus kínálatában *Területi Statisztika* 48 (3): pp. 344–356.
- Balogh Károly (2011): A magyar turizmus versenyhátrányáról <http://alon.hu/balogh-karoly-magyar-turizmus-versenyhatranyarol> (Megtekintés ideje: 2019. 10. 29.)
- Boros Szilvia, Mondok Anita, Várhelyi Tamás (2012): Az egészségturizmus szolgáltatásai és menedzsmentje. Szolnoki Főiskola. Szolnok.
- Kincses Gyula (2009): Az egészségturizmus perspektívái – magyarországi konzekvenciák. Egészségügyi Stratégiai Kutatóintézet.
- Laczkó Tamás, Rébék Nagy Ágnes (2008): A wellness régióspecifikus jellemzői. Pécsi Tudományegyetem. Pécs.
- Michalkó Gábor (szerk.) (2011): Egészségturizmus, Turisztikai termékfejlesztés, tervezés. Pécsi Tudományegyetem. Pécs.
- Michalkó Gábor (2010): Boldogító utazás a turizmus és az életminőség kapcsolatának Magyarországi vonatkozásai. MTA Földrajztudományi Intézet. Budapest.
- Nemzeti Turizmusfejlesztési Stratégia 2030. (2016): Magyar Turisztikai Ügy-nökség
- Puczkó László, Melanie Smith (2010): Egészségturizmus: gyógyászat, wellness, holisztika, Akadémiai Kiadó. Budapest.
- TÁRKI adatbázis (2015).

**Jelen folyóiratszám
a Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására
114. kiadványa**

A KÖZÉP-EURÓPA KÖZLEMÉNYEK

- I. évfolyam (2008):** No. 1., No. 2.
- II. évfolyam (2009):** No. 3., No. 4–5., No. 6–7.,
- III. évfolyam (2010):** No. 8., No. 9., No. 10., No. 11.
- IV. évfolyam (2011):** No. 12., No. 13., No. 14–15.
- V. évfolyam (2012):** No. 16., No. 17., No. 18–19.
- VI. évfolyam (2013):** No. 20–21., No. 22., No. 23.
- VII. évfolyam (2014):** No. 24., No. 25., No. 26–27.
- VIII. évfolyam (2015):** No. 28., No. 29., No. 30., No. 31.
- IX. évfolyam (2016):** No. 32., No. 33., No. 34., No. 35.
- X. évfolyam (2017):** No. 36., No. 37., No. 38., No. 39.
- XI. évfolyam (2018):** No. 40., No. 41., No. 42., No. 43.
- XII. évfolyam (2019):** No. 44., No. 45.

**A VIRTUÁLIS INTÉZET KÖZÉP-EURÓPA KUTATÁSRA
KÖZLEMÉNYEI**

- I. évfolyam (2009):** No. 1.
- II. évfolyam (2010):** No. 2., No. 3–4.
- III. évfolyam (2011):** No. 5–6.
- IV. évfolyam (2012):** No. 7., No. 8. (A-sorozat 1.), No. 9. (B-sorozat 1.),
No. 10. (A-sorozat 2.) No. 11. (A-sorozat 3.)
- V. évfolyam (2013):** No. 12. (A-sorozat 4.), No. 13. (B-sorozat 2.)

**A 2014-es évben a folyóirat kettévált,
ennek megfelelően az alábbi számok jelentek meg:**

KÖZTES-EURÓPA. Társadalomtudományi folyóirat
A Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására Közleményei

- VI. évfolyam (2014):** No. 14., No. 15–16.
- VII. évfolyam (2015):** No. 17–18.
- VIII. évfolyam (2016):** No. 19–20.
- IX. évfolyam (2017):** No. 21–22.
- X. évfolyam (2018):** No. 23., No. 24

TAYLOR. Gazdálkodás- és szervezéstudományi folyóirat
A Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására Közleményei

- VI. évfolyam (2014):** No. 14–15., No. 16–17.
- VII. évfolyam (2015):** No. 18–19., No. 20–21.
- VIII. évfolyam (2016):** No. 22., No. 23., No. 24., No. 25., No. 26.
- IX. évfolyam (2017):** No. 27., No. 28., No. 29–30.
- X. évfolyam (2018):** No. 31., No. 32., No. 33., No. 34.
- XI. évfolyam (2019):** No. 35., No. 36.

A KÖZÉP-EURÓPAI MONOGRÁFIÁK

- No. 1.: *Keczer Gabriella* (2010): Egyetemirányítás: Lehetőségek és korlátok
- No. 2.: *M. Császár Zsuzsa* (2011): Kisebbség-oktatás-politika a Balkánon
- No. 3.: *Győri Ferenc* (2012): Tehetségföldrajz: Magyarországi vizsgálatok
- No. 4.: *Gulyás László–Keczer Gabriella* (2012): Projektmenedzsment 1.0.
- No. 5.: *Győri Ferenc* (szerk.) (2012): A tudás szolgálatában
- No. 6.: *Gulyás László* (2012): A Délvidék története 2.
- No. 7.: *Veres Lajos* (szerk.) (2013): Regionális földrajzi tanulmányok.
Abonyiné Palotás Jolán 70. születésnapja tiszteletére
- No. 8.: *Gulyás László* (2013): A Délvidék története 3.
- No. 9.: *Bali Lóránt* (szerk.) (2014): Muramenti Nemzetiségi Területfejlesztési Társulás és szomszéd településeinek, valamint Muraköz megye opcinák társadalmi-gazdasági tényezőinek elemző bemutatása

- No. 10.: *Lóránt Bali* (ed.) (2014): Predstavljajte drusvenogospodarstvenich címbenika...
- No. 11.: *Keczer Gabriella* (2014): Az egyetemek szerepe, irányítása és működése a 21. század elején
- No. 12.: *Dajnoki Krisztina* (2014): Helyet mindenkinek! Fogyatékos, illetve megváltozott munkaképességű munkavállalók HR sajátosságainak feltárása az Észak-Alföldi régióban.
- No. 13.: *Döbör András–Zeman Ferenc* (2014): Tanulmányok a magyar történelemből a kora újkortól a legújabb korig
- No. 14.: *Döbör András–Zeman Ferenc* (2015): Tanulmányok a magyar történelemből a kora újkortól a legújabb korig II.
- No. 15.: *Miklós Péter* (2017): Érték és foglalkoztatás. Tanulmányok a munka világából
- No. 16.: *Szónokyné Ancsin Gabriella* (2017): Magyarok a Kárpát-medencében 2.
- No. 17.: *Gulyás László* (2018): „Sok van mi csodálatos, de az embernél nincs semmi csodálatosabb”. Tanulmányok a gazdálkodás- és szervezéstudományok köréből 2009–2017.
- No. 18.: *Polgári Szilvia* (2018): Beszélgetések vágatlanul/Conversation uncut version
- No. 19.: *Haffner Tamás* (2019): Az uniós és a magyar energiapolitika helyzete és kihívásai
- No. 20.: *Gulyás László* (szerk.) (2019): SZÁZADIK!
- No. 21.: *Szónokyné Ancsin Gabriella* (szerk.) (2019): Magyarok a Kárpát-medencében 3.